MÓD ALADÁR

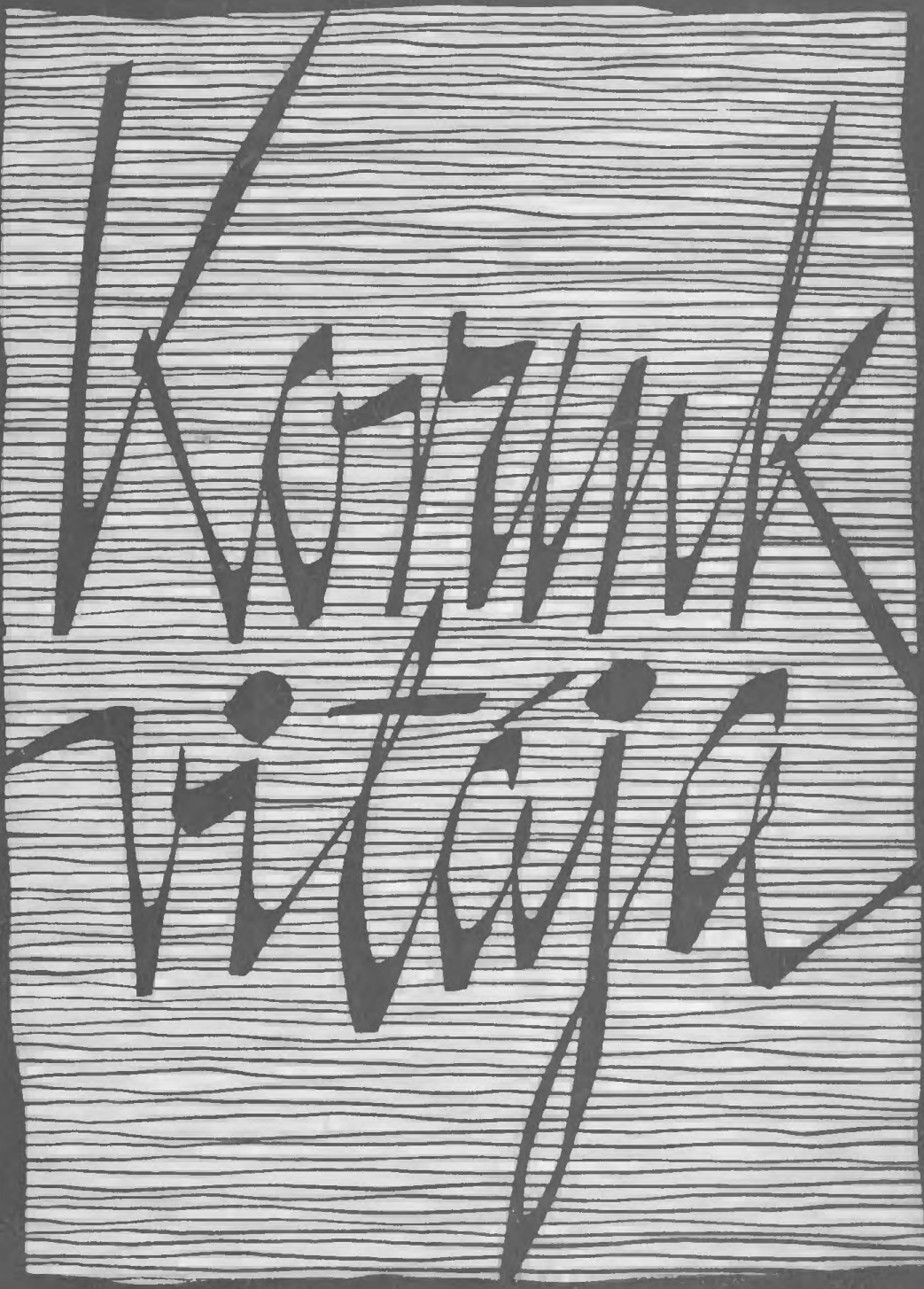

Korunk
vitája

MÓD ALADÁR

KORUNK VITÁJA

MÓD ALADÁR

KORUNK VITÁJA

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1965

© MÓD ALADÁR, BUDAPEST 1965

Ez a könyv 1962 és 1964 ősze közt íródott. Elkészülése óta lényeges események történtek, korunk vitája azonban nem zárult le.

Természetesen nem vállalkozhattam arra, hogy könyvemben a világpolitika gyorsan változó körülményei közt lépésről lépésre végigkövessem az eseményeket. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a könyv – ha a dolog természetéből következően egy sor lényegbe vágó és merőben új jelenséggel nem is foglalkozhat – a vita kiindulópontjának történeti és elméleti elemzésével érdeklődésre tarthat számot. Könyvem célja ugyanis az összefüggések mélyebb megvilágítása, elvi alapjainak feltárása volt. Ez pedig segítséget nyújthat nemcsak a konkrétan elemzett korábbi események megítéléséhez, hanem azok további menetének jobb megértéséhez is.

Ennek reményében bocsátom útjára könyvemet.

A szerző

A világ energiatermelése ma még nem elegendő ahhoz, hogy az emberiség életéből kikuszobolje a nélkülözést, és megszűnjék a nehéz fizikai munka. Ehhez az energiaszolgáltatás sokkal magasabb fokát kell elérni. A tudomány mai álláspontja szerint a természetben található energiaforrások kétségtelenül megadják a lehetőséget arra, hogy az emberiség az energiatermelést rohamosan novelhesse. Egy liter kozonséges vízben potenciálisan akkora energia van jelen, mint 160 kilogramm szén által termelt hőben; egy 230 méter élű kocka alakú edényt megtoltő víz pedig – amennyiben az abban levő energiát lassított termonukleáris eljárással hasznosíthatóvá sikerül tenni – annyi energiát szolgáltathat, amennyi a világ egyévi teljes széntermelésének energiájával egyenértékű. Így akár ennek az egyetlen új energiaforrásnak a megfelelő felhasználása is lehetővé tenné, hogy az emberiség által igényelt elektromos és hőenergia termelését több százszorosára emeljuk. A Foldet érő napenergiának pedig egytized része elég volna ahhoz, hogy az energiatermelést a termonukleáris úton felszabadított energialehetőségeknél is jóval nagyobb mértékben, a mainak akár tobb ezerszeresére növeljük. Kimeríthetetlen energiaforrást jelent a jovő számára a fold magmájának belső hője is. A természetben tehát az eddig ismert és felhasznált energiaforrásoknál sokkal hatalmasabb erőforrások léteznek, s ha képesek leszünk kihasználni őket, konnyen kielégíthetjük a világ növekvő népességének a mainál sokszorosan nagyobb igényeit is. Bármilyen fantasztikusnak is látszik ez ma – írja e témával kapcsolatban az „Unesco Features" 1962. november 9-i számában, az ENSZ tudományos és kulturális szervezetének lapjában Szemjonov Nobel-díjas akadémikus –, a termonukleáris energia szerepet játszhat a naprendszer bolygóinak a meghódításában, s így az emberiség a távolabbi jovőt tekintve energia- és nyersanyagforrássá, saját életterévé változtathatja a Holdat és a naprendszer más bolygóit is.

Az emberiség által eddig felhasznált energiaforrások tehát korlátozottak, s máris elégtelenek a növekvő igények kielégítésére. A múlt század Madách által képviselt pesszimista elképzelésével szemben azonban, mely szerint az ismert energiaforrások kimerülése a civilizáció és az élet pusztulását hozza magával, a XX. század második felének tudományos eredményei azt bizonyítják, hogy a társadalom és a technika a természeti környezet változását messze meghaladó ütemű, gyorsuló fejlődésük útján olyan energiaforrások felkutatását, a természet olyan átalakítását teszik lehetővé, ami az emberiség életét nemcsak a Földön biztosítja, hanem más bolygók energiaforrásai felhasználásának a lehetőségeit is elénk tárja.

Lélegzet-elállító távlatai ezek az emberiség jövőjének, messze meghaladják a múlt legmerészebb álmait is. A múlt és a jelen leglényegesebb különbsége azonban nem az *elképzelt* lehetőségek túlszárnyalásában, hanem abban rejlik, hogy a legmerészebb fantázia is messze elmarad a tudomány által feltárt új és szakadatlanul szélesedő *reális* lehetőségek mögött.

Az emberiség felemelkedésének e határtalan távlatai méltán válhatnának az optimizmus, a jövőbe vetett bizalom forrásává. A kapitalizmusban azonban a természettudományok által feltárt új perspektívák ma még nem a pesszimizmus feloldásával, hanem annak további elmélyülésével, sőt az emberiség jövőjét illető minden eddiginél súlyosabb aggodalmakkal párosulnak. A különbség csupán abban van, hogy amíg a XIX. század második felében Madách az emberiség hanyatlására és pusztulására vonatkozó elképzeléseit a civilizáció és a kultúra materiális erőforrásainak kimerüléséhez kapcsolta, Spengler pedig az első világháborút követően a „Nyugat hanyatlása" című munkájában a társadalmak erkölcsi, politikai és kulturális alkotóerejének kimerüléséhez fűzte, addig a jelenkor, a XX. század második felének aggodalma, minden eddiginél súlyosabb félelme elsősorban ahhoz kapcsolódik, hogy az emberiség a termonukleáris energia felfedezésével olyan erő birtokába jutott, amelynek háborús felhasználása az egész eddigi kultúra és civilizáció pusztulásának, végső soron az emberiség öngyilkosságának lehet a forrása. Ahogyan azt a Spengler elképzeléseit tovább fejlesztő, és a Nyugat hanyatlásának elméletét a világ hanyatlásának elméletével felváltó Arnold Toynbee látja: „az emberiség szerencsétlenségére, az atom-

energiát azelőtt fedezte fel, mielőtt sikerült volna megszüntetnie a háború lehetőségét"[1]. Önmagában, s csak a kapitalista országok belső helyzetét tekintve, ez a sötéten látás egyáltalán nem alaptalan. Teljességgel helytelen azonban az új energiaforrások, a termonukleáris erők fejlesztésében csak a pusztulás elkerülhetetlenségét hangsúlyozni, és nem venni észre azt, hogy a minőségileg új és magasabb rendű termelőerők fejlődése a megváltozott erőviszonyok mellett minőségileg új és pozitív lehetőséget jelent a kapitalizmus és a szocializmus harcának feltételeit tekintve is: 1) Az új erőforrások maximális kiaknázása csak közös és tervszerű felhasználással lehetséges. 2) Az új lehetőségek közös felhasználása pedig az emberiség létét fenyegető termonukleáris háborúnak mint politikai fegyvernek kiküszöbölését és ezzel a kapitalizmus és a szocializmus közti küzdelem új, az emberiség javát szolgáló gazdasági, kulturális és politikai formáinak kialakítását követeli meg.

A mai kor szorongásokkal teli megítélésével szemben a történelem valóságos fejlődési iránya alapján azt kell kiemelni, hogy a megváltozott termelőerők kifejlődése s az ellentétek ezzel kapcsolatos kiéleződése a lét vagy nemlét parancsával kényszeríti az emberiség óriási többségét – még a szocializmus világméretű győzelmét megelőzően – a háborúk elhárítására, a békés egymás mellett élés és az új termelőerők békés felhasználásának biztosítására.

Az, hogy a termelőerők s a termelés adott színvonala mellett mit jelentene a fegyverkezésre fordított költségek békés célokra való felhasználása, jellemzően tükröződik az ENSZ 1960-ban e célra kiküldött szakértői bizottságának jelentésében. A szakértői bizottság 1962-ben beterjesztett jelentése szerint a fegyverkezési kiadások megközelítik az évi 120 milliárd dollárt. Ez a 120 milliárd dollár a világ összes (áru- és szolgáltatási) termelési értékéhez mérve annak 8–9 százalékát teszi ki. A világ összes országaiban a fegyveres erők személyi állománya 20 millió fő, de a fegyveres erőt szolgáló kiegészítő alakulatok és intézmények létszámával együtt eléri a 100 millió főt. A bizottság jelentése szerint, ha a hadikiadásokat békés célokra használnák fel, lehetővé válna, hogy az egész világon megoldják a lakásproblémákat, korszerűsítsék a városokat, felszámolják a viskókat,

[1] *Arnold Toynbee:* Civilization on Trial.

csokkentsék a munkaidőt, s gyorsabban fejlesszék a kultúrát, az oktatást és az egészségügyet. A hadikiadások békés célokra való felhasználásában rejlő páratlan lehetőségeket legszemléltetőbben az elmaradt országok fejlesztésére való fordítása, ezen belül is a fegyverkezési megtakarítások afrikai felhasználása illusztrálja. A kozgazdászok kiszámították, hogy a fegyverkezésre koltott egyhavi összegből az egész Szahara ontozését megoldhatnák. Szó lehetne ugyanis a szakértők szerint arról, hogy a Kongó-folyó felesleges vizét a folyótól északra eső sivatagi és félsivatagi teruletek ontozésére használják fel. Számítások szerint a Kongó vízrendszerére épithető vízi energetikai művek tobb villamos energiát termelhetnének, mint amennyit jelenleg Nyugat-Európa iparilag legfejlettebb országának, Nyugat-Németországnak osszes hő- és vízi energetikai művei szolgáltatnak.[2]

Mindezt figyelembe véve a béke biztosítása s a leszerelésre vonatkozó célkitűzések megvalósítása az emberiség tobbsége számára életben maradásának és anyagi, társadalmi felemelkedésének első feltétele.

Korunknak ezen új történelmi kovetelményét először a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa fogalmazta meg. A nemzetkozi helyzet új feltételeit számba véve, a szovjet kormány javaslatot terjesztett az Egyesult Nemzetek Szervezete elé az általános és teljes leszerelésre, s a javaslatot az ENSZ tárgyalási alapként el is fogadta, bár természetesen illúzió volna az eszmei egyetértést a a feladat kozvetlen megvalósításával azonosítani.

A huszadik század második felének először a XX. kongresszuson megfogalmazott történelmi kovetelménye azonban ma már hangot kap nemcsak a szocialista országok s a béke és a demokrácia következetes híveinek, hanem egyre inkább a burzsoázia számottevo részének, sot az imperializmus fó erejét képviselő Egyesult Államok egyes képviselóinek nyilatkozataiban is.

Ez a felismerés jut kifejezésre a nukleáris energiaforrások háborús felhasználásának kovetkezményeit a kulonbozó terüleketen kutató tudósok nyilatkozataiban is. A 94 éves Bertrand Russell a „New York Herald Tribune"-nak adott egyik nyilatkozatában arra a kér-

Lasd Standai Młodych 1962 januar 26

désre, hogy miért vesz oly aktívan részt a nukleáris fegyverek elleni hadjáratban, a kovetkezőképpen válaszolt: „Azért, mert új veszélyek támadtak a Foldon. A nukleáris fegyverek kovetkeztében eddig nem létező, teljesen újfajta veszély támadt. Mindenki, aki a legkisebb mértékben törődik saját országa fennmaradásával, szukségszerűen tiltakozni kénytelen a nukleáris háború veszélyével járó politika ellen." S a lap hozzáfűzi: „Lord Russell az Egyesult Államokban látja a legnagyobb háborús veszélyt." Sőt, mint Russell kifejtette, el kell jutni oda, hogy a fennálló torvényekkel szembefordulva is fel kell lépni a tomegek felrázásáért és a katasztrófa megakadalyozásáért. „Ez azért szukséges – folytatja –, mert a torvények egészen más korülmények kozott, még akkor születtek, mielőtt létezett volna a nukleáris veszély. Új viszonyok kozt élunk, és a politikusok még nem fogták fel, hogy mennyire újak."

„Sohasem volt még ily nagy lehetőség az emberiség felemelkedésére – és sohasem élt még nagyobb veszélyben – állapítja meg John Bernal professzor, a Béke-világtanács elnokségének elnoke, a Tanácsnak az ENSZ leszerelési határozatát kovető ülésének megnyitóján. – A kétkedők felhozzák majd a múlt kudarcait, és azt mondják, hogy a leszerelést nem lehet megvalósítani. A válasz az, hogy még ebben az évszázadban minden áron meg kell valósítani. Az atomfegyverek az egész helyzetet megváltoztatjak. A háború ma még azokat a célokat sem érheti el, amelyek megvalósítására a múltban felhasználták. Nem lenne győző és legyőzott, csak atompusztulás."

Hasonló szellemben nyilatkozott az amerikai tudósok kongresszusán elhangzott felszólalásában a Nobel-díjas Szent-Gyorgyi Albert is, aki szerint, mikozben az emberiség nagyobb része segítségre szorul, megszámlálhatatlan milliárdokat herdálunk el, s arra pocsékoljuk az emberi leleményességet, hogy jegyet váltsunk az utolsó ítélet napjára. Máris csak néhány gomb megnyomásától függ az emberiség léte – mondotta Szent-Gyorgyi –, de az emberek és a gépek is hibázhatnak. Ezért bombáink, akárcsak ellenségeink bombái, létunket fenyegetik. A nagy politika még sohasem tette kártyára ilyen felelőtlenul magának az emberiségnek a létét . . . Rossz úton járunk, most nem az a fő kérdés, hogy miként tértunk rá, hanem az, hogy mi módon térhetünk le róla, és kezdhetünk mindent előlről."

Az egyre élesedő ellentmondások megoldásához – Bertrand Russell és Szent-Györgyi egyaránt jól érzi ezt – a természettudományokon, sőt a politikusokon messze túlmenő, hatékony társadalmi erőre, az emberek jelentős részének helyes öntudatára, aktív társadalmi és politikai fellépésére van szükség. A termonukleáris energiáknak az építés céljaira való felhasználása sürgetően megköveteli tehát, hogy az emberiség túlnyomó többsége felismerje a társadalmi harc új feltételeit, ehhez igazodjék politikai fellépése, erkölcsisége. Ehhez – és a természettudományok s a technika továbbfejlődésének előfeltételeképp is – a politikának, az irodalomnak, a társadalomtudományoknak és a művészetnek az új kor kérdéseinek megoldását szolgáló alkotó tevékenységére van szükség. Ez a körülmény pedig még inkább aláhúzza annak fontosságát, hogy az új kor és az új termelőerők által teremtett viszonyok leegyszerűsítésével a kor lehetőségeinek és követelményeinek helyes marxista elemzését állítsuk szembe.

*

Helytelen lenne feltételezni, hogy a leegyszerűsítés, a múlt fogalmaihoz, elképzeléseihez való ragaszkodás – mivel az ellene való küzdelem, különösen a XX. kongresszus óta, hangsúlyozott része a marxista front küzdelmének – csak a munkásmozgalomban s annak elméletében jelentkezik. Megvan a hatalmi harc eszközeiről és törvényszerűségeiről alkotott korábbi elképzelésekhez való ragaszkodás a burzsoázia nézeteiben is. Sőt, nyilvánvaló, hogy a kiváltságai védelmében a régi elképzelésekhez való ragaszkodás, az új helyzet régi sémák szerinti leegyszerűsítése, szorosabban a burzsoázia érdekeivel összefüggő magatartás.

Miben mutatkozik meg az új termelőerők s az új kor adta lehetőségek leegyszerűsítése a mai kapitalizmusban? Abban, hogy a nyugat-európai és az amerikai imperializmus politikusainak, ideológusainak jelentős része a XX. század második felének kapitalista fejlődését – az atomenergia, az automatika adta új lehetőségeket, a termelékenység és a tőkés termelés második világháború utáni növekedését – úgy értékeli, hogy a kapitalizmus a fejlett országokban tulajdonképpen megtalálta problémáinak megoldását. Az imperializmus ideológusainak jó része azt hirdeti, hogy a kapitalizmus ter-

mészete gyökeresen megváltozott, átalakult népi kapitalizmussá, a burzsoá állam jóléti állammá, amely a magántulajdon, az egyéni kezdeményezés és a szabadság fenntartását egyesíti a tömegek szociális igényeinek kielégítésével, munkájának biztosításával s az életszínvonal emelésével. Könyvek sora hirdeti, hogy a tőkés rendszer nemcsak gazdasági, hanem demokratikus politikai berendezkedésénél fogva is az egyetlen igazságos társadalmi forma. Ugyanakkor – tudva azt, hogy a kapitalizmus rendszere mennyire elvesztette hitelét a széles tömegek előtt – azt hirdetik, hogy e szinte tökéletes kapitalizmus valamiféle vegyes gazdálkodást valósít meg, tehát tulajdonképpen átmeneti forma, amely egyre inkább a szocializmushoz vezet.

Azt, hogy valójában mit jelent a monopolkapitalizmus jóléti állama, jól jellemzik a nyugati szociológusok, történészek fejtegetései. E fejtegetések keretében újra megelevenedik az abszolút állam apologetikája, az a törekvés, hogy a monopoltőke demokratikus köntösben megjelenő, de lényegében totális diktatúráját mint az emberi és társadalmi fejlődés elkerülhetetlen törvényszerűségét tüntessék fel. Így például Woerting, a „Zeitschrift für Staatssoziologie" című folyóirat kiadója „Az ember és az állam önfejlődése" címen megjelent írásában (1955. évf. 2. sz.) az emberiség egész társadalomtörténeti fejlődését úgy ábrázolja, hogy az tulajdonképpen két szakaszból áll. Az első szakasz, a kezdetektől az elmúlt évszázadig, egyenlő az ember önfejlődésével; a XX. században elkezdődött második szakasz pedig nem más, mint az abszolút állam önfejlődése. „Manapság – állapítja meg az állam önfejlődésének törvényszerűségére hivatkozva a tanulmány – az embert mágikus őserő kényszeríti át mind erősebben és erősebben a maga egyéni, szubjektív, ingatag világából a kegyetlen törvényszerűségek világába. Az embert balsorsa az állam fejlődéstörvényeinek diktatúrája alá helyezte... Az ember gyenge, az állam meg erős, mai fejlődésünk értelme szerint a mi jövőnk az, hogy vagy totális állam, vagy semmi."

Természetesen nem lehet véletlennek tekinteni, hogy a modern kapitalizmus állameszményének, a „jóléti államnak" mint az egyént szükségszerűen maga alá rendelő abszolút hatalomnak történelemfilozófiai igazolásában Nyugat-Németország ideológusai járnak az élen. Ugyanitt a hitleri állam totális vereségét nem kevesen ma is

csupán Hitler azon szerencsétlen tévedésének minősítik, hogy a Szovjetunióval nem az eredeti terv szerint, a Nyugattal szövetségben számolt le. A mai Nyugat-Németországban a fasiszta köntösben egyszer már megbukott totális állam rehabilitálása, új formában való igazolása közvetlenül egybeesik a náci tábornokok aktivizálásával, a NATO keretében újrafegyverkező és az új Európa vezetésére készülő német imperializmus atomfegyverekre való igényével.

A „szabad világ", a modern kapitalizmus államának igazi jellegéről azonban nemcsak a nyugatnémet s más nyugat-európai szociológusok társadalomfilozófiai fejtegetései tanúskodnak, hanem az amerikai szenátus azon képviselői is, akik, mint E. Potter republikánus szenátor, a nyugati demokráciák feltétlenül szükséges államelvének érvényesítéseként követelik a kommunisták kizárását a demokratikus jogokból, mondván „a kommunizmusnak mint kollektivitásnak nincs semmilyen polgárjoga a demokratikus társadalomban"[3].

Ma már közismert, hogy az ilyenfajta elvek hova vezettek a második világháborút megelőzően. Ezek az elvek azonban ma sem kevésbé veszélyesek, mert a monopoltőkés diktatúra a maga új, a demokratikus intézményeket látszatra részben érintetlenül hagyó, részben módosító formája mellett sem csak a kommunisták számára jelenti a demokrácia messzemenő korlátozását vagy felszámolását, hanem a társadalom túlnyomó többségét, néhány száz monopolista érdekeltség kivételével úgyszólván a népesség egészét, megfosztja a saját sorsa alakításában való érdemleges részvétel lehetőségétől. Világos bizonyítéka ennek a nyugati országoknak a magas foglalkoztatottság és a viszonylag fejlett életszínvonal ellenére elmélyülő erkölcsi és eszmei válsága. E válság jellegzetes vonásai a talajtalanság, a lét értelmetlenségének érzete, az értelem tagadása, s egy ismeretlen, elháríthatatlan katasztrófa előérzete, amely megrendítő formában jut kifejezésre az irodalom és a művészet számos alkotásában.

A nyugati világnak ez az erkölcsi válsága, rossz közérzete, ellentmondásainak elmélyülése természetesen nehezen írható a kommunizmus számlájára. Ennek következtében a polgári demokrácia korábbi eszméihez és életformájához ragaszkodó, a kis- és középpolgárságot képviselő gondolkodók egy része is kénytelen felismerni,

[3] Idézve a NATO folyóiratából – az 1957-es NATO-értekezlet előtt.

hogy a „szabad" világ problémái elmélyülésének belső forrását másban kell keresniük. Mégpedig abban, hogy a monopoltőke új, a „jóléti állam" égisze alatt kibontakozó formája nemcsak a kommunistákat kívánja kizárni a demokráciából, hanem egyre inkább a lakosság egészét is megfosztja a társadalmi és egyéni önrendelkezés, az önállóság s a szabadság feltételeitől. „Foglyok vagyunk a jóléti államban" – mondja ki a keserű valóságot Wilhelm Röpke svájci filozófus, aki maga is szemben áll a kommunizmussal. A polgári demokrácia bomlásának és alászásának folyamatában – állapítja meg – az első helyen a jóléti állam lejtőjén való lecsúszás áll. Szerinte a veszély abban rejlik, hogy ez a csúszás a lejtőn kezdetben lassú, kényelmes, később azonban egyre sebesebbé válik. „Ha az emberek tudnák, hogy végül mi vár rájuk, talán időben megállnának. A végzetes azonban az, hogy oly rendkívülien nehéz még időben hivatkozni a józan észre, és meggyőzően figyelmeztetni a végre, amikor majd mindenkinek fizetnie kell, s szembefordulni azokkal a demagógokkal, akik a jóléti állammal kapcsolatos ígérgetéseket a legnagyobb sikerrel használják fel a tömegek politikai megvesztegetésére."[4]

A modern kapitalizmus ideológiai tükröződése, az államnak mint a társadalom fölé kerülő, attól elidegenedett hatalomnak az igézete természetesen csak gazdasági és társadalmi lényegének: a tőkekoncentráció és a kisajátítás minden eddigit felülmúló méreteinek a kifejezése. Kifejezése annak a koncentrációnak, amelynek eredményeképpen az Egyesült Államok négy legnagyobb bankjának és biztosítótársaságának ma nagyobb a vagyona, mint 1900-ban az összes pénzintézeteké volt. E négy legnagyobb bank 1900-ban az összes bankbetéteknek még csak 20 százalékával, ma több mint 60 százalékával rendelkezik. A népi, a demokratikus kapitalizmus cégére mögött a valóság tulajdonképpen az, hogy az Egyesült Államok lakosságának 1 százaléka rendelkezik a magán-részvénytársaságok összes részvényvagyonának 76 százaléka felett.[5] Mindehhez vegyük hozzá, hogy az Egyesült Államok állítja elő a kapitalista világprodukció 40 százalékát, s az egész amerikai ipari termelés értékének

[4] Die Presse, 1957. szeptember 1.

[5] Lásd Economic Notes, 1956 december.; Mirovaja Ekonomika, 1961. évf. 12. sz.

40 százalékát a feldolgozó ipar 200 nagy vállalata termeli. A finánctőke két gigászi csoportja, a Morgan és a Rockefeller csoport 125 milliárd dollár közös tőkével rendelkező korporációkat ellenőriz. Nem kevésbé jelentős a tőkekoncentráció a fejlett, s részben amerikai ellenőrzés alatt álló nyugat-európai országokban. Angliában 50 nagyvállalat uralja a gazdasági életet, profitjuk egyharmadát képezi az összes angol ipari és kereskedelmi társaságok profitjának. Nyugat-Németországban 333 társas cég rendelkezik a részvénytársaságok összes alaptőkéjének 81 százaléka felett. Olaszországban 40 társaság ellenőrzi az egész részvénytőke kétharmadát, Franciaországban pedig 100 milliárdos tröszt, a részvénytársaságok 11 százaléka uralkodik a gazdasági életben és zsebeli be az összes profit 84 százalékát.[6]

A tőke demokratizálásáról, népi kapitalizmusról tehát szó sincs a vezető kapitalista országokban. Erőteljes tőkekoncentrációs folyamat megy végbe, amit csak még súlyosbít, hogy e koncentráció változatlanul a világ azon elmaradt és nagyobb része feletti uralommal fonódik egybe, amelyben – mint azt az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete közölte – 1 milliárd embernek, az emberiség egyharmadának mindennapi problémája az elégtelen táplálkozás, az éhség. A monopolkapitalista viszonyok ily módon hatalmas fékező erőként egész kontinenseket tartanak elmaradottságban. Az ázsiai, az afrikai és a latin-amerikai nem szocialista országok, amelyek a kapitalista világ lakosságának kb. 70 százalékát képezik, a tőkés tábor ipari termelésének csupán 10 százalékát, a kohászat 5 százalékát és a gépipari termelés 3 százalékát adják. Az emberek százmillióí ezekben az országokban továbbra is olyan primitív eszközökkel művelik a földet, amelyek alig különböznek az ősi egyiptomi és babiloni szerszámoktól. Ezekben az államokban a jelenleg mezőgazdasággal foglalkozó 350 millió család közül minimum 250 millió család legfőbb szerszámként kapát vagy faekét használ. Körülbelül 90 millió családnak van vasekéje, amely elé tehenet, bikát, lovat vagy öszvért fog be, s csupán 10 millió család szánt traktorral.[7]

A modern kapitalizmus ideológusainak, a népi kapitalizmus apo-

[6] Lásd V. Cseprakov cikkét: Kommunyiszt, 1957. évf. 17. sz.

[7] Lásd Arzumanjan cikkét: Mirovaja Ekonomika, 1961. évf. 12. sz.

logétáinak legsúlyosabb és legvégzetesebb leegyszerűsítése azonban abban mutatkozik meg leginkább, hogy mélyen hallgatnak arról, hogy a fejlett tőkésországok konjunktúrája, a termelés fejlesztése hogyan és milyen mértékben fonódik ossze a fegyverkezés minden eddigit felulmúló emelésével, a háborús veszély állandósításával, sőt kiélezésével. A fegyverkezésben elsősorban érdekelt tokéscsoportok az Egyesult Államokban háborús megrendeléseik és profitjuk biztosítása, sőt kiterjesztése érdekében mindent megtesznek, hogy a militarizmus korlátozását megakadályozzák, a hidegháborút fenntartsák, élezzék, s ennek érdekében elhitessék: az Egyesult Államok népének tobbsége túlélheti az „elkerulhetetlen" termonukleáris osszeutkozést és győztesen kerulhet ki belőle. Jellemző példája ennek a „hidrogénbomba atyjának", E. Teller magyar származású amerikai vezető atomfizikusnak „Hirosima hagyatéka" címen (MacMillan and Co., London 1962) megjelent konyve, amelyben – az agressziós korok szószólójaként – arra hívta fel Amerika illetékeseit, magyarázzák meg az amerikaiaknak, hogy legtobbjuk még a legrosszabb esetben is túlélné a háborút, s megfelelő intézkedések esetén egy új világháború nem lenne sokkal borzalmasabb, mint a korábbiak voltak.

Helytelen lenne azonban a kapitalizmus frontját vagy akár annak fő erejét, az Egyesult Államokat tekintve, a burzsoázia politikáját egészében annak a leginkább elvakult csoportnak torekvéseivel azonosítani, amely a hadiipari megrendelésekben, a hidegháború fenntartásában s az agresszióra való felkészulésben elsősorban érdekelt. Az utolsó évek fejleményei azt bizonyítják, hogy a kapitalizmus jelentős erőinek s magának az Egyesult Államoknak hivatalos politikájában is egyre inkább az a meggyőződés érlelődik, hogy a nukleáris háború túl kockázatos, mert a tőkésországok s az Egyesult Államok jelentós részének vagy egészének kozvetlen pusztulását idézheti elő. Ez pedig az atomháborúval való fenyegetésre épített politika elavulasának felismerését és új politika kialakításának szukségességét érlelte meg a burzsoáziának a hatalmat gyakorló koreiben is. A kor új eróviszonyaihoz és feltételeihez való alkalmazkodás, s az ennek megfelelo új politika szukségessége csíráiban kifejezésre jutott már az eisenhoweri politikában, de még inkább annak bírálatában. Még határozottabban, nemegyszer drámai megfogalmazásban kapott hangot a Kennedy-kormány politikájának s elgondolá-

sainak eszmei igazolásában. „A második világháború befejezése óta eltelt 15 év folyamán gyorsabban és mélyrehatóbban változtak meg az emberiség létfeltételei – írja pl. Walter Lippman –, mint bármely más időszakban, amelynek folyamán az amerikai nép összegyűjtötte tapasztalatait. Eltolódtak és radikálisan megváltoztak a világ erőviszonyai."[8]

Új kiindulópontokra van szükség – írja ugyancsak a kor követelményeivel kapcsolatban Henry A. Kissinger, az új amerikai politika egyik ideológusa. A problémák, amelyek a század második felének első évtizedében még megoldatlanok maradhattak, nem tűrnek halasztást. „Amerika közvetlenül és sürgetően kerül szembe a választás szükségszerűségével. Új politikára van szükség, mert ha a világban elfoglalt helyzetünk még tizenöt évig olyan mértékben romlik, ahogyan azt a második világháború óta tapasztaljuk, nem marad belőlünk más, mint holmi amerikai erőd egy olyan világban, melyben már alig számítunk... Le kell számolni az illúziókkal. Nem vagyunk sérthetetlenek. Abban a tudatban kell élnünk, hogy fennmaradásunkat és az egész emberiséget akár egyetlenegy, talán csak egy óráig tartó támadás végzetesen veszélyeztetheti."[9]

Ez a kapitalizmus vezető erejét, az Egyesült Államokat közvetlenül érintő, s nemcsak tudósok, publicisták, politikai szakírók, hanem katonai szakértők által is a legkomolyabban számba vett eshetőség kényszerítette a hatalmat gyakorló burzsoázia jelentős részét arra, hogy a politika fő feladatának olyan stratégia kialakítását tekintse, amely a közvetlen nukleáris összeütközés elkerülése mellett biztosítja a kapitalizmus fennmaradását és a kommunizmus visszaszorítását.

A burzsoázia ezen erőinek annak idején elsősorban Kennedy által képviselt reálpolitikája, amely az erőviszonyok s egy nukleáris összeütközés tényleges következményeinek számbavételére törekszik, egymagában természetesen semmiképpen sem tekinthető a béke biztosítékának. Ez a politika is az imperializmus politikája, csak tekintetbe veszi az új helyzetet, s új megoldásokat, új módszereket keres.

[8] *Walter Lippman:* The National Purpose. America in Crisis, an Urgent Summons.

[9] *Henry A. Kissinger:* A választás szükségessége. Az amerikai külpolitika kilátásai. Harper and Brothers, New York 1960–1961.

Olyan politika, amely a nukleáris összeütközés elkerülését a monopolkapitalizmus uralmának és fegyverkezéssel összefonódott konjunktúrájának biztosításával, a Szovjetunióval szembeni katonai fölényének visszaszerzésével, s ezúton a Szovjetunió fokozatos visszaszorításával, a szocialista világrendszer fellazításával szeretné egyesíteni. Ez a politika, mindennek ellenére, mégsem azonosítható a kompromisszumok útját eleve elutasító, a leszerelés és az atomkísérletek betiltása ellen nyíltan síkraszálló, a közvetlen agressziót képviselő körök politikájával.

A vita a háború és a béke, a békés egymás mellett élés és a békés verseny kérdéseiben azonban nem csak a kapitalizmuson belüli vita. A XX. század második felének új történelmi feltételei között új módon viszonyulnak ezen alapvető kérdésekhez, új módon alakítják ki stratégiájukat a kommunista pártok is. Ennek az új, alaptételeiben, koncepciójában először a XX. kongresszuson megfogalmazott stratégiának az értelmezése és alkalmazása, mint azt a Kínai Kommunista Párttal 1962 őszén nyílttá váló polémia, valamint az SZKP és a KKP 1963 augusztusi nyilatkozatai tanúsítják, a jelen s a jövő központi kérdése a szocializmus frontján belül is.

Ha koncepciójában s elméleti indoklásában részletesebben akarjuk tárgyalni a Kínai Kommunista Pártnak a háború és a béke kérdésével kapcsolatos álláspontját, akkor ennek értékelését a párt elméleti folyóiratában, a „Hung Csi"-ban (Vörös Zászló), 1960 májusában „Éljen a leninizmus" címen közölt szerkesztőségi cikk elemzésével kell kezdeni. A cikk, amely a Kínai Kommunista Párt álláspontját leginkább igyekszik elméletileg is indokolni, abból indul ki, hogy a forradalmi munkásosztály stratégiáját helyesen csak a kor egészének értékelésével összefüggésben lehet meghatározni. „Csakis akkor építhetjük fel taktikánkat helyesen, ha elsősorban figyelembe vesszük a különböző korszakok (nem pedig egyes országok egyes történelmi epizódjainak) fő megkülönböztető vonásait" – idézi a cikk Lenint „A II. Internacionálé csődje" című művéből. Valóban, erről van szó. Ha a munkásosztály forradalmi pártjának stratégiáját helyesen akarjuk meghatározni, akkor azt az adott kor egészének helyes értékeléséből kiindulva kell megtenni. A kérdés csak az, hogy mit értsünk a kor fő kérdésein, s mit az egyes országok adottságaiból következő problémákon.

A nézeteltérés a szocializmus frontján belül természetesen nem a munkásosztály s a népek általános történelmi és társadalmi célkitűzéseire vonatkozik. Marxisták között nincs véleménykülönbség a tekintetben, hogy a XX. századdal az emberi társadalom forradalmi átalakulásának kora, a kapitalizmussal szemben egy magasabb társadalmi-gazdasági alakulatra való átmenet időszaka köszöntött be. Lenin 1916 tavaszán összegezve és általánosítva a századforduló óta eltelt másfél évtized társadalmi fejlődésének tapasztalatait, a tőkés gazdaság struktúrájában végbement változásokat, arra a következtetésre jutott, hogy az emberiség elérkezett az imperializmus, a halódó kapitalizmus szakaszába, amely háborúkkal és forradalmakkal terhes. Lenin már ekkor zseniálisan felismerte azt is, hogy a proletárforradalom nem győzhet egyszerre valamennyi fejlett tőkésállamban, hanem először egy vagy néhány országban szakítja át az imperializmus láncát és fokozatosan, a kapitalista rendszerre mért több csapás révén terjeszti ki befolyását a földkerekség mind nagyobb részére. A szovjethatalom megteremtése 1917 októberében, majd a szocializmusnak világrendszerré való kiterebélyesedése 1945 után igazolta a forradalom menetére vonatkozó lenini tételeket.

Az imperializmus méhében megérlelődött proletárforradalom győzelme Oroszországban mérföldkövet jelent az emberiség történelmében, új fejezetet nyitott a szocialista forradalom fejlődésében, egyszóval megváltoztatta a kor fő tartalmát. Ettől kezdve nem csupán az imperializmus és a proletárforradalmak korszakáról beszélhetünk, hanem arról is, hogy kezdetét vette a régi társadalomnak új, magasabb rendű társadalommal való felváltása, illetve a két rendszer világméretű harca. Ez pedig – különösen a második világháború befejezése óta – teljes mértékben rányomja bélyegét a nemzetközi helyzet alakulására, és az erőviszonyoknak a szocializmus javára való eltolódása következtében új módon veti fel a háború és a béke, valamint a szocializmusba való átmenet útjainak kérdéseit. Az SZKP XX. kongresszusának történelmi érdeme – egyebek között –, hogy a megváltozott feltételek közt egy sor nagy fontosságú, új tétellel gazdagította a marxista–leninista elméletet, illetve határozottan szembefordult a maguk idejében helytálló megállapítások dogmatikus megmerevítésével.

Az ötvenes évek végén számos jel mutatta, hogy a nemzetközi

kommunista mozgalomban hiányzik a kellő egység korunk jellege és ebből adódóan a szocialista forradalom perspektívái, lehetőségei, útjai megítélésében. Szükségessé vált, hogy a kommunista és munkáspártok 1960 novemberi értekezlete különös gondot fordítson e kérdés tanulmányozására. A 81 párt képviselői által elfogadott nyilatkozat bevezető részében a következő megfogalmazást olvashatjuk: „Korunk, amelynek fő tartalma a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal elkezdődött átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba – a két ellentétes társadalmi rendszer harcának korszaka, szocialista és nemzeti felszabadító forradalmak korszaka, az imperializmus összeomlásának és a gyarmati rendszer felszámolásának, egyre több nép szocialista útra térésének, a szocializmus és a kommunizmus világméretű diadalának a korszaka. Korunk fő jellegzetessége, hogy a szocialista világrendszer az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezőjévé válik."[10]

Korunk e jellemzése, meghatározása első részében nyilvánvalóan egyezik, azonos Leninnek az imperializmus és a proletárforradalmak egész korára vonatkozó klasszikus megállapításaival, az újat a meghatározás azon része foglalja magában, amely azt is leszögezi, hogy a szocializmus világrendszerré és az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezőjévé vált. Magától értetődik, hogy az 1957-es és 1960-as moszkvai értekezlet a kommunista mozgalom stratégiai feladatainak kidolgozásakor éppen az idézett tétel második részében levő új megállapításokat vette kiindulópontul. A kínai kommunista vezetők formálisan elfogadták ugyan a korunk fő tartalmára és fő jellegzetességére vonatkozó értékelést, de a belőle logikusan fakadó következtetéseket elvetették s tagadták a gyökeres különbséget az 1917 októberét megelőző és azt követő korszak, különösen a szocialista világrendszer létrejötte utáni helyzet között. Megmutatkozik ez korunk fő ellentmondása, a szocializmusba való átmenet, a háború és a béke kérdéseiben elfoglalt állásfoglalásukban egyaránt.

A vita tehát ott kezdődik, hogy a szocializmusnak a társadalom döntő tényezőjévé válása hogyan érvényesül a béke védelméért és

[10] A békéért, a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért, a szocializmusért. Kossuth Könyvkiadó 1961. 11. old.

a szocializmus további előretöréséért, valamint a népek felszabadításáért folyó konkrét politikai küzdelemben. Nincs különbség abban a tekintetben, hogy a háború erői ellen a kommunistáknak a békéért kell küzdeniük, de különbség, sőt alapvető ellentmondás van abban, hogy az imperializmus felszámolását megelőzően miként kell értelmezni a béke fenntartásának s a szocializmusba való átmenet új útjainak lehetőségét. Az SZKP és a kommunista pártok többsége a béke védelmét, fenntartását az új kor reális stratégiai feladataként, reális lehetőségként, a kínai kommunisták viszont a kommunista világuralom megteremtéséhez vezető taktikai lépésként esetleges, másodlagos jelentőségű, kívánatos, de általában véve irreális eshetőségként fogják fel.

Az „Éljen a leninizmus" című tanulmány a XX. kongresszus következetes alkalmazását képviselő álláspontal elméletileg a következőket állítja szembe:

1. A termelőerők növekedése, a technika és a természettudományok forradalmi eredményei – a marxizmus tanítása szerint – mindenkor és szükségképpen az osztályharc, a forradalom erőit növelik.

2. A háború a kapitalizmus részére a politikai küzdelem folytatása a nyílt erőszak eszközeivel, s amíg kapitalizmus és politikai küzdelem van, a háború kiküszöbölhetetlen.

3. A háborúk s az emberiség sorsának eldöntésében a történelem fő tényezője nem a technika, hanem kizárólag az ember, a nagy tömegek forradalmi fellépése.

A tanulmány az első tétellel kapcsolatban Liebknechtre hivatkozik, aki „Emlékek Marxról" című cikkében többek közt így ír: „Marx gúnyt űzött a győzelmes európai reakcióból, amely azt képzelte, hogy elfojtotta a forradalmat és nem gyanította, hogy a természettudomány újabb forradalmat készít elő. Őfelsége a gőz, amely a múlt században forradalmasította a világot, uralmának végéhez érkezett, és helyébe összehasonlíthatatlanul nagyobb forradalmi erő, a villamos szikra került . . . A következmények kiszámíthatatlanok. A gazdasági forradalmat politikai forradalomnak kell követnie, mivel az utóbbi csupán az előbbinek a kifejezője." Marx a tudomány és a technika haladásában – fűzi ehhez a „Vörös Zászló" cikke – megérezte a forradalom szelét, s az volt a véleménye, hogy a természettudományban és a technikában elért hala-

dás tovább erősíti a proletárforradalomnak és az elnyomott népek imperialistaellenes harcának hadállásait.

Mindez természetesen igaz általában, de nem igaz mechanikusan leegyszerűsítve, nem igaz, ha figyelmen kívül hagyjuk azt, hogy a termelőerő, a technika, a gazdasági bázis változása nemcsak kiszélesíti, fokozza, hanem ugyanakkor *változtatja* is az osztályharc feltételeit és formáit. Erre már Engels is utalt, aki Marx „Osztályharcok Franciaországban" című művéhez írt 1895-ös előszavában éppen azt emeli ki, hogy a fegyverzet fejlődése, a műszaki fejlődés a hadseregen belül milyen lényegesen módosítja a felkelés és az osztályharc addig kialakult formáit.

A XIX. század utolsó harmadával szemben a XX. század fordulója lényegesen átalakította az osztályharc, a forradalom feltételeit, de távolról sem a termelőerők és az osztályharc kiéleződésének közvetlen és mechanikus összefüggése alapján. Nem abba az irányba, hogy ott éleződött volna leginkább az osztályharc, ahol a termelőerő, a technika, az ipari bázis a leggyorsabban és a legnagyobb arányokban fejlődött. Lenin zsenialitása tudvalevően éppen abban volt, hogy a szocializmus születését az iparilag legfejlettebb országokkal összekötő nézetekkel szemben a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődéséből s ennek kapcsán az ellentmondások kiélezettségének megnövekedett jelentőségéből indult ki, s tárta fel a proletárforradalom oroszországi győzelmének lehetőségeit. Leninnél azonban a forradalom oroszországi győzelme lehetőségeinek a feltárása, a munkásmozgalom súlypontjának Nyugat-Európából Kelet-Európába, Oroszországba való áthelyeződésének a felismerése sem általában, sem Oroszországra vonatkozóan nem jelentette az ipari, a technikai fejlettség jelentőségének a lebecsülését, hanem annak legkomolyabb számbavételét is magában foglalta. Ezzel szemben az „Éljen a leninizmus" című cikk és a Kínai Kommunista Párt felfogását kifejtő más cikkek egyik oldalról a technikai haladás és az osztályharc összefüggésének mechanikus értelmezéséből, másik oldalról a forradalmi súlypont nyugatról keletre való eltolódásának nem kevésbé mechanikus és leegyszerűsített értelmezéséből indulnak ki. Az „Éljen a leninizmus" koncepciója szerint, ahogyan a XX. század fordulóján Nyugat-Európából Kelet-Európába helyeződött át a forradalom súlypontja, úgy a XX. század második felében Kelet-Európá-

ból az elmaradt világrészekre (Ázsiára, valamint Latin-Amerikára és Afrikára), az elmaradt világrészek népeire s azok élén Kínára tevődik át. E felfogás szerint korunkban a nemzetközi forradalom fő frontja nem a kapitalizmus és a szocializmus iparilag, gazdaságilag legfejlettebb erői között, hanem egyfelől a fejlett országok, másfelől az emberiség nagyobb részét kitevő elmaradt országok között húzódik.

Az új világhelyzet megértésének valóban legfontosabb követelménye, hogy az elmaradt országok harcát, felszabadulásukat az imperializmus alól és megnyerésüket a szocializmus számára a kapitalizmus és a szocializmus egyik alapvető kérdésének kell tekinteni. Teljesen helytelen dolog azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az ötvenes, hatvanas években a gyarmati rendszer kibontakozó, majd kiszélesedő felbomlásának éppen az imperializmus és a szocializmus fő erői közötti erőviszonyok lényeges megváltozása volt a feltétele, s ez a folyamat a felszabadult országok további felemelkedésének is legdöntőbb tényezője. Vagyis éppen a kor egészét, s nem az egyes országokat tekintve, a szocializmus és a kapitalizmus harca szempontjából változatlanul nem egyszerűen a mennyiség, hanem a minőség, adott esetben a kapitalizmus legfejlettebb országainak a szocializmus fő erői által való túlszárnyalása a döntő kérdés.

A „Vörös Zászló" szerkesztőségi cikke ezzel szemben egyrészről ellentmondás nélküli, közvetlen összefüggésben értelmezi a technikai-ipari erők növekedését és az osztályharc éleződését, másrészről a marxizmussal ugyancsak ellentétesen, egyoldalúan hangsúlyozza a tömegek szerepét, s a technika jelentőségét figyelmen kívül hagyva, az embert, a tömeget jelöli meg mint a történelem egyedüli formálóját. „A marxisták–leninisták – olvasható a tanulmányban – mindenkor azt az álláspontot vallották, hogy a világtörténelemben nem a technika, hanem az ember, a néptömegek szabják meg az emberiség sorsát." Az, hogy a technika nem önmagában s nem mechanikusan határozza meg az osztályharc és a történelem – az egyes népek társadalmi és történelmi – fejlődésének az útját, természetesen igaz, de amikor az „Éljen a leninizmus" című cikk egyoldalúan hangsúlyozza ezen elvet, szembekerül a marxizmus alaptételével. Figyelmen kívül hagyja Marx azon tanítását, miszerint „életük társadalmi termelésében az emberek meg-

határozott, szükségszerű, saját akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek egymással, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amelyen egy jogi és politikai felépítmény emelkedik"[11], s melynek a társadalmi tudat, s tegyük hozzá, az emberi cselekvés és osztályharc formái is megfelelnek. A történelmet persze az emberek alkotják, a történelem legfontosabb erőforrása az emberek küzdelme, de úgy, hogy a történelemalakító harc formája és eredménye elsődlegesen és alapvetően függ az általuk kialakított gazdasági és technikai bázistól.

Ez nemcsak általában vonatkozik az osztályharc és a forradalom feltételeire, hanem különösen vonatkozik a háború és a tömegek viszonyára, a háborúk sorsának és feltételeinek a változására. Ezért helytelen a leegyszerűsítés általában, és még veszélyesebb következményekkel jár a vulgarizálás, ha azt a háború és a technika, valamint a tömegek kapcsolatában, ezek egymáshoz való viszonyának értékelésében követjük el.

„Mao Ce-tung elvtárs – írja a „Vörös Zászló" szerkesztőségi cikke – rámutatott, hogy a háborúban az erő legbővebb forrása mindig a tömegekben buzog, és az öntudatra ébredt és egységes népi tömegekből szervezett néphadsereg mindenütt a világon legyőzhetetlen." Mao Ce-tung e megállapítása kétségkívül helytálló az 1917-es októberi forradalom, az azt követő polgárháború s a kínai népnek a felszabadulásáért vívott harcaira. Súlyos, és a tömegekre, a forradalom ügyére nézve végzetes dolog azonban a tömegek szerepét egyoldalúan, a technikától függetlenül vagy afölé helyezve értékelni. A történelemben számtalan példa hozható fel arra, hogy a háborúk sorsát egyáltalában nem a tömegerő, hanem a magasabb, a fejlettebb technika, a nagyobb tűzerő dönti el. Az orosz és a kínai forradalom példája valóban azt igazolja, hogy az imperialista környezet magasabb technikai felkészültsége ellenére győzött a nagyobb tömegerő. Ennek értékelésekor azonban feltétlenül számba kell venni, hogy a magasabb technikai felkészültséget egyéb tényezők, ezek közt nem utolsósorban a nemzetközi helyzet általános feltételei kö-

[11] *Marx:* A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó. Szikra 1953. 4. old.

zömbösítették. (Az októberi forradalom idején Európa népeinek egy esetleges új háborúval való határozott szembenállása, a kínai nép második világháborút követő győzelmének idején pedig a Szovjetunió és a fasizmus felett úrrá lett többi erők.) Ugyanakkor a második világháború eldöntésében, a fasizmus megsemmisítésében a szovjet nép nagyobb tömegerején kívül tudvalevően döntő szerepe volt a Vörös Hadsereg háború során kifejlesztett nagyobb tűzerejének, a háború végére elért jelentős technikai, hadászati fölényének.

A Kínai Kommunista Párt vezetői mint helytelent vetik el, sőt az osztályharc elárulásának minősítik azt az álláspontot, hogy korunkban a két rendszer harcának a béke fenntartása mellett elsősorban a gazdasági verseny területére kell áttevődnie, s a szocializmusnak végső fokon a kapitalizmust annak gazdasági túlszárnyalásával kell legyőznie, gazdasági, társadalmi, kulturális és tudományos fölényével kell egyre nagyobb vonzóerőt gyakorolnia a még kapitalista országok népeire. A gazdasági, a kulturális és a tudományos verseny azonban – a munkásosztály s az egész emberiség szempontjából – nemcsak a két rendszer közötti harc kívánatosabb formája, hanem a szocialista országok előrejutása ebben a versenyben egyben egy esetleges háború kimenetelének is a legfontosabb tényezője lehet. Itt újra Engelsre kell emlékeztetnünk. „A szervezett erőszak mindenekelőtt a *hadsereg*. És semmi sem függ jobban a gazdasági feltételektől, mint éppen a hadsereg összetétele, szervezete, fegyverzete, stratégiája és taktikája. Az alap a fegyverzet, ez pedig ismét egyenesen a termelés fokától függ. ... Tehát éppen az erőszak áll minden másnál inkább a meglevő termelési feltételek uralma alatt."[12] Mindez pedig azt jelenti, hogy a gazdasági verseny s abban a szocializmus előrejutása az egyes országokban és nemzetközi viszonylatban egyaránt – mind az osztályharc különböző formáit, mind a háborús vagy a békés út lehetőségét tekintve – az egész történelmi korszak legfontosabb kérdése.

A gazdasági és technikai fejlődés tehát alapvető, meghatározó eleme a különböző társadalmi rendszerek közti harcnak, s egyben maguknak a háborúk jellegének, szerepének is. A leglényegesebb azonban az, hogy a XX. század második felére elért technikai fejlő-

[12] *Engels:* „Anti-Dühring". Szikra 1950. 372–373. old.

dés gyökeresen újat hozott a háború és a politika összefüggésében. A technika, a termelőerők fejlődése, ami a XX. század második felét megelőzően egyre pusztítóbbá tette és kiterjesztette a hadviselést, ma az egész világrészek megsemmisítésével fenyegető nukleáris fegyverek létrehozásával egyre inkább korlátozza is, hogy a háborút a politikai harc eldöntésére alkalmazzák. Katonai szakértők, fizikusok, biológusok számítása szerint az összecsapás első 18 órájában 150 millió halottal lehet számolni. Minthogy azonban az atomháborúnak törvényszerűsége, hogy mindjárt az indulásnál maga után vonja az erők maximális bevetését, ez azt is jelenti, hogy az erőknek az ellenfél megsemmisítésére irányuló bevetése már az első órákban sok száz millió ember halálát, Nyugat-Európa megsemmisülését, Amerika, a Szovjetunió és Kína mérhetetlen veszteségeit hozná magával.

Csak ha mindezt számításba vesszük, érthetjük meg, milyen végzetes eltévelyedést, milyen súlyos veszedelmet jelent a kínai kommunista vezetők által képviselt azon politika, amely egy esetleges háború mérhetetlen pusztításait mint könnyen, gyorsan és busásan megtérülő áldozatokat igyekszik a háború megakadályozásában legjobban érdekelt tömegekkel elfogadtatni. „Mi következtesen szembeszállunk azzal, hogy az imperializmus bűnös háborút robbantson ki – olvasható a »Vörös Zászló« cikkének idevonatkozó állásfoglalása –, mert egy imperialista háború rettenetes áldozatokat jelentene a különböző országok népei számára... De amennyiben az imperialisták ragaszkodnak hozzá, hogy ilyen áldozatokkal terheljék a népeket, meggyőződésünk, hogy miként az orosz forradalom és a kínai forradalom tapasztalatai is mutatják, ezek az áldozatok megtérülnek. A halott imperializmus romjain a győzelmes nép hallatlan gyorsasággal olyan civilizációt építene fel, amely ezerszer magasabb rendű lenne a kapitalista rendszernél és a népeknek valóban csodálatos jövőt biztosítana."[13]

A kínai vezetők szerint, bár a háború rettenetes veszteségekkel járna, Kína méretei és tömegei mellett ez nem jelenthetne teljes pusztulást. E rosszul értelmezett kínai adottság általánosításának szörnyűséges voltára, a kínai nép érdekeit is helyesen értelmezve,

[13] Vörös Zászló, 1960. május 25.

éles és világos választ adott a Szovjetunió s más országok kommunista pártjainak állásfoglalása. Amint azt a világ legnagyobb tudósai közül is számosan kifejtették, semmi kétség sem lehet a tekintetben, hogy egy termonukleáris háború kirobbanása esetén a fejlett országok, sőt egész világrészek jelentős része elpusztulna, s számolni kellene az egész világ légiterének és élővilágának megmérgezésével is. Ezért, még ha fel is tételezhető, hogy a háború az elmaradt országokban és a legnagyobb tömegekkel rendelkező országokban nem jelentené az emberi élet kioltását, de mérhetetlenül visszavetné az emberiség gazdasági és kulturális felemelkedését, s ezzel hallatlanul megnehezítené a szocializmus s a kommunizmus felépítését.

Egyébként a kínai politika abban a hitben igyekszik ringatni az embereket, hogy egyáltalában nem kerülhet sor az atomfegyverek bevetésére, és Korea, Vietnam stb. példájára hivatkozva azt állítják, hogy ha a háború ki is tör, az imperialisták akkor sem vetik be termonukleáris erőiket, ezért a háború nem válik szükségképpen termonukleáris háborúvá. Egyes lokális háborúk példájának e téves általánosításával szemben a modern haditudományok felelős szakértői arra figyelmeztetnek, hogy a fő erők közti harc esetén – aminek a veszélye pedig a lokális háborúk kiszélesítésére irányuló politika mellett szükségképpen fennáll – a háború törvényszerűen nukleáris háborúvá fejlődik. Az atombomba ugyanis nemcsak pusztító erejének méreteiben múl felül minden eddigi fegyvert, hanem teljességgel megváltoztatja a hadviselés minden eddigi törvényszerűségét, s ezzel kapcsolatosan minden eddigi elképzelést is. N. Talenszkij szovjet katonai szakértő, a haditudományok doktora „Az abszolút fegyver és a biztonság problémája" című tanulmányában arról ír, hogy a lehető leghatékonyabb harci eszközök és formák alkalmazása mindig is belső törvényszerűsége volt mindenfajta fegyveres harcnak. „A modern háború azonban kikerülhetetlenül globális és totális jelleget ölt, s az uralkodó harci eszköz a legnagyobb hatású nukleáris rakétafegyver lesz, függetlenül attól, hogy a háború elméletileg korlátozott keretek között is megkezdődhet, akár a terület, akár a felhasznált harci eszközök tekintetében."[14]

[14] Mezsdunarodnaja Zsizny, 1962. évf. 4. sz.

Az „Éljen a leninizmus" teljesen változatlan érvényűnek tekinti Lenin Clausewitztől kiinduló, háborúval kapcsolatos megállapítását, amennyiben a háború és a béke mai kérdéseire vonatkozóan egyszerűen idézi Leninnek a proletárforradalom katonai programjából vett tételeit: „Elméletileg teljesen hibás volna elfelejteni, hogy minden háború csak folytatása a politikának, folytatása más eszközökkel." A kínai koncepció erre hivatkozva teljességgel figyelmen kívül hagyja, illetve tagadja, hogy a totális pusztulás veszélye következtében a világméretű háború alkalmatlanná válik arra, hogy a politika használható fegyvere legyen. N. Talenszkij az új tényezők figyelembevételével elemzi és ítéli meg Clausewitznek a háború és a politika összefüggéseire vonatkozó nézeteit. Szerinte elmúltak azok az idők, amikor a politika, mint Clausewitz idejében, „játszhatott a háborúval, meghatározhatta a harc méreteit és formáit". Clausewitz annak idején ezt írta: „A politika, amikor a háború eszközéhez nyúl, kitér a háború természetéből folyó minden szigorú következtetés elől, keveset törődik a végső lehetőséggel ... A politika így a mindent felülmúló háborúból puszta eszközt csinál. A két kézzel és teljes erővel egyetlen csapásra emelt pallos könnyű, kézhez álló karddá, némelykor még tőrré is válik, amellyel a politika váltakozva támad, cselez és elhárít."[15] Visszavonhatatlanul elmúltak azok az idők, írja erre vonatkozóan N. Talenszkij, amikor a háború olyan volt a politika kezében, mint a tőr a vívó kezében. Már az első, s még inkább a második világháború hadműveleti formáit és általános eredményeit tekintve megállapítható, hogy a háború mindjobban kicsúszott a politika kezéből, amennyiben e háborúk kezdeményezőik számára sok olyasmit hoztak, amit azok nem láttak előre és egyáltalán nem óhajtottak. A modern fegyverek pedig összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben változtatják meg a háború jellegét és eredményeit, mint azt bármikor eddig elképzelték. A háború abszolút jelleget ölt. Éppen ez pedig minden eddiginél inkább megköveteli Clausewitz idevonatkozó tételének figyelembevételét. „Az elmélet azt, követeli – idézi N. Talenszkij Clausewitzet –, hogy előzetesen tisztázzuk, valószínűleg milyen jelleget, milyen általános körvonalakat ölt majd a háború a politikai adottságokból és a hely-

[15] *Clausewitz:* A háborúról. II. köt. 1962. 445–446. old.

zetből kifolyólag. Ebből ítélve, mennél közelebb áll majd a háború az abszolút jelleghez, körvonalai mennél erősebben érintik a hadviselő államok érdekeit, mennél erősebben sodródhatnak bele a hadviselő államok az általános áramlatba, annál szorosabb lesz a háborús események kölcsönhatása, s annál szükségesebb, hogy mielőtt megteszik az első lépést, meggondolják, mi lesz az utolsó lépés." (N. Talenszkij i. m.)

*

A „Vörös Zászló" szerkesztőségi cikke teljességgel alaptalannak minősíti azokat a XX. kongresszus megállapításainak következetes alkalmazását képviselő nézeteket, melyek a Lenin által 1917-ben kivételes alkalomként számba vett békés utat a megváltozott körülmények közt mint kívánatos és reális lehetőséget igyekeznek értelmezni.

Az egyes országoknak a szocializmusba való békés átmenete és a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élése között természetesen különbséget kell tenni, a különbség azonban itt se merev elkülönülést jelent. A békés egymás mellett élés segíti a békés átmenet lehetőségét az egyes országokon belül – a kaland, a szektarianizmus politikája viszont nemcsak az illető országokban veszélyezteti a békés utat, hanem nemzetközi vonatkozásban is korlátozza a békés egymás mellett élés politikáját és lehetőségeit. Más szóval, az egyes országok belső lehetőségei, forradalmuk formája semmiképpen sem választható el mereven a nemzetközi helyzet feltételeitől. Magyarország példáját tekintve, nálunk a szocializmus erői 1919 márciusában, valamint 1945 és 1949 között egyaránt békés úton győzedelmeskedtek, a forradalom sorsa azonban mindkét esetben a belső erőviszonyokon túlmenően, döntő részben függött a nemzetközi erőviszonyoktól. Míg 1919-ben a szocializmus nemzetközi erőinek elégtelensége, az imperializmus erőinek túlsúlya korlátozta a proletárdiktatúra belső megszilárdulását, 1949-ben a szocializmus nemzetközi erőinek súlya tette lehetővé a szocializmus létrejöttét, majd megszilárdulását. Vagy újabb példát véve, Kubában 1958-ban fegyveres felkelés útján győzött az antiimperialista, demokratikus nemzeti felszabadító mozgalom, viszont

a demokratikus forradalom szocialista forradalomba való békés átmenetét és védelmét ugyancsak a nemzetközi erőviszonyok tették lehetővé.

Összegezve: a XX. kongresszus s az annak útmutatásait magukévá tevő pártok az egész kort s az egész munkásosztály érdekeit, lehetőségeit tekintve a kommunista pártok általános stratégiai kérdéseként fogják fel s állítják küzdelmeik előterébe a béke védelmének, a szocializmusba való békés átmenet lehetőségei kiszélesítésének feladatait. Ugyanakkor a Kínai Kommunista Párt koncepciója kívánatos, de nem reális, az egész kor, az országok s a népek többsége szempontjából alárendelt politikai célkitűzésnek tekinti a béke fenntartását a békés átmenet feladatait.

*

Ha a háború és a béke, a béke és a szocializmus kérdéseiben a szocializmus frontján belül vitát jelentő problémák történelmi és elméleti gyökeréhez akarunk eljutni, akkor a kínai álláspontot a sztálini koncepcióhoz való viszonyában kell megvizsgálnunk. Ennek alapján pedig azt kell mondanunk, hogy a Kínai Kommunista Párt nézetei, lényegüket tekintve, a sztálini koncepcióban gyökereznek, illetve annak új viszonyok közt való folytatását képviselik. Igen jellemzően tükröződik ez a kínai dokumentumok és Sztálinnak a XIX. kongresszuson kifejtett álláspontjának összevetése alapján.

„A marxisták–leninisták, beleértve a kínai kommunistákat, mindig vallották – írja a „Vörös Zászló" „Leninizmus és modern revizionizmus" című, 1963 januári cikkében –, hogy megvalósítható a szocialista országok és a más társadalmi rendszerű országok békés együttélése, s megakadályozható a világháború, amelynek lángra lobbantásán az imperialisták mesterkednek, feltéve, hogy a szocialista országok és a más társadalmi rendszerű országok kitartanak békepolitikájuk mellett, feltéve, hogy a különféle országok népi forradalmi erői és a világ békeszerető országai és népei határozott és hatékony harcban fornak össze az imperializmus agressziós és háborús erőivel szemben, béklyót raknak az imperialistákra, és leszűkítik cselekvési körüket. A marxisták–leninisták mindig következetesen vallották, hogy a szocialista országok békés együttélésre

való törekvése, másrészt pedig a kapitalista országokban az osztályharc, továbbá az elnyomott nemzetek forradalmi imperialistaellenes küzdelme nem tartozik ugyanabba a kategóriába, hanem két különböző jellegű probléma, és az előbbi nem helyettesítheti vagy tagadhatja az utóbbit."[16]

A cikk állásfoglalása, amely kettéválasztja a békéért és a szocializmusért való küzdelmet, teljes mértékben egyezik Sztálin „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban" című, az SZKP XIX. kongresszusának irányvonalát meghatározó koncepciójával. „Azt mondják – olvasható Sztálin e munkájában –, Leninnek azt a tételét, hogy az imperializmus elkerülhetetlenül háborúkat szül, elavultnak kell tekinteni, mert mostanában hatalmas népi erők nőttek fel, s ezek síkraszállnak a béke védelmében, az új világháború ellen. Ez helytelen – szögezi le Sztálin. – A mostani békemozgalomnak az a célja, hogy harcba vigye a néptömegeket a béke megvédéséért, az új világháború elhárításáért. Tehát nem az a célja, hogy megdöntse a kapitalizmust és megteremtse a szocializmust, hanem a béke megvédéséért vívott harc demokratikus céljaira korlátozódik. Ebben a tekintetben a béke megvédését célzó mostani mozgalom különbözik az első világháború időszakában az imperialista háborúnak polgárháborúvá való átváltoztatásáért folyt mozgalmától, mert az utóbbi tovább ment és szocialista célokat tűzött ki. Lehetséges, hogy a körülmények bizonyos összetalálkozása esetén a békéért vívott harc helyenként a szocializmusért vívott harccá fejlődik, de az már nem a mostani békemozgalom, hanem a kapitalizmus megdöntéséért folyó mozgalom lesz. A legvalószínűbb, hogy a mostani békemozgalom, mint a béke megvédéséért folyó mozgalom, siker esetén elvezet az adott háború elhárításához . . ., az adott béke ideiglenes fennmaradásához, a kardcsörtető kormányok lemondásához és olyan kormánnyal való felváltásához, amely kész ideiglenesen fenntartani a békét. Ez természetesen jó. Sőt igen jó. De ahhoz mégsem elégséges, hogy egyszer s mindenkorra megszűnjön a kapitalista országok közti háborúk elkerülhetetlensége is."[17]

Mint az itt idézettekből kiderül, Sztálin tévedése nem abban volt,

[16] Vörös Zászló, 1963. január 3.

[17] *Sztálin:* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra 1952. 37–38. old.

hogy a békéért vívott harcot nem tekintette a kommunista pártok igen fontos feladatának, vagy el akarta volna utasítani egyes háborúk elhárításának a lehetőségét, hanem abban, ahogyan a békéért való harc lehetőségeit megítélte. Abban, hogy az imperialista államok létezése mellett elkerülhetetlennek tekintette a háborúk kirobbanását, és merev minőségi választóvonalat vont a békéért és a szocializmusért való harc közé. Változatlanul ragaszkodott ahhoz a XX. század első felében érvényes tételhez, hogy amíg imperializmus van, a háborúk elkerülhetetlenek, s a béke csak a szocializmus egész világon vagy a világ nagyobb részében való győzelmét követően szilárdulhat meg. A politikai célkitűzések oldaláról nézve ez azt jelentette, hogy Sztálin azzal, hogy nem egyesítette, hanem különválasztva fogta fel a békéért, a demokráciáért, a függetlenségért folyó küzdelmet a monopoltőke ellen a szocializmusért folytatott konkrét harc stratégiájától – amely utóbbit a Nagy Októberi Forradalom stratégiájának megismétléséhez kötötte –, megnehezítette mind a békéért és a demokráciáért, mind a szocializmusért vívott harc eredményesebb kiszélesítését és előrevitelét.

Sztálin és a kínai kommunisták azonos helytelen koncepciója elméletileg azzal függ össze, hogy messzemenően leegyszerűsítik a háború és a béke kérdésének a gazdasági alappal való összefüggését.

Sztálin, bár az alapra hivatkozott, figyelmen kívül hagyta, hogy a háború és a béke kérdése, a nemzetközi helyzet lényeges összefüggései következtében, a szocializmus létrejöttét követően nem ítélhető meg csupán a kapitalizmus oldaláról. Sztálin – és a kínai vezetők is – a háború elkerülhetetlenségére vonatkozó tétellel kapcsolatban Leninre hivatkoznak. Lenin azonban arra tanít, hogy a szocializmus stratégiáját a kor valamennyi összefüggésének összes lényeges új jegyeinek figyelembevételével kell meghatározni, Lenin éppen ily módon elemezve tárta fel a XX. század elején a kapitalizmus monopolkapitalizmussá való átalakulását, a monopolkapitalizmus éleződő versenyét és egyenlőtlen fejlődését, valamint az ellentétek törvényszerű éleződésével, az egyenlőtlen versennyel együtt járó imperialista háborúk elkerülhetetlenségét. Ugyanakkor ő tárta fel először a forradalom oroszországi győzelmének s a szocializmus egy országban való felépítésének a lehetőségét is. Ha azt vizsgáljuk, mi a legfőbb új vonás ebből a szempontból a második világhá-

ború után, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének további kiéleződésén, az egész tőkés rendszer ellentéteinek háborús megoldására irányuló tendenciáin túlmenően sokkal nagyobb jelentőségű az az új hatóerő, amely a kapitalizmus és a szocializmus harcában, a szocializmusnak a kapitalizmust felülmúló növekedésében és világerőként való kibontakozásában realizálódik. Ez módosítja az osztályharc általános feltételeit, de módosítja a nemzetközi ellentétek pusztító háborúkkal, különösen világháborúkkal való megoldásának a feltételeit is. A háború elkerülhetetlen, ha azt kizárólag a kapitalizmus alapjával összefüggésben vagy olyan körülmények közt tekintjük, amikor a szocializmus még nem jelent döntő és meghatározó súlyt a világpolitikában, de változik a helyzet, ha a szocializmus – mint napjainkban – növekvő világerőként érvényesül. A Szovjetunió azonban nem abban az értelemben biztosítja a békét, hogy abszolúte lehetetlenné teszi az agressziót, illetve hogy összeütközés esetén a szocialista országok jelentős veszteség nélkül semmisíthetik meg az agresszort, hanem abban az értelemben, hogy az imperializmust messzemenően mérlegelésre kényszeríti: kockáztassa-e esetleges teljes pusztulását, vállalja-e az árat, amibe egy nukleáris összeütközés kerül. Természetesen a békét maradandóan nem lehet a szocializmus oldaláról sem csak a fegyverek erejével biztosítani, szorosan kapcsolódik ehhez a népeket az imperializmus agresszív erőivel szemben egyesítő helyes politika, az összes népek együttes erőfeszítései, a monopóliumok képviselőinek minden országon belüli elszigetelése, fokozatos felszámolása, az imperialista országok demokratikus átalakítása is. Ennyiben pedig a béke maradandó biztosítása, a fegyveres fölény mellett is, hatványozott jelentőséggel követeli a gazdasági alapon kívül a felépítmény s a politikai lehetőségek konkrét elemzését, fokozott figyelembevételét, megfelelő politika útján a béke és a szocializmus frontjának lehető legmesszebbmenő kiszélesítését.

A béke lehetőségét egyoldalúan a gazdasági alap oldaláról megítélő koncepció azonban éppen ezt mellőzi. Vannak, akik csak a kérdés egyik oldalát tekintik, az imperializmus idején kirobbanó háborúknak csupán a gazdasági okait veszik szemügyre. Ez azonban nem elég – emeli ki a XX. kongresszus referátuma. „A háború nemcsak gazdasági jelenség. Abban a kérdésben, hogy lesz-e háború

vagy nem, nagy jelentősége van az osztályerők, a politikai erők viszonyának, az emberek szervezettségének és tudatos akaratának. Mi több, bizonyos körülmények közt a haladó társadalmi és politikai erők harcának döntő szerepe lehet ebben a kérdésben."[18] A XX. kongresszus e tételével szembehelyezkedő, az alap jelentőségét egyoldalúan értelmező dogmatikus vonal képviselői a klasszikusokra hivatkoznak. Valójában azonban a klasszikusok maguk a legélesebben állnak szemben azzal, hogy a marxizmuson belül az alap elsőbbségét az alap egyoldalúan meghatározó szerepeként fogjuk fel. „... Materialista történelemfelfogás szerint a történelemben – írja erről Engels – *végső* fokon a való élet termelése és újratermelése a meghatározó mozzanat. Többet sem Marx, sem én nem állítottunk. Ha pedig valaki ezt úgy forgatja ki, hogy a gazdasági mozzanat az *egyetlen* meghatározó elem, akkor a fenti tételt semmitmondó, elvont, képtelen frázissá változtatja. A gazdasági helyzet az alap, de a felépítmény különböző elemei: az osztályharc politikai formái és eredményei – alkotmányok ..., jogi formák ..., politikai, jogi, filozófiai elméletek, vallási nézetek és ezek továbbfejlesztése – ... mindez szintén hat a történelmi harcok menetére, és sok esetben meghatározzák főként azok *formáját*."[19] Ez pedig azt jelenti, hogy ha világosan akarunk látni a háború és a béke, a szocializmusba való békés átmenet kérdésében, akkor az eddigieknél sokkal nagyobb súlyt kell helyezni az imperializmus és a szocializmus mai helyzetének s fő erői politikájának konkrét elemzésére.

[18] Az SZKP XX. kongresszusa. Szikra 1956. 43. old.
[19] *Marx–Engels:* Válogatott Művek. Budapest 1963. 477. old.

KENNEDYTŐL JOHNSONIG

Ha az imperialisták mai politikai koncepcióját helyesen akarjuk értékelni, akkor a modern kapitalizmus fő erejének, az amerikai imperializmusnak a politikáját kell először is szemügyre vennünk. E politika új követelményeinek és ellentmondásainak a vizsgálatakor az 1960-ban új megoldások igényével fellépő és 1963 novemberében a texasi Dallasban gyilkos merénylet áldozatává lett Kennedy nézeteinek elemzéséből kívánok kiindulni.

A golyók, amelyek Kennedy életét kioltották, százmilliók számára tették világosabbá a béke és a „szabad világ", a rend és az erkölcsiség őreként fellépő amerikai demokrácia végzetes kettősségét. Kennedy politikai tevékenysége ma már történelem. Az a kérdés azonban, hogy az általa képviselt „Új határ" politika, a maga ellentmondásai mellett is, mennyiben jelentett újat, mennyiben jelentette a béke fenntartása szükségességének kapitalista oldalról is józan felismerését, s egyben az amerikai monopoltőke egy részének reális szükségletét – mérlege, mutatója annak is, hogy van-e és mennyiben van realitása a béke fenntartására irányuló törekvéseknek. Amennyiben ugyanis ennek kapitalista oldalról nincs realitása, úgy az imperializmus és a szocializmus harcában változatlanul a háború elkerülhetetlenségét kell irányadónak tekinteni.

A következőkben Kennedy koncepciójának, politikai tevékenységének s tragédiájának elemzésével az e kérdésben való tájékozódáshoz szeretnék hozzájárulni. Munkámban a Kennedy-politika elvi kiindulópontjait és indokolását tekintve Kennedynek „A béke útja" címen kiadott munkájára,[1] a Kennedy-politika gyakorlatát tekintve pedig Kennedy elnöksége három évének értékelésére kívánok támaszkodni.

[1] Az idézetek forrása *John Kennedy:* Der Weg zum Frieden. Econ Verlag, Düsseldorf 1961.

Kezdem először is az 1960-ban meghirdetett Kennedy-politika céljaival.

Kennedy – azokkal szemben, akik az amerikai politika válságát abban látják, hogy Amerika elvesztette nagy nemzeti céljait, s új célokat kell találnia – 1960-ban azt hangsúlyozta: Amerika új nemzedékének „nincs szüksége arra, hogy új célok után kutasson. Amerika régi eszményei, céljai ma is érvényesek". Ezzel szemben szerinte csupán arra van szükség, hogy a mai amerikai generáció újra megtalálja hitét a meglevő nagy célokban. A változás szerinte csak az, hogy a küzdelemben az eddigi célok eléréséért új problematikával kell szembenézni, s az új kérdések helyes felmérésével és megválaszolásával kell a sikert biztosítani.

Az Egyesült Államok céljait Kennedy abban határozta meg, hogy az amerikaiaknak be kell bizonyítaniuk: demokratikus rendjük képes az előtte álló feladatok megoldására a szabadság, azaz a kapitalizmus szabadsága alapján, képes arra, hogy saját tőkés gazdaságuk sérthetetlenségét védelmezve ugyanezen rend fennmaradását segítse az egész világon. Ezzel „az emberiség szabadságának és a nép jogainak ügyét, s vele az igazságos és tartós béke egyetemes ügyét" szolgálják. Hogy ezen, az elvben megfogalmazott célon a kor konkrét körülményei között mit kell érteni, arra nézve világos választ kapunk „Az amerikai külpolitika új iránya" című fejezetnek a berlini kérdéssel kapcsolatos elemzéséből. „A berlini kérdésre hosszú lejáratú megoldást kell keresnünk – olvassuk itt. – Nem szabad, hogy Berlin megvédésére irányuló elhatározásunkban bizonytalanságot mutassunk, de azt is meg kell értenünk, hogy e bezárt város problémáinak megoldása csak Németország, sőt egész Európa problémáinak megoldásával összefüggésben lehetséges. Egy szabad Berlint egy egyesített Németországban kell szem előtt tartanunk, egy olyan Európában, amelyben a feszültség és a fegyverkezés kisebb lesz, amelyben talán de Gaulle tábornok és Adenauer kezdeményezése – akik szovjet visszavonulást kívánnak az Urál mögé – elfogadásra találhat."[2]

[2] Id. mű, 348. old.

Ehhez nem kell bővebb kommentár. A végső cél nyilvánvalóan ugyanaz, mint 1917 októbere után Churchillé, majd Hitleré volt, s ami egyben az angol, a német, majd az amerikai imperializmus fő célja is: visszaszorítani a szovjet rendszert az Urál mögé. Miként Hitlertől Adenauert vagy ettől de Gaulle-t, úgy ez utóbbiaktól Kennedyt sem a végső cél különbözteti meg, hanem a megváltozott feltételek, az új körülmények hatására új megoldások, új módszerek szükségességének a felismerése. Egy ilyen megoldás – írja Adenauer és de Gaulle nyíltan kimondott álmáról az adott tényekkel és reális erőviszonyokkal helyzeténél és érdekeinél fogva inkább számoló Kennedy – „messze van attól, hogy valóság legyen, de mind az adott szavunkhoz való hűség, mind azon akaratunk, hogy ellenállást tanúsítsunk, egyaránt attól a készségtől függ, hogy az európai feszültségek és konfliktusok problémáját megragadjuk. Mindaddig ki kell tartanunk elszántságunk mellett, hogy kötelezettségeinket betartjuk, amíg a szovjet politika változása nem tesz konstruktív megoldást lehetővé."[3]

Helyes-e azonban a burzsoázia politikáját csak távlati céljai alapján megítélni? Kétségkívül súlyos hiba, sőt végzetes dolog lenne, ha a munkásosztály pártjai a burzsoá kormányok vagy politikusok megítélésekor megfeledkeznének ezek osztálybázisáról, és az egyes irányzatok, pártok és kormányok politikáját azok osztályérdekeitől függetlenül, egyedül nyilatkozataik vagy taktikájuk alapján ítélnék meg. Ugyanúgy végzetes hiba volna Kennedynek a béke fenntartását, a béke útját hirdető nyilatkozatai alapján azt képzelni, hogy az amerikai imperializmus megváltoztatta természetét. De nem kevésbé súlyos hiba volna, ha a munkásosztály forradalmi erői csak az azonos osztálybázist, csak az azonos társadalmi célt tekintenék, és annak alapján semmibe vennék a kapitalizmus frontján belüli különbségeket, azt, hogy a kapitalizmus különböző érdekeltségei, irányzatai és pártjai milyen úton, milyen eszközök alkalmazásával kívánják elérni törekvéseiket. A munkásosztály nem felejtheti a fasizmus súlyos tanulságait, többek között a fasizmus és a burzsoá demokrácia közötti különbségek számbavételének jelentőségét. A két világháború közt a dogmatikus felfogás az új feltételeket számba vevő

[3] Ugyanott.

utak keresése helyett az októberi forradalom útjától visszariadó kispolgárságot gyakorlatilag lényegében egy kalap alá vette a burzsoáziával, a burzsoáziát pedig egészében azonosította annak legreakciósabb, legagresszívabb részével. A történelem ma már nem hagy kétséget afelől, hogy milyen szerepet játszott a különbségek elhanyagolása a fasizmus átmeneti felülkerekedésében a két világháború között, s a munkásosztály, az emberiség ennek nyomán elszenvedett mérhetetlen áldozataiban. A leegyszerűsítésnek, a helytelen azonosításnak napjainkban is súlyos következménye lehet. Ez az, ami az osztálybázis azonosságának megállapításán túl elsőrendű jelentőséget ad annak, hogy a munkásosztály és a béke erői konkrétan elemezzék az amerikai politika különböző irányzatait. Fontos feladat tisztázni, hogy a célok azonossága mellett lehet-e, és mennyiben, érdemleges különbséget tenni az amerikai burzsoázia különböző érdekeltségei, irányzatai közt politikai módszereik, eszközeik tekintetében, van-e, és miben, ebből a szempontból különbség Kennedy és az ötvenes évek vezetésének politikája között.

E kérdést vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy amilyen határozottan foglalt állást Kennedy a célok azonosságát illetően, ugyanolyan élesen igyekezett elhatárolni magát az addigi vezetés módszereitől, addig követett útjától, sőt határozottan szemben állt velük. Kennedy az amerikai politika válságát, tekintélye csökkenését, sőt azt, hogy vezető szerepe elvesztésével vagy a nukleáris háború felidézésével pusztulásának reális veszélyével kell szembenéznie, elsősorban az addigi politika helytelen és elavult módszereiben kereste.

Kennedy az Egyesült Államok köztársasági párti vezetés mellett állandósult válságának és lemaradásának forrását e politika illuzionizmusában jelölte meg és abban, hogy képtelen volt a világhelyzet alapvető változásának reális számbavételére s az ennek megfelelő politika kialakítására. „Érzések, kellemes elképzelések, ábrándok és közhelyek kaptak helyt a szellemi életben – írja könyvének bevezető részében –, ahelyett, hogy ezt a helyet a kritikus és éber értelem foglalta volna el, mely képes arra, hogy a dolgok menetét előre lássa, annak elébe menjen, és megfelelő rendszabályokkal érje el a kívánt célt. A levegő, amelyet belélegeztünk, szentimentalizmussal volt át- meg átitatva." A valóságtól való ez elszakadással szemben Kennedy „az új amerikai nemzedék" és saját politikájának

első elveként a valóságos erőviszonyok s a világban végbemenő változások reális számbavételét hangsúlyozza.

Felvetődhet a kérdés, hogyan foglaljunk állást a burzsoá politika Kennedy által képviselt irányának a politikai realizmusra vonatkozó törekvésével? Jó-e vagy rossz a munkásosztálynak s a világ népeinek, ha a burzsoázia jelentős képviselői és irányzatai a világ reális erőviszonyainak számbavételére törekszenek? Első pillanatra azt is gondolhatnánk, hogy a munkásosztálynak s a dolgozó embereknek egyáltalában nem érdeke, hogy a burzsoázia a valóságos helyzetet számba véve politizáljon. Miért volna érdeke ez a munkásosztálynak, hiszen a helytelenül számító, a tényleges erőviszonyokat figyelmen kívül hagyó burzsoá vezetés mellett inkább fut zátonyra a kapitalizmus hajója, és könnyebben győz a szocializmus világa. Csakhogy, mint annyi más kérdést, a burzsoázia realizmusát vagy illuzionizmusát, s a munkásosztály ehhez való viszonyát sem lehet a háború vagy a béke kérdésétől függetlenül megítélni. A valóságot figyelmen kívül hagyó burzsoá politika ma ugyanis azt jelenti, hogy a burzsoázia lebecsülve, helytelenül ítélve meg a szocializmus erőit és a Szovjetunióval való nukleáris összeütközés következményeit, céljait továbbra is az Egyesült Államok számára eddig legjövedelmezőbb módon, új háború kirobbantásával próbálja biztosítani. Ennyiben nem kétséges, hogy a munkásosztálynak inkább érdeke, ha a burzsoázia reálpolitikát folytat, mintha bármiféle kalandorkodás kerekedik felül. Éppen ezért a bírálat konkrét mércéjévé éppen azt kell tennünk, hogy vajon az új kor követelményeit tekintve eléggé reális volt-e Kennedy politikája, vagy a realizmus jelszava ellenére mennyiben maradt rabja továbbra is a régi módszerek végzetes illúzióinak.

Kennedy nézeteinek gyökereit tekintve mindenesetre a „realizmus" lényeges elemét kell látni abban, hogy az új politika szükségességének megítélésében az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti erőviszony alapvető megváltozásából kívánt kiindulni, vagy legalábbis e viszony lényeges megváltozását vette számba. A Szovjetunió – írja könyvének „Eltékozolt évek" című, az ötvenes évek politikáját értékelő fejezetében – az ötvenes éveket arra használta fel, hogy az Egyesült Államokat lényeges területeken utolérje, sőt túlhaladja, s ezáltal annak tekintélyét és befolyását, sőt hatalmát két-

ségessé tegye. Amerika – állítja – vereséget szenvedett a világűrkutatásban, bele kellett nyugodnia Indokínának a kapitalista táborból való kiszakadásába, tétlenül volt kénytelen nézni a magyar ellenforradalom leverését. A Szovjetunió ugyanezen idő alatt jelentős tekintélyre és befolyásra tett szert Közép-Keleten, sőt Latin-Amerikában. Kennedy nem mondja azt, hogy a Szovjetunió katonai téren általános fölényt ért el, de a tényeket számba véve megállapítja, hogy az Egyesült Államok a ballisztikus, az interkontinentális és a középhatósugarú rakéták terén a Szovjetunió mögé került, a Szovjetunió túlszárnyalta Amerikát a sugárhajtású repülőgépek s a rakéták hajtóerőinek fejlesztésében is, és több modern, nagy hatósugarú tengeralattjáróval rendelkezik, mint az Egyesült Államok. Emellett jobb a szárazföldi légelhárítása, s fölényben van a gépesített szárazföldi és egyéb csapatok tekintetében. Kennedy könyvében ugyanakkor kiemelte, hogy az Egyesült Államoknak a világűrkutatásban, az űrhajózásban és a rakétatechnikában tapasztalható lemaradása egyáltalában nem csupán e területek műszaki vagy technikai hátrányát jelzi, hanem egyben közvetlen következménye az Egyesült Államoknak a közoktatásban, a tudományos kutatásban tapasztalható lemaradásának. Az amerikai iskolák túlzsúfoltak, a tudósoktól sajnálják a pénzt, rosszul fizetik tanáraikat, tanítóikat – írja. A Szovjetunió ugyanakkor kétszer akkora összeget fordít az iskolarendszer fejlesztésére, osztályonként kevesebb tanuló jut egy tanárra, s tanterveik magasabb követelményeket támasztanak a természettudományok, az automatika, a fizika és a nyelvek oktatásában. Kennedy szerint Amerikának mint reális veszéllyel kell szembenéznie a gazdasági lemaradás eshetőségével is. Az ipari termelés növekedésének üteme a Szovjetunióban kétszerese az Egyesült Államokban elértnek. Amerika nagyobb gazdasága ellenére a helyzet az – írta –, hogy a Szovjetunió ugyanannyit ruház be fegyverkezésre, ipari beruházásra, kutatásra, fejlesztésre, mint az Egyesült Államok.

Kennedynek az Egyesült Államok Szovjetunió mögötti lemaradására vonatkozó megállapításaival kapcsolatban természetesen számításba lehet venni, hogy Kennedy mindezt a választási harcban, az eisenhoweri vezetés bírálataként hangsúlyozta. A lemaradás kiemelésében, a háborús kalandok elkerülésére vonatkozó törekvéseken

kívül, nem kis szerepet játszottak a monopoltőke újabb jelentős fegyverkezési, beruházási megrendelésekre vonatkozó igényei, az a szándék, hogy az újabb recessziót jelentős fegyverkezési és egyéb beruházásokkal kerüljék el. Ennek ellenére a tények makacs dolgok, s bár megválasztása után Kennedy már kevésbé hangsúlyozta a lemaradást, mind a kubai válság megoldásakor, mind a részleges atomcsendegyezményre vonatkozó moszkvai megállapodás aláírásakor mint realitással számolt a megváltozott erőviszonyokkal.

2. A BÉKÉS VERSENY KAPITALISTA KONCEPCIÓJA

A megváltozott világhelyzet s az új stratégia szükségessége szempontjából Kennedy könyvében két központi problémát emel ki mint legfontosabbat. Ezek közül az első a rakétalemaradás, illetve a szovjet rakétafölény, a második pedig a fejlődő országok és a Nyugat közti gazdasági szakadék problémája.

A rakétatechnikában kialakult gyökeresen új helyzet figyelembevételének szükségességét illetően Kennedy kifejti, hogy Hirosima óta az amerikai politika rendíthetetlennek tűnő bázisát az atommonopólium képezte. Az Egyesült Államok olyan megtorló erő birtokában volt, amelyről bízvást gondolhatták, hogy minden támadást eleve lehetetlenné tesz. Látszólag nem változtatott alapvetően a helyzeten, hogy időközben a Szovjetunió is atomhatalommá vált. Ez csupán – a megtorlás lehetőségének kölcsönösségével – megmerevítette a helyzetet. Tény azonban – írja Kennedy –, hogy az idevonatkozó elképzelések már régen nem állják meg a helyüket, a lemaradás a rakétatechnikában mélyreható változást hozott, s Amerika lényegesen hátrányosabb helyzetbe került.[4] Nem könnyű a valósággal szembenézni, de ha az amerikai politikusok egy része már el is jutott idáig, még mindig nehéz feladat marad, hogy az új helyzet következményeit minden vonatkozásban felmérjék és levonják a tanulságokat.

A legsúlyosabb probléma azonban Kennedy szerint abban van, hogy a nukleáris megsemmisítés egyáltalában nem az egyetlen út,

[4] Lásd *Kennedy:* Id. mű, 53–58. old.

amelyen a Szovjetunió katonai fölényét érvényesítheti. A háború nem célja a külpolitikának, hanem sokkal inkább eszköze – írja. – Éppen ezért szerinte az amerikaiaknak arra kell számítaniuk, hogy a Szovjetunió támadóerő-fölényét oly módon használja fel céljai elérésére, amely mód egyáltalában nem kívánja meg a háború tényleges kirobbantását. Rakétafölénye csupán védőpajzsa lesz, hogy mögötte lassan, de biztosan növelhesse befolyását, s lépésről lépésre lemorzsolhassa a „szabad világ" széleit. A hatalmi egyensúly így fokról fokra az amerikai politika rovására fog eltolódni. A Szovjetunió minden lépése gyengíteni fogja a Nyugatot, de önmagában egyik sem lesz elég jelentős ahhoz, hogy Amerika olyan nukleáris háborút kezdjen miatta, amelyben saját maga is megsemmisülhet. Mindezek alapján – Kennedy szerint –, bár az Amerikát fenyegető legnagyobb veszély a közvetlen szovjet támadás, mégis a szocializmus terjeszkedésének egyéb lehetőségei, amelyek Amerika elszigetelésére, alárendelésére, végül hatalmának felszámolására vezethetnek, képezik a valószínűbb, s a legsúlyosabb veszélyt.

Kennedy éppen ebből a szempontból értékeli a rakétalemaradásnál is sokkal súlyosabb problémaként a világ gazdaságilag két részre szakadását, pontosabban a fejlett országokat a fejletlenektől elválasztó távolságot. Életszínvonal, jövedelem szempontjából az északi félteke a gazdag, a telített – a déli, a nincstelen, az elmaradott. Kennedy elemzése szerint ez a gazdasági szakadék jelenti ma Amerika és a kapitalista világ számára a legsúlyosabb veszélyt, amely befolyásolja az amerikai stratégiát, védelmi rendszert, szövetségeseihez való viszonyát. Ugyanakkor az amerikai vezetés mindeddig csak ad hoc foglalkozott e problémával, mindig csak ott és annyiban, amennyiben ez éppen durván kiütközött. Szerinte azonban az az eljárás, amely évről évre ott igyekezett kölcsönöket bedobni – s ezzel a réseket betömni –, ahol éppen a baj jelentkezett, egyáltalában nem lehetett eredményes. Az átfogó koncepció és a következetesség hiánya csak a nacionalizmusnak s a diktatórikus rendszerek bevezetésének kedvezett. Kennedy ebből a szempontból Indokínától Algérián, Közép-Afrikán keresztül Indiáig, Kínáig és Latin-Amerikáig véve számba a világ válságterületeit, mindenütt ugyanarra a következtetésre jut: teljesen hamis elképzelés ezen országok legfontosabb problémájaként a „Nyugat problémáját", tehát a kom-

munizmus elleni harcot állítani az előtérbe. Ezeknek az országoknak a legégetőbb kérdése az, hogy hogyan képesek eredményes lépést tenni az éhség, a nyomor s a kulturálatlanság felszámolására, a gyorsabb haladás felé. Kennedy szerint az ötvenes évek amerikai politikája, amely – a kommunizmus elleni közös védekezés jelszavával – az elmaradott országok néptől elszakadt szűk reakciós klikkjeivel vagy tábornokaival kötött katonai szövetségi rendszerre kívánta építeni a nyugati világ érdekeinek és eszméinek védelmét, teljesen elhibázottnak és irreálisnak bizonyult. Ma már a világ e részeiben az egyéni kezdeményezés és magántulajdon rendjének biztosítását csak a gazdasági segélyek és kölcsönök széles körű nyújtásával, a gazdasági és társadalmi haladást lehetővé tevő társadalmi reformok végrehajtásával, a fejlett és fejletlen országok közötti különbség felszámolásával vagy legalábbis lényeges csökkentésével lehet a siker reményével megkísérelni.

Éppen ezért – Kennedy szerint – az amerikai politika eddigi gyakorlatán gyökeresen változtatni kell ebben a vonatkozásban. Indokína – írja – mintapéldája annak az antikoloniális forradalomnak, amely ma Ázsia és Afrika fölött végigsöpör. 1951-es indokínai látogatása alkalmával személyesen volt módja meggyőződni arról, mit jelentett, hogy Amerika Indokínában olyan gyarmati rendszerrel kötötte össze magát, amely a nép körében semmilyen támogatásra sem talált. A francia hadsereg legjobb egységei vesztek oda az 1946 óta tartó háborúban. 1953-ban az indokínai háborúban Franciaországnak nyújtott amerikai segély meghaladta az 1 milliárd dollárt. A háborús költségek 40 százalékát, mint azt a „New York Herald Tribune" megírta, az Egyesült Államok viselte. Ennek ellenére világossá vált, hogy a háborút sohasem lehet megnyerni. Az amerikaiak s a franciák kénytelenek voltak – egész Ázsia elvesztésének vagy egy világháború kirobbantásának veszélyétől fenyegetve – Genfben tárgyalóasztalhoz ülni, s Vietnam kettéosztásában megállapodni, mert tudniuk kellett, hogy egy koalíciós kormány létrehozása esetén Ho Si Minh népszerűsége csakhamar az egész országot a kommunizmus oldalára vitte volna. Hatékony és eredményes intervenció – vonja le a következtetést mindezek alapján könyvében Kennedy – teljességgel lehetetlen Ázsia népeinek aktív részvétele nélkül, pusztán Amerika saját vagy szövetségeseinek erőire hagyatkozva.

Éppen ezért véleménye szerint teljesen helytelen dolog Amerika önkéntes tűzoltó szerepét hangsúlyozni a világban. Indokína, Közép-Kelet, Ciprus, Guatemala példája azt mutatja, hogy bár a tűzoltás is fontos, de nem az egyetlen, s nem is a legcélravezetőbb szerep az Egyesült Államok számára. Az önkéntes tűzoltó – írja – elolthatja a tüzet, de nem akadályozza meg azt. A pillanat problémáit oldja csak meg, de nem a jövőét. Kennedy azt állítja, hogy ha Amerika meg akar menekülni a kommunizmus felülkerekedésének veszélyétől, hatékonyan kell hozzáfognia a fejlett és elmaradt országok közötti szakadék eltüntetéséhez. Ennek a problémának megoldásától függ szerinte a világ jövő nemzedékének s Amerikának is sorsa és jövője.

Kennedy azt javasolja, hogy a biztonságosabb kapcsolatok, a szilárdabb helyzet kialakítása érdekében jobb arányt kell teremteni a gazdasági és a katonai segélyre szánt összegek között, s a katonai segélyt a gazdasági előrehaladás támogatásával kell összekötni. Fokozott súlyt kell helyezni az elmaradt országokban az utak, a hidak, a közlekedés, az öntözőművek, a közművek kiépítésére, s az élelmiszerínségben szenvedő országok részére igénybe kell venni az Egyesült Államok mezőgazdasági feleslegeit. A gazdasági segélyezést és fejlesztést nem helyes csak kelletlen tehernek, keserű kötelességnek tekinteni, hanem olyan feladatként kell felfogni, amelynek megoldása elválaszthatatlan Amerika jövőjétől, vezető szerepének fennmaradásától.

Arra a kérdésre, hogy Amerika képes-e az új feladatoknak megfelelni, helyét és vezető szerepét a világban megtalálni, sőt új alapokra helyezve tovább fejleszteni, Kennedy természetesen igennel felelt. Azt igyekezett bizonyítani, hogy mindennek – Amerika gazdasági erőforrásait, ipari potenciálját, az amerikai nép optimizmusát és szorgalmát, az egyéni kezdeményezéshez és saját társadalmi rendjéhez való ragaszkodását tekintve – megvannak a reális feltételei. Amerikának egyes területeken tapasztalható lemaradása a Szovjetunió mögött, szerinte, semmiképpen sem objektív történelmi szükségszerűség, hanem a valóságtól elszakadt, a változás, az új kor követelményeinek érzékelésére képtelen politikai vonalvezetés következménye. „A forradalmak és felkelések világában – írja – nem állhat helyt egy olyan politika, amely csak a meglevő konzerválására

törekszik. Arra kényszerültünk, hogy összetákolt tervekre, kiöregedett politikai sablonokra és értelmetlen jelszavakra hagyatkozzunk... Egy gyorsan változó világban nem állhatja meg a helyét, nem lehet képes a vezetésre egy olyan párt, amely hagyományosan szembeszáll a változással, a haladással."[5]

Kennedy szerint az új kor követelményének megfelelő politika kialakításának legfőbb akadálya a nukleáris megtorlásba vetett feltétlen bizalom, amely a maga lélekölő hatásával egyfajta merev „Maginot" szemléletre vezetett. Értve ezen egy olyan stratégiához való ragaszkodást, amelynek vagy elkerülhetetlenül hajótörést kell szenvednie, vagy sohasem alkalmazható, de mindenesetre megakadályozza, hogy valamilyen más alternatíva akár csak fel is vetődhessen. Így hovatovább úgy tűnt, mintha az egyetlen választás csak az lenne, hogy Amerika egyszerűen várja a feltétlenül elkerülhetetlen vereséget. A cselekvésnek azonban mindenkor megvannak a lehetőségei, és van alternatíva a megsemmisítő háborún vagy a tétlenségen és a tehetetlenségen kívül is.[6]

Mindezek alapján Kennedy Amerika hatalmának fenntartására és továbbfejlesztésére az új feltételeknek megfelelő új politikai stratégia kialakítását tekintette a legdöntőbb kérdésnek.

Kennedy könyvének és egész politikai gondolatmenetének tengelyét az a felismerés képezi, hogy az ötvenes években az amerikai politika két okból került egyik válságból a másikba. Az egyik ok az, hogy az amerikai politikának nincs stratégiája a békés harc viszonyaira, nincs a béke fennmaradását számba vevő elképzelése, a másik ok pedig az, hogy Amerika nem akarja azt az árat megadni, amit az ilyen stratégia követel. Ameddig pedig – mondja Kennedy – az amerikaiak ezt a stratégiát ki nem fejlesztik, s az érte járó költséget nem vállalják, Amerika útja szükségképpen lefelé visz.

Kennedy szerint a második világháború végén Amerikának világos célkitűzései voltak, amelyek sikerét pontosan le lehetett mérni. A második világháborút követő amerikai stratégia elsősorban arra irányult – mint írja –, hogy a kommunista hatalomátvétellel szemben háború nélkül megvédje Nyugat-Európát. Nyugat-Európa meg-

[5] *Kennedy:* Id. mű, 337–342. old.
[6] Lásd id. mű, 60. old.

védése akkor szerinte nem azért került első helyre, mert a világ más részeiről le kívántak volna mondani, hanem sokkal inkább azért, mert Nyugat-Európa, s elsősorban Nyugat-Németország volt az egész nemzetközi s hatalmi helyzet kulcskérdése, minden egyéb célkitűzés elérésének előfeltétele. Az amerikai vezetés ebben az időben úgy ítélte meg a helyzetet, hogy ha Nyugat-Európa, vagy ami ezzel egy: Nyugat-Németország szovjet vezetés alá kerül, akkor az Egyesült Államok szükségképpen elveszti elsőségét. Ezért az amerikai vezetés olyan stratégiát követett, hogy Európa erőit saját erőivel egyesítve, a hatalmat a maga számára biztosítsa, s erre támaszkodva védje meg pozícióit a világ más részein.

A „békének ez a stratégiája" – ahogy ezt Kennedy nevezi – a nyugati világban mint a „gátak közé szorítás, az elhatárolás, a korlátozás" politikája ment át a köztudatba. Ez a stratégia két, ekkor Amerika kezében levő monopóliumon alapult. Ezek közül az egyik abból állt, hogy Amerika egyedül rendelkezett azzal a lehetőséggel, hogy tőkét és technikai felszerelést exportáljon Európának és a fejletlen országoknak. Ugyanakkor a Marshall-terv és egyéb megállapodások biztosították Nyugat-Európában a kapitalizmus alapjainak helyreállítását és megszilárdítását. A második monopóliumot – Kennedy elemzése szerint – az képezte, hogy Amerika volt egyedüli ura az atomfegyvereknek. A NATO eredeti stratégiája is e kettős tényen alapult. A nyugati stratégia – mint kifejti – a nyugat-európai országokkal való katonai szövetségnek azt a szerepet szánta, hogy elégséges erővel rendelkezzék egy esetleges támadás feltartóztatására, ugyanakkor a Keletről kiinduló támadást tüstént megállásra kényszerítették volna az Egyesült Államok stratégiai bombázókötelékeinek megtorló atomcsapásai. Bár a NATO-alakulatok – állapítja meg ezzel kapcsolatban Kennedy – sohasem érték el a kívánt és tervezett potenciált, maga a stratégiai koncepció így is elégséges erőt jelentett Nyugat-Európa fenntartására.

Kennedy e megállapításaival kapcsolatban, stratégiai elgondolásainak részletesebb elemzését megelőzően, el kell mondani, hogy az Egyesült Államok monopoltőkés kormánya nem azért nem kísérelte meg az atomfegyverek monopóliumának a Szovjetunió elleni felhasználását, mert az amerikai monopoltőkések ragaszkodtak a békéhez, hanem azért, mert az amerikai monopoltőke felismerte, hogy

megfelelő hagyományos erő és politikai feltételek nélkül, az egyedül az atomcsapásra épített háborús kísérlet annak bukásával, a Szovjetunió egyéb erőben levő döntő túlsúlya és a népek felháborodása következtében a kapitalizmus újabb súlyos vereségével járt volna, még ha a Szovjetuniónak esetleg súlyos veszteségeket okoznak is. Amerika tőkés vezető erői 1945 után éppen ezért a béke fenntartásának a jelszavával arra törekedtek, hogy gazdasági fölényükre támaszkodva akadályozzák meg a szocializmus továbbterjedését. Sőt e fölényre támaszkodva azt is tervezték, hogy gazdasági segély ürügyén a háborús pusztulás következtében rendkívüli nehézségekkel küzdő Szovjetuniót és a népi demokratikus országokat is kapitalista ellenőrzés alá próbálják helyezni.

Jellemzően tükröződött ez a nézet az amerikai monopolkapitalizmus akkori politikai ideológiájában is. Az európai imperialista és fasiszta országok addigi irányzataitól eltérően, az „amerikai évszázad" szószólói a népeknek nemzeti szuverenitásukhoz való ragaszkodását jelölték meg a békének, a szabad gazdasági fejlődés és a jólét emelkedésének legfőbb akadályaként. „Nem lehet a legkisebb reménységünk sem arra, hogy korunk bármely életbevágóan fontos problémáját megoldjuk, hacsak föléje nem emelkedünk annak a dogmatikus felfogásnak, amely világszemléletünk középpontjába a nemzeti államot állítja" – írja E. Reves, ennek az ideológiának magyar származású képviselője.[7] Az amerikai imperializmus képviselői, abból kiindulva, hogy az elmaradt és súlyos helyzetben levő országok szuverenitása egyrészt könnyen kaput nyithat a forradalmi átalakulásnak, másrészt korlátja lehet az amerikai kapitalizmus más országok feletti gazdasági és politikai uralma kiépítésének, a nemzeti függetlenség szenvedélyét „halott múlt kelletlen örökségének", olyan eszmének minősítették, mely képtelen megvédeni a népeket az „új agresszió, az új szolgaság" veszélyétől. Az amerikai imperializmus egyes magasztalói ebben a koncepcióban a Szovjetuniót is mint nacionalista politikát folytató államot igyekeztek feltüntetni, bár 1945-öt közvetlenül követően bizonyos mértéktartással, a megértés látszatára törekedve kezelték a szovjet fejlődés problémáit. Így például annak a számukra keserű ténynek az okát, hogy a Szovjetunióban

[7] *E. Reves:* A béke anatómiája. Káldor Könyvkiadó 1947. 33. old.

hatalmas központi kormányzattal rendelkező államszervezet épült ki, a fentebb idézett Emery Reves szerint abban a körülményben kell keresni, hogy más szuverén hatalmak is vannak. Amíg pedig szuverén nemzetek léteznek, ezek elkerülhetetlenül összeütközésbe kerülnek egymással, s ez a Szovjetuniót is törvényszerűen készteti központi hatalmának maximális kiépítésére. „Az a körülmény, hogy a Szovjetunió kommunista, míg a vele szemben álló államok kapitalisták, a lényeget alig érinti, Anglia és Németország mint tőkésországok léptek be a háborúba, és az Egyesült Államok sem volt kommunista állam, Japán mégis ellenük támadt."[8] A fő probléma ezek szerint a háború vagy a béke szempontjából nem a kapitalizmus vagy a szocializmus, hanem a nemzetállamok ellentéte, éppen ezért az a feladat, hogy a nemzetállamokkal szemben egységes világszervezetet teremtsenek. A világbéke amerikai propagálói így közvetlenül a nemzetek amerikai vezetés alatt álló világszervezetbe való egyesítését helyezve előtérbe, a marxizmust s a szocializmust is arról az oldaláról igyekeztek bírálni, hogy a marxizmus nemzetköziségе igazában sohasem szállhat szembe sem a nacionalizmussal, sem azokkal a kártékony hatásokkal, amelyeket a nemzetállamok rendszere előidézett... csak enyhíteni igyekezett a beteg világ bizonyos tüneteit, anélkül azonban, hogy magát a betegséget meg tudta volna gyógyítani.

Az effajta nézetek a nemzetek összeütközéséből vezették le a Szovjetunió erősen centralizált hatalmának létrejöttét, s a marxizmust elégtelennek minősítették a nemzetállamok különbségéből következő történelmi válságok kiküszöbölésére. Már akkor a Szovjetunió önállóságát, a szuverenitáshoz való feltétlen ragaszkodását, valamint az imperializmussal szemben függetlenségükhöz ragaszkodó népek melletti állásfoglalását tekintették kozmopolita világuralmi törekvéseik legfőbb akadályának. A fasizmus ellen, a népek szabadságáért vívott közös harcban elért győzelem után azonban lehetetlennek bizonyult akár a Szovjetunió, akár a más ország függetlensége elleni közvetlen erőszakos akció, másrészt számottevő amerikai körök arra számítottak, hogy a Szovjetunió rendkívül súlyos háborús veszteségei következtében képtelen lesz saját erejéből talpra állni.

[8] *E. Reves:* Id. mű, 64. old.

Végső fokon így meglesz a lehetősége annak, hogy gazdasági segítség s bizonyos biztonságra vonatkozó ígéretek fejében magát a Szovjetuniót is sikerül kapitalista függésbe hozni, és a proletárdiktatúra útjáról, illetve a népi demokratikus országokat a szocializmusba való átmenet útjáról letéríteni.

Ezek a remények azonban gyorsan szertefoszlottak. A szovjet újjáépítés rendkívüli eredményei, majd a Szovjetunió által felszabadított országokban a népi demokrácia s a szocializmus erőinek győzelme, a népi Kína létrejötte gyorsan semmivé tették az amerikai imperialisták vágyálmait. Az 1945 és 1949 közötti időszakban végbement gazdasági rekonstrukció következtében, a gazdasági nehézségekkel kapcsolatos visszafejlődés helyett, 1949-re a szocializmusnak mint világrendszernek kibontakozása következett be. Az amerikai politika erre reagálva helyezte előtérbe második stratégiai vonalát – az egyszerű korlátozás politikájának a fegyveres „felszabadítás" politikájával való felcserélését, s ennek keretében Nyugat-Németország felfegyverzését, valamint különböző katonai szövetségek létrehozását az új háború előkészítésére. E Dulles–Eisenhower által képviselt stratégia csődjét Kennedy, mint az új amerikai koncepció képviselője, kénytelen volt elismerni. A Szovjetunió – írta Kennedy – a második világháborúban elért politikai és hagyományos katonai erőben meglevő előnyét arra használta fel, hogy kitartó és céltudatos munkával felszámolja Amerika atomütőerő-előnyét, s ezzel az amerikai vezetés második világháborút követő második stratégiai irányvételének előfeltételeit is semmivé tegye.

1949-től – írta Kennedy – az eddig számításba vett helyzetben lényeges változás következett be, a Szovjetunió egyre inkább veszélyeztetni kezdte a kettős monopólium fenntartását. Sőt, csakhamar sokkal többet ért el, mint az atombomba birtoklásában való egyenrangúságot s a monopólium felszámolását. A rakétatechnika és a távirányítású lövegek technikájában elért ragyogó eredmények alapján fölénybe került Amerikával szemben: nukleáris robbantófejet juttathat el bármely kívánt célpontra. Így, azáltal, hogy semmivé tette az amerikai stratégia legfontosabb elemét, a stratégiai bombázókötelékek elriasztó hatását, hatástalanította a NATO eredeti koncepcióját. Éppen ezáltal pedig jelentősen megnövelte a klasszikus fegyvernemekben meglevő túlnyomó fölénye jelentőségét. Miközben

– írja tovább ugyanerről Kennedy – az amerikai közvélemény többé már nem kételkedhetett abban, hogy a Szovjetunió a magfegyverek amerikai monopóliumát megtörte, semmivé tette és maga rendelkezik az ilyen fegyverekkel, sem az amerikai kormány, sem az amerikai közvélemény nem gondolt arra, milyen következményekkel jár, hogy a Szovjetunió Amerika másik monopóliumát, tőke- és ipari exportjának egyeduralmát szintén felszámolással fenyegeti. A Szovjetunió e másik területen elért eredményei – emeli ki Kennedy – nem kevésbé megrendítőek, sőt perspektívában még jelentősebbek, mint a rakétatechnikában szerzett előnyök. Kennedy szerint a Szovjetunió itt kibontakozó tevékenységét az teszi különösen veszélyessé, hogy Nyugat-Európát közvetett módon, külső és nagy nyersanyagszállító területeinek leválasztásával teszi lehetetlenné, kényszeríti meghátrálásra. A szovjet politika e célját segíti – szerinte –, hogy ugyanezen időben számos területen forradalmak robbantak ki, hogy Ázsia, Közép-Kelet és Afrika azon népei, melyek hosszú időn keresztül némán viselték a gyarmati uralmat, önállóvá és függetlenné válnak, s Latin-Amerikával együtt viharos ipari és népesedési forradalmat élnek át, fogyasztási igényeik óriási mértékben megváltoznak.

Kennedy a burzsoá politika és történelemszemlélet nézőpontjából a Szovjetunió döntő területeken elért eredményeit, kibontakozó fölényét a történelem átmeneti és véletlen jelenségének, erőszakkal kikényszerített átmeneti előnynek tekintette. Szerinte Amerika és a kapitalista világ objektíve és szubjektíve az erők kibontakoztatásának sokkal nagyobb lehetőségeivel rendelkezik. Objektíve az Egyesült Államokban van az egész világ leghatalmasabb ipari és gazdasági bázisa, melynek kapacitása egyáltalán nincsen kihasználva, szubjektíve pedig – szerinte – az egyéni szabadság, a magántulajdon rendje a népek jólétével egyesítve sokkal nagyobb vonzóerőt biztosít az Egyesült Államoknak, mint a szovjet politika „állami totalitarizmusa". Az amerikai fölény visszaszerzése ezért Kennedy szerint nem lehet kétséges. E lehetőség valóra váltásának legfontosabb feltételét abban látja, hogy az amerikai vezetőknek a háborúra való egyoldalú irányvétel helyett ki kell dolgozniuk és meg kell tanulniuk, hogy helyesen érvényesítsék az új helyzetnek megfelelő, a békés verseny követelményeit figyelembe vevő stratégiát.

Kennedy a békés versenyre való ez irányvétellel összefüggő felada-

tokat – a politika egyes fő kérdéseivel kapcsolatban – egyébként részletes elemzés tárgyává tette. Először is a nemzetközi helyzet fő kérdését, a szovjet–amerikai viszonyt illetően teljes nyíltsággal s minden félreértést kizáró módon szögezte le azt a véleményét, hogy az alapvető ellentétek Amerika és a Szovjetunió között tárgyalások útján semmiképpen sem oldhatók fel vagy küszöbölhetők ki. Amerika és a Szovjetunió alapvető érdekei ellentétesek Európában, a Közel-Keleten és mindenütt a világon. Az ellentéteket pedig semmiféle tárgyalás nem tüntetheti el, nem számolhatja fel. Mindez azonban – mondja ugyanakkor – nem azt jelenti, hogy mindent reménytelennek kellene tekintenünk. A túlzás a pesszimizmusban ugyanolyan helytelen lenne, mint a túlzás az optimizmust illetően. Az alapvető ellentét ellenére figyelembe kell venni, hogy vannak olyan lényeges érdekek és célok is, amelyek mind az Egyesült Államok, mind a Szovjetunió részéről közöseknek tekinthetők. Ezek szerinte a következők:

1. Mindkét országban szívesen könnyítenének a fegyverkezési verseny nyomasztó terhein, szívesebben fordítanák itt felszabaduló erőiket saját és más országok fejlesztésének céljaira.

2. Sem Amerikának, sem a Szovjetuniónak nem érdeke a nukleáris háború. A két hatalom egyike sem kíván olyan tüzet fellobbantani, amely megsemmisítené civilizációnkat, vagy mindkét nemzet gazdasági, szociális és kulturális haladását egy vagy több nemzedékre visszavetné.

3. Sem Amerika, sem a Szovjetunió nem óhajtja, hogy a nukleáris fegyverekkel rendelkező hatalmak száma tovább gyarapodjék.

4. Sem az amerikaiak, sem a Szovjetunió népe nem vágyik arra, hogy radioaktív levegőt kelljen belélegeznie.

5. Mindkét nemzet saját gazdaságának a fejlesztésére törekszik, s ebben csak hasznára lehet az eszmék, az emberek s a termékek nagyobb cseréje.

Ha sikerülne e területeken megegyezni – írja –, még mindig megmaradna az igen heves verseny a gazdaság, a termelés, a más népek megnyerése, a propaganda és a korlátok biztosítása területén. A kapitalista rend biztonságáért természetesen ebben az esetben is változatlanul meg kellene küzdeni, minthogy a szovjet politika nem mondana le a kapitalizmus felszámolásáról, de a világ léte mégse fo-

rogna annyira kockán. Kisebb lenne a valószínűség arra, hogy a hidegháború melegháborúvá váljék.[9]

Kennedy új politikát tartott szükségesnek nemcsak a Szovjetunióval, hanem az egyes szocialista országokkal kapcsolatban is. Szerinte 1956 és 1957 történelmi tapasztalatai világossá tették, hogy kalandorság volt a rendszer elleni felkelésre biztatni ezeknek az országoknak a népeit akkor, amikor Amerika a tényleges erőviszonyokat számba véve nem vállalhatta a világháború veszélyét magában rejtő közvetlen fegyveres segítséget. Ezért a szocialista országok közvetlen megdöntésére való felkészítés politikáját, mely végül is elkerülhetetlenül csalódást és kiábrándulást okoz ezekben az országokban – szerinte – a differenciálás, a fokozatos befolyásolás és a legkisebb rés kihasználásának, az egyes országok Szovjetunióval szembeni önállóságának, s a kapitalista világgal való kapcsolatai fokozatos erősítésének a taktikájával kell felváltani.

Kennedy ennél még lényegesebbnek tartja, hogy az elmaradott országok felszabadulásra törekvő népeit illetően megváltoztassák a politikai módszereket, új stratégiát alkalmazzanak. Szerinte a Szovjetunió politikájának ebben a vonatkozásban az a lényege, hogy a fejlett országok nyersanyagszolgáltató területeit szembefordítsa az anyaországokkal, a volt gyarmati területeket elszakítsa tőlük. Így akar döntő csapást mérni a kapitalizmus vezető országaira. Emiatt végzetes dolog Amerika számára, hogy elavult politikai stratégiája következtében az elmaradt népek előtt mindenütt csak mint a status quo védelmezője jelenik meg, míg a kommunisták olyan programmal lépnek fel, mint amely egyedül alkalmas arra, hogy egy jobb és emberibb életmódhoz vezessen. Szerinte Amerika feladata az, hogy tanácsaival és anyagiakkal segítse az elmaradt országok törekvéseit, élére álljon ezen országok világméretű forradalmának s ezzel biztosítsa annak egészséges menetét, a kapitalizmus továbbfejlődése szempontjából termékeny kibontakozását. Ezen elképzelés konkrét megvalósítását Kennedy Nyugat-Európa monopoltőkés restaurációjának világméretekben való megismétlésével kívánta megoldani. Terve szerint, amint a második világháborút követően Amerika a német kapitalizmus restaurációjával igyekezett megmenteni az egész

[9] Lásd *Kennedy:* Id. mű, 21–23. old.

Nyugatot, úgy ma világrészenként egy-egy kulcsfontosságú ország (Ázsiában – India, Afrikában – Kongó, Latin-Amerikában – Brazília) kapitalista fejlődésének a meggyorsításával kell biztosítania e területeken a kapitalizmus fennmaradását. Mégpedig úgy, hogy e területek kapitalista fejlesztésébe, illetve kiaknázásába bevonja a Közös Piac fejlett országainak monopoltőkés erőforrásait is.

Megvan-e minderre Amerika lehetősége? – teszi fel a kérdést Kennedy. Szerinte igen, abban az esetben, ha az amerikai gazdaság ki nem használt, elfecsérelt kapacitását jobban kihasználják, s a teljes foglalkoztatottság biztosításával véget vetnek a munkanélküliségnek, az erők tragikus tékozlásának, a recessziók ismétlődésének. Hiszen csak a meglevő belső szükségletek kielégítése éppen elég munkát ad. Régi idült problémák várnak megoldásra; nyomortanyák felszámolása, lakóházak, iskolák építése, szociális segély nyújtása, s messze ezeken túl az elmaradt népek segítése. Szerinte 1960-ban is, éppúgy, mint 1932-ben, a Demokrata Párt hivatott arra, hogy az amerikai nép reményét és bizalmát helyreállítsa, s a két világháború, a világválság, s a hidegháború tanulságait felhasználva az új Amerika koncepcióját valósítsa meg egy új világ víziójával egyesítve. Kennedy úgy látta, hogy a Demokrata Párt vezetésével az amerikai kapitalizmus képes erre, mert a marxista nézetekkel szemben szerinte a tőkés termelőmód nem haldokló rendszer, nem tűnik el majd ugyanúgy a történelem színpadáról, mint néhány száz évvel ezelőtt a feudalizmus, hanem ellenkezőleg, a közösségi iniciatíva és a magánvállalkozás kombinációja révén dinamikus és fejlődő társadalom.

A „béke stratégiáját" Kennedy tehát mint a kapitalizmus jobb és eredményesebb védelmének a stratégiáját tárgyalja, melynek célja az amerikai kapitalizmus tekintélyének és uralmának helyreállítása, sőt továbbfejlesztése. Bár a módszer, a stratégia megváltoztatása, a háború útja helyett a békés verseny útjára való áttérés a burzsoázia érdekeit fejezi ki, ennek ellenére a tényleges változás megfelelne a népek érdekeinek is. Annak megítélésében azonban, hogy a Kennedy által meghirdetett új amerikai politika mennyiben jelent valóban újat a kapitalista politika elavult módszereivel szemben, mennyiben képviseli valóban a háború helyett a békés versenyre való áttérést, természetesen nem szorítkozhatunk egymagában Ken-

nedy stratégiai fejtegetéseire, nyilatkozataira. A Kennedy által képviselt politikát helyesen csak a célkitűzések tényleges megvalósítása, az elmélet és gyakorlat egysége, illetve ellentmondásai alapján ítélhetjük meg.

3. AZ ELMÉLET ÉS A GYAKORLAT ELLENTMONDÁSAI

Ami az első és legfontosabb kérdést, a háborúra vagy a békére való felkészülést, a fegyverkezés vagy a leszerelés tényleges előmozdítását illeti, Kennedy felfogásának ellentmondásos volta jellemzően tükröződik már 1960-ban ezzel kapcsolatos elvi, politikai nyilatkozataiban is. „A béke útja" című könyvében ugyanis egyik oldalról az atomstratégiába való belemerevedésért támadja az ötvenes évek politikai vezetését, másik oldalról viszont az eisenhoweri vezetést ostorozza azért, hogy katonai, hadászati elképzeléseiben, a stratégia kialakításakor a költségvetési egyensúlyt tekintette irányadónak. Ehelyett – szerinte – a költségvetést kellett volna úgy alakítani, hogy az az új helyzetnek megfelelően biztosítsa a katonai fölényt.

Kennedy a békét az amerikai monopóliumok vezető szerepével kívánta összekötni. S minthogy a népek és országok önkéntes alávetését ennek az adott erőviszonyok mellett nem remélhette, ezért az amerikai érdekek alapján biztosítandó békéhez változatlanul az Egyesült Államok feltétlen katonai elsőbbségét tette politikája kiindulópontjává. Ennek érdekében tartotta szükségesnek, hogy

1. behozzák a rakétalemaradást, utolérjék és túlszárnyalják e téren a Szovjetuniót;

2. a gyakorlatban egymagában használhatatlannak minősülő nukleáris erő növelése mellett maximálisan fejlesszék a hagyományos fegyverkezést, fokozottabban vonják be a szövetségeseket a fegyverkezés terheibe, s erőteljesebben biztosítsák az Egyesült Államok vezető szerepét szövetségesei között.

Az amerikai népnek – írja Kennedy könyvének a fegyverkezési és a szövetségi politika megváltoztatásának szükségességéről szóló fejezeteiben – fel kell készülnie arra, hogy képes legyen egy nukleáris megsemmisítő háborút végigharcolni. Különben nem riaszthat el

egy minden nukleáris erővel felszerelt ellenséget a rajtaütéstől. Ezért több és jobb rakétára, több és jobb riasztóberendezésre van szüksége, s amíg mindezt el nem éri, meg kell erősítenie stratégiai légierejét. Csak a szilárd megtorló erő lehet hatásos válasz a súlyos veszéllyel fenyegető támadásra. Az a tény azonban – mondja tovább –, hogy Amerika gyakorlatilag képes nukleáris, megsemmisítő háború vállalására, távolról sem elegendő. A nukleáris stratégia használhatatlan az ún. háborús beszivárgás, a periferiális részletharcok esetében, aminthogy nem volt alkalmas Korea, Indokína, Magyarország, Libanon, Tibet és Laosz esetében sem.

Az atombombák nem akadályozhatják meg a kommunistákat abban – írja –, hogy a „szabad világ" területét és védelmi erejét a széleken lassan és fokozatosan lemorzsolják, mert ez a területveszteség minden esetben oly csekély, hogy egy totális háborút, annak minden kockázatával, semmiképpen sem indokolhat. A történelem – szerinte – azt bizonyítja, hogy a legnagyobb veszély éppen ebben s nem a közvetlen nukleáris támadásban van. Az amerikai kormany a történelem e tanítását még nem vette figyelembe – állapítja meg az eisenhoweri vezetéssel szembefordulva. – Az Eisenhower-kormány – szerinte – a legvalószínűtlenebb háborúra való felkészülésre állította be az amerikai fegyverkezést és költségvetést. Az amerikai politika az egyoldalú fegyverkezési hajsza következtében a minden vagy semmi, a világméretű pusztulás vagy a behódolás közötti választás, a szakadék szélén való táncolás helyzetébe került, s a kezdeményezést teljességgel átengedte ellenfelének.

Alapvetően helytelennek minősíti az Eisenhower-féle vezetésben azt is, hogy a helyi és a korlátozott háborúk fegyvereként a „taktikai atombomba" kifejlesztésére helyezte a súlyt, ezt tekintette a kishábórúk eszközének, s ezúton vélt pénzt és embert megtakarítani. A kis méretű atomfegyverek hibája azonban Kennedy szerint ugyanaz, mint a nagyoké. Ha bevetik őket az egyik oldalról, igénybe veszik a másik oldalról is. S a legkisebb, egy kilogramm töltetű atomfegyver is százszor nagyobb romboló erőt képvisel, mint a második világháború legnagyobb bombája, ezért taktikai feladatokra nem használható. Emellett a kis atombombának is olyan nagy a radioaktív kisugárzása, hogy a környező területen kipusztítja az életet, illetve gyógyíthatatlan betegségeket okoz még nemzedékek múltán

is. A veszteség méreteivel így az ellenfelet arra készteti, hogy a kis nukleáris háborút totális nukleáris háborúvá változtassa. A „taktikai atombomba" szerinte tehát, minthogy megtévesztő illúziókhoz kapcsolódik, nem számol a realitással, veszélyesebb, mint magának az atombombának a stratégiája. Ezenkívül gerillaháború esetén nem is használható, hiszen az ilyen áron való felszabadítás a pusztítás következtében elveszti minden értelmét. Az atomfegyverek birtoklásának csak abból a szempontból van jelentősége – írja –, hogy az ellenfelet is visszatartsa a hasonló fegyverek alkalmazásától. Csak a pajzsot képezhetik a konvencionális erők számára, amelyeknek, a való helyzetet tekintve, változatlanul elsőrendű jelentőségük van a lehetséges összeütközések tényleges kimenetele szempontjából.[10]

Fegyverkezés plafon nélkül

Kennedy ebből kiindulva tartja szükségesnek, hogy Amerika a Szovjetunióval való nukleáris és rakétaverseny mellett a konvencionális háborúra való felkészülés messzemenő kiszélesítését tegye fegyverkezési programja lényeges részévé. Ennek érdekében javasolja, hogy a költségvetési egyensúly által korlátozott korábbi fegyverkezés helyett, plafon nélkül a szükségleteket tegyék a fegyverkezési tevékenység irányelvévé. Kennedy politikájában így cserélődnek fel a béke és a leszerelés célkitűzései a korlátlan fegyverkezés és a háború szélén való táncolás gyakorlatával. Jellemzően tükröződik ez Kennedy 1961 márciusi, első kongresszusi üzenetében. „A világ jelenlegi alapvető problémái – írja – nem alkalmasak katonai rendezésre. Sem stratégiánknak, sem pedig pszichológiánknak és főleg gazdálkodásunknak nem szabad függővé válnia egy nagyszabású katonai erő állandó fenntartásától . . ." Később ugyanebben az üzenetben hangsúlyozza: „Fegyvereinknek alkalmasaknak kell lenniük arra, hogy megfeleljenek kötelezettség-vállalásainknak és fenntartsák biztonságunkat anélkül, hogy önkényes költségvetési plafonokkal megkötnénk őket." Kennedy tehát a békét nem leszereléssel, hanem fegyverkezéssel kívánta biztosítani. Ennek megfelelően első

[10] Lásd id. mű, 271–276. old.

költségvetése – mint azt a „New York Times" megírta – a békeidők eddig legnagyobb katonai költségvetéseként került be az amerikai költségvetések sorába. Az egészében 92,5 milliárd dollárt kitevő költségvetésben a kiadások 11 milliárd dolláros emelkedéséből majdnem 7 milliárdot a védelmi és űrkutatási kiadások növelésére fordítottak. A védelmi kiadások az előirányzat szerint meghaladták az 50 milliárd dollárt, s az összköltségvetésnek majdnem 60 százalékát alkották. „Ez a költségvetés – írja a »New York Times« – a fegyverek, a lunyikok és a magenergia költségvetése, nagyobb figyelmet fordít e veszélyekkel teli világban a felfegyverzett fennmaradás problémájára, mint a társadalmi alkotóerőre, amit egy évvel ezelőtt a Kennedy-kormányzat »új határ« politikának nevezett."[11]

Az amerikai imperializmus s maga Kennedy – ezt igazolják a költségvetés adatai is – az új stratégiát nem mint a háborúról való egyértelmű lemondás politikáját fogta fel, s a gyakorlatban nem mint ilyet kívánta alkalmazni. Az amerikai monopóliumok képviselői, beleértve Kennedyt, az új feltételekhez való alkalmazkodás, a békés verseny alternatívájának számbavétele mellett, politikájuk fő vonalának továbbra is az antikommunizmust tekintették, s a kapitalizmus megmentésének és a globális amerikai uralom biztosításának eszközei közül a háborút sem zárták ki. Ezen úgynevezett új, hosszú távú stratégia elemei jól felismerhetők már a gazdasági és katonai szakértők egy csoportjának 1958-ban, Nelson Rockefeller vezetésével kidolgozott nézeteiben, az úgynevezett Rockefeller-doktrínában. E doktrínát egész terjedelmében Taylor tábornok fejtette ki, aki 1959-ben, kiéleződött nézeteltérései következtében, kénytelen volt megválni a Pentagonban viselt állásától. Taylor lemondása után könyvet írt, s ebben bírálta, sőt egyenesen megbízhatatlan stratégiának nevezte az „összpontosított megtorlás", avagy „összpontosított visszavágás" akkor már nyilvánvalóan elavult stratégiáját. Az „összpontosított visszavágás" helyett a „rugalmas reagálás" elvét ajánlotta. Ez az elnevezés – írta erről Taylor – arra utal, hogy az Egyesült Államokat képessé kell tenni arra, hogy bármilyen lehetséges kihívásra azonnal reagáljon, és bármilyen helyzetben eredményes rendszabályokat alkalmazhasson. Taylor könyvében igyekezett meg-

[11] New York Times, 1962. január 19.

találni és felsorolni a fegyveres konfliktusok mindazon formáit, amelyek veszélytelenek lehetnek az Egyesült Államok számára. Ezért azt ajánlotta, hogy az Egyesült Államok a Szovjetunióval való egyenes összeütközés és a világháború helyett inkább a közvetlen szomszédok vagy a közeli országok területén viselt „korlátozott", „helyi" háborúkra orientálódjék.

Amikor Kennedy hatalomra került, nyomban hozzáfogott, hogy érvényt szerezzen a „rugalmas reagálás" stratégiájának. Taylor visszatért a tényleges szolgálatba, s először az elnök személyes tanácsadójának, majd a vezérkari főnökök egyesített bizottsága elnökének nevezték ki. A Pentagon új vezetői az amerikai militarizmus gépezetét a mindenfajta háború viselésére kezdték előkészíteni (világ- és helyi vagy „korlátozott" háborúk, nagy és kis háborúk viselésére, hagyományos vagy nukleáris fegyverek alkalmazására). Ez az új irányzat világosan tükröződött a hagyományos és az atomfegyverkezést egyaránt növelő új költségvetésben. A fejlemények azt bizonyították, hogy az Egyesült Államok vezetői 1960-ban sem hagytak fel az általános háború előkészületeivel. Nem adták fel a reményt, hogy visszaszerezzék a katonai fölényt a Szovjetunió felett. Változatlanul fő koncepciójuk maradt az, hogy a „kommunista világot" hosszan tartó katonai konfliktusokba kell bevonni, az Egyesült Államoknak a kommunista tömbhöz viszonyítva előnyös helyzetbe kell kerülnie, s lélektani, ideológiai és politikai támadásba kell átmennie. E „hosszú távú amerikai stratégia" képviselői szerint nem lényeges, hogy minek nevezzük a dolgok jelenlegi helyzetét, hidegháborúnak-e vagy békés egymás mellett élésnek, illetve hosszan tartó konfliktusnak. Mindez egy és ugyanazon dolog más-más elnevezése. Lényege azonban 1917-től mindmáig változatlan. Kennedy mindenesetre – mint azt szovjet részről B. Tyeplinszkij is kiemeli – a háborút számításba vevő körökkel szemben világosan felismerte, hogy az általános háború még korlátozott formában is világkatasztrófát vonhat maga után, s ezért a katonai úton és eszközökön kívül mind nagyobb súlyt kívánt helyezni arra, hogy a politikai kérdésekre, illetőleg a béke fenntartására tárgyalások útján keresse a megoldást.[12]

*

[12] Lásd Mezsdunarodnaja Zsizny, 1964. évf. 2. sz.

A Kennedy által képviselt „béke-stratégia" ellentmondásai jellemzően tükröződnek Kennedy szövetségi politikájában is. Kennedy Amerika fegyverkezési programjának megvalósítását szövetségeseihez való viszonyának felülvizsgálásával és a NATO-val kapcsolatos stratégiai elképzelések lényeges módosításával kívánta egyesíteni. Célja az volt, hogy a Közös Piac keretében az Egyesült Államok versenytársává növő nyugat-európai tőkésországokat fokozott mértékben vonja be a fegyverkezés terheinek, elsősorban a hagyományos katonai erők fenntartásának a vállalásába. Ugyanakkor azzal, hogy amerikai ellenőrzés mellett bocsát nukleáris fegyvereket a NATO parancsnokságának rendelkezésére, még csak súlyt kívánt adni az Egyesült Államok katonai vezető szerepének, nukleáris monopóliumának a szövetségesek felett. A nyugat-európai országok – írja Kennedy könyvének a NATO újjáértékelésének szükségességét hangsúlyozó fejezetében – az amerikai segély révén eddig soha nem tapasztalt gazdasági fellendülést értek el. A gazdasági fellendülés megnövelte ez országok önbizalmát, és igényük támadt arra, hogy a NATO-n belül egyenjogúak legyenek Amerikával. Szerinte teljesen méltánytalan volna, hogy Amerika e helyzetben – mint a háború utáni első években – egyedül viselje e szövetség összes költségeit és terheit. Amerika partnerei ma jóval erősebbek, mint korábban, de azért Amerika szerepe továbbra is jelentős e szövetségben, sőt nélküle az nem is maradhat fenn. Az egység erősítését éppen ezért Amerika közös célokat képviselő hivatásának hangsúlyozásával kell egybekötni. A szövetség szempontjából is kulcskérdés a közös fegyverkezés. Kennedy ezzel kapcsolatban két új mozzanatot emel ki. Helyes-e, hogy szövetségeseinket atomfegyver-fejlesztési programjukkal olyan költségekre kényszerítjük, amelyek következtében végül is csekélyebb értékű atomerőhöz jutnak – kérdezi a francia atomfegyverkezésre utalva. Emellett figyelembe kell venni, hogy a francia atombomba tulajdonképpen nem a francia védelmi erő eszköze, sokkal inkább Franciaország szövetségen belüli súlyának növelésére szolgál, sokkal inkább Washington, mint Moszkva ellen irányul. Szerinte, a közös védelmi erőnek ellentmondó tendenciákkal szemben a közös érdekeket biztosító politika azt követeli, hogy a nyugati országok elégséges hagyományos erővel rendelkezzenek egy helyi vagy korlátozott háború esetére.

A közös akcióprogram második fontos problémáját Kennedy az elmaradott területek fejlesztésére irányuló közös kölcsön- és technikai segélypolitika kialakításában látja. Semmi sem olyan fontos a „szabad világ" számára – írja –, mint hogy Amerika, Kanada, Nyugat-Európa és Japán erőinek egyesítésével megfelelő tőke- és hitelforrások nyíljanak, nagyvonalú technikai támogatás álljon a fejlődő országok rendelkezésére, mert szerinte a fejlett és a fejletlen országok „többé nem gyarmati jellegű kapcsolatait" ezen erőknek a felhasználásával kell új és szilárd alapokra helyezni.[13]

Ez a koncepció célját tekintve semmiképpen sem új, csak módosított formája az amerikai monopolkapitalizmus második világháborút követően megindult törekvésének, az Amerika vezette kapitalista világuralom biztosításának. A különbség mindössze az, hogy a második világháborút követően az amerikai monopoltőke ezt a célt mind a Szovjetunióval, mind saját szövetségeseivel szemben lényegesen kedvezőbb feltételek mellett, a nemzeti szuverenitást elhanyagolható tényezőnek minősítve, egy vezetésével kialakítandó kapitalista világállam létrehozásával kívánta megvalósítani. A világ megváltozott erőviszonyait figyelembe véve, ugyanezt a célt Kennedy hosszabb és közvetettebb úton, a szövetségi rendszer keretében, a nemzeti jogokat elismerve és a közös érdekeket hangsúlyozva, az elmaradt világ kapitalista reformjával egybekötve kívánta elérni.

A változatlan cél mellett azonban a módszer is csak részben változott. Kennedy, mint láttuk, noha hangsúlyozta a béke fenntartásának szükségességét és a háború végzetes következményeit a kapitalizmus fő erőire nézve, mégis legfőbb politikai eszközként változatlanul a fegyverkezést állította az előtérbe. Ilyen körülmények között ez a politika, békés jelszavai s a nukleáris összeütközés következményeinek reálisabb számbavétele ellenére sem tekinthető a béke következetes védelme politikájának. Különbsége a közvetlen agresszió politikájával szemben nem a fegyverkezésről való lemondásban, a vitás kérdések békét biztosító megoldására való törekvésben van, hanem abban, hogy Kennedy – reálisan számolva a Szovjetuniónak az agresszor megsemmisítésére képes erejével – célját a közvetlen nukleáris összeütközés megkerülésével, de a fegyver-

[13] *Kennedy:* Id. mű, 148–151. old.

kezési versennyel összekötött gazdasági versennyel szerette volna elérni.

A Kennedy-féle koncepció ki nem fejtett, de gyakorlatilag érvényesülő tartalma az, hogy az amerikai monopolkapitalizmus a nukleáris háborút kerülve, de a fegyverkezési versenyt fokozva biztosítsa termelési kapacitása maximális kihasználását, a recesszió nélküli konjunktúrát és a teljes foglalkoztatottságot. Ugyanakkor ezúton érje el, hogy a – szerinte – kellő kapacitás hiánya és belső nehézségei következtében két fronton való versenyre képtelen Szovjetuniót vagy a fegyverkezés, vagy az életszínvonal tekintetében lehetetlen helyzetbe hozza, és fokozatos engedményekre, az amerikai kapitalizmus vezető szerepének gyakorlati elismerésére kényszerítse.

Hol és miben van a Kennedy-politika kettőségének, elméleti és gyakorlati ellentmondásainak a forrása?

A kettősség útja és forrása

E politika elvi állásfoglalásában, a béke stratégiájának ideológiájában az amerikai nép többségének s a tőkések egy részének az új világhelyzet reális számbavételére és a béke fenntartására vonatkozó igénye jutott kifejezésre; gyakorlatában viszont az a tény mutatkozott meg, hogy Kennedy, mint a monopoltőke képviselője, ezt a politikát a monopoltőke érdekeinek megfelelően a fegyverkezésben legjobban érdekelt csoportokkal való kompromisszum alapján kívánta megoldani. A Kennedy-politika kettősségében, elvi és gyakorlati ellentmondásaiban így valójában az osztályérdekek kettőssége jut kifejezésre – egyrészt az, hogy a helyzet gyökeres változása következtében az eddigi politika lehetetlenné vált a monopoltőke számára, másrészt az, hogy a nagytőke hatalmát és a konjunktúrát, a teljes foglalkoztatottságot, Amerika vezető szerepét továbbra is a fegyverkezés útján szerette volna elérni.

Kennedy könyvének „Eltékozolt évek" című fejezetében Amerika lemaradásáért a Szovjetunió mögött az előző vezetés szellemi megmerevedését, elbizakodottságát és a valóságtól való elszakadását teszi felelőssé. Egy vezetés korszerűsége, politikai alkalmazkodóképessége, az új viszonyok megértésére való képessége azonban

tudvalevően távolról sem csupán szándék vagy szellemi beállítottság, hanem elsősorban a vezetésben kifejezésre jutó osztályérdekek, a vezetés osztály-meghatározottságának a kérdése. Az ötvenes évek amerikai vezetése sem elsősorban eszmei beállítottsága, hanem a nagytőke érdekei következtében tartott ki a közben lehetetlenné vált politika mellett, és csak a sorozatos kudarcok s az amerikai politika elmélyülő válsága volt az, ami a nagytőke egy részében is új stratégia szükségességét kezdte megérlelni. Kennedy kétségkívül az amerikai nép és a nagytőke egy részének az új politikai módszerekre, az amerikai politika korszerűsítésére vonatkozó igényét és törekvését képviselte. Mivel azonban a kor kapitalista oldalról is új utakat követelő igényét a fegyverkezésben legmesszebbmenően érdekelt tőkéscsoportokkal való kompromisszum útján kívánta elérni, ez egyben azt jelentette, hogy szándéktól és elvi állásfoglalástól függetlenül, a Kennedy képviselte politikából is elkerülhetetlenül új ellentmondások, új veszélyek és új válságok fakadtak.

Arról, hogy a fegyverkezésben és az agresszióban elsősorban érdekelt erők milyen súlyt képviselnek Amerika mai gazdasági, tehát politikai életében is, képet alkothatunk magunknak, ha számba vesszük, hogy a fegyverkezési politika következtében a Pentagon – az amerikai hadügyminisztérium – felhalmozódott hadi vagyona becslések szerint eléri a legnagyobb amerikai társaságok és vállalatok (United States Steel, General Motors, American Telephone and Telegraph, Standard Oil, Metropolitan Life Insurence) vagyonának együttes értékét. Emellett a Pentagon fizetési listáján háromszor annyi személy szerepel, mint amennyivel a fenti társaságok együttesen rendelkeznek. Maga a hadügyminisztérium 3 500 000 embert foglalkoztat (közülük 947 000 polgári személyt), akik évente kb. 11 milliárd dollár fizetést vesznek fel, kétszeresét az Egyesült Államok egész autóiparában foglalkoztatottak keresetének. Ezenkívül még körülbelül 4 millió ember dolgozik kifejezetten hadiipari üzemekben, más szóval közvetlenül 7,5 millió amerikai és családja függ a Pentagontól.[14] Tegyük hozzá ehhez még azt, hogy az Egyesült Államok több mint 50 milliárd dollárt kitevő katonai kiadásai túlhaladják bármely tőkésország egész nemzeti jövedelmét. A fegyver-

[14] Lásd Vjesnik, 1961. november 5.

kezési beruházások mellett hasonló értéket, csaknem 50 milliárd dollárt képviselnek Amerika külföldi tőkebefektetései. A fegyvergyártás és a külföldi tőkebefektetések 25–25 százalékát, együttvéve tehát felét adják a nagy amerikai társaságok hasznának.

Mindez világossá teszi a fegyverkezésben közvetlenül érdekelt erőkkel való egység veszélyességét. A militarizmus erőinek nagy szerepére, s a nekik elkötelezett politika veszélyességére nemcsak a roosevelti örökség hirdetői, hanem még a Köztársasági Párt számos kiemelkedő személyisége is felhívta a figyelmet. A Fehér Házban tartott búcsúbeszédében maga Eisenhower elnök is óva intett a „katonai-ipari komplexum" szörnyű hatalmától, amely minden városban, minden államban és a kormány minden hivatalában érezhető befolyásra tett szert. Más nyilatkozatok szerint az a veszély áll fenn, hogy ez a katonai-ipari komplexum „garnizon-állammá változtatja Amerikát". Az új fegyverek bonyolult volta a „katonák és a fegyverkezési ipar házasságához" vezetett – állapítják meg egyes képviselők –, és létrejött egy szuperhatalom az államban. Egy kongresszusi vizsgálat pedig feltárta, hogy 1400 volt magas rangú katona tölt be vezető állást a fegyvergyártó ipar vállalataiban. Ez a hatalmas ipari komplexum hozzávetőlegesen az amerikai összmunkaerőnek 20 százalékát foglalkoztatja, és sok tekintetben máris kivonta magát a polgári ellenőrzés alól. Ma már ugyanis alig vannak olyan vezető polgári személyek, akik megfelelő műszaki tudással rendelkeznének ahhoz, hogy ellenőrizhessék a fegyvereket és a stratégiát.

A hadi érdekeltségek szélsőséges politikai képviselői, az amerikai politika ultrái azt hangoztatják, hogy a kommunizmus beszivárgott az amerikai kormányba, és az árulások egész sorát idézte elő. Szerintük – mint azt a hadseregből eltávolított egyik vezetőjük, Walker tábornok hirdeti – az Oroszországgal való békés egymás mellett élés nem más, mint a gyávák és az ostobák engedménye. Amerikának azt a célt kell maga elé tűznie, hogy teljesen kiirtsa a szovjet rendszert, s szerintük a hagyományos és az atomfegyverek közötti választás nem erkölcsi vagy politikai, hanem kizárólag katonai kérdés.[15]

[15] Lásd Die Tat. 1961. november 13.

Kennedy a vezetés átvétele után a kormányzaton belül kétségkívül visszaszorította a kormány politikáját keresztező ultráknak és a közvetlen agresszió képviselőinek nyílt fellépését. Az ultrák visszaszorítása azonban a hadseregben s a kormányzatban, mint azt Amerikának Kubával, Kongóval, Brazíliával, Dél-Vietnammal és a berlini kérdéssel kapcsolatos politikája bizonyította, semmiképpen sem jelentette sem a célok, sem az agresszív kísérletek feladását, s természetesen még kevésbé jelentette az agresszív körök gazdasági és politikai befolyásának következetes felszámolását. Az új amerikai politika kettőssége Kennedynek Kubával kapcsolatos magatartásában vált leginkább nyilvánvalóvá. Kennedy 1960-as nyilatkozataiban és „A béke útja" címen megjelent, új stratégia szükségességét hirdető könyvében kalandorkodásnak minősítette Dullesnek Kelet-Európa országaiban fegyveres felkelések kirobbantására irányuló aknamunkáját, 1961 tavaszán azonban a kubai ellenforradalmároknak a CIA (hírszerző központ) által előkészített, szervezett fegyveres akciójának jóváhagyásával és közvetlen támogatásával, mindjárt elnökségének küszöbén, ő maga is ugyanazon politika folytatására tett kísérletet. A bukás okait elemezve, az amerikai sajtó is rámutatott Kennedy és az amerikai kormány közvetlen felelősségére az 1961-es tavaszi inváziós kísérletben. „A kubai invázió – írta a „U. S. News and World Report" 1963. február 4-i cikkében – az amerikaiak által támogatott kaland volt. Az inváziós erőket – bár kubaiak alkották – amerikai katonák képezték ki, amerikai fegyverekkel látták el őket. Amerikaiak dolgozták ki az invázió tervét, és ők határozták meg még a partraszállás színhelyét is . . ." Kennedy a hírszerző központ tájékoztatásában bízva, arra számított, hogy a kubai ellenforradalmárok támadása kiváltja a kubai nép felkelését az új rendszer ellen, s a belső erők csatlakozása politikai alibit biztosíthat az erőteljesebb amerikai támogatásnak is. Ennek megfelelően az ellenforradalmárok partraszállását az amerikai légierőnek kellett volna biztosítania; az akció amerikai szervezői mindenesetre ezt ígérték a kubai ellenforradalmároknak. Kennedy azonban ugyanakkor a Szovjetunióra, Latin-Amerikára s a Kubával rokonszenvező elmaradt országokra való tekintettel kerülni kívánta az amerikai fegyveres erők korai, politikailag fedezetlen közvetlen beavatkozását és ezzel nemzetközi konfliktus felidézését. Ezért, miután – a CIA tájékoz-

tatóival ellentétben – a kubai nép s a népi forradalmi erők határozott ellencsapása nyilvánvalóvá tette az eredeti elképzelések csődjét, Kennedy maga akadályozta meg a légierők bevetését.

Kennedy, elnöksége első évének e legsúlyosabb kudarca után, igyekezett a felelősséget egészében az akciót közvetlenül megtervező, előkészítő és szervező CIA-ra hárítani, s Dulles helyett új vezetőként McCone-t állította a hírszerző központ élére. Ugyanakkor az akció bukásáért őt felelőssé tenni kívánó ellenforradalmárokkal és a jobboldallal szemben arra hivatkozott, hogy Amerika nyílt fegyveres beavatkozását nem tervezték, félreértés volt a légi fedezet ilyen értelmezése. Kennedy tehát egyrészről vállalta az előkészített akció lebonyolítását, maga is kész volt támogatni, másrészről azonban a reális helyzetet megértve és a tényeket számba véve, azonnal visszavonult a nyílt agresszió nemzetközi összeütközést jelentő kiszélesítésétől.

A közvetlen fegyveres beavatkozástól való visszavonulás azonban nem jelentette azt, hogy lemondanak a kubai forradalom felszámolásáról. Az 1961-es agressziót a csendes fojtogatás és 1962 őszére egy új és szélesebbkörűen megszervezett, veszedelmesebb akció előkészítésére irányuló hajsza váltotta fel. Kennedynek azonban másodszor is vissza kellett vonulnia a közvetlen agresszió megkockáztatásától, s megértve a helyzet kényszerűségét, megegyezett a Szovjetunióval, hogy tárgyalni fognak a nukleáris kísérletek korlátozásáról.

1963 júniusi beszédében Kennedy újra, s az addigiakon túlmenően, közvetlen programként hangsúlyozta a tárgyalások s a béke ügyét szolgáló konkrét lépések elkerülhetetlenségét. „Azért beszélek a békéről – mondotta a washingtoni egyetemen tartott, világszerte feltűnést keltett beszédében –, mert a háború új arculatot öltött. Semmi értelme a totális háborúnak egy olyan korban, amikor a nagyhatalmak nagy és viszonylag sebezhetetlen nukleáris fegyverzeteket tarthatnak fenn, és elutasíthatják a kapitulációt, mielőtt bevetnék ezt a fegyverzetet. Nincs értelme a totális háborúnak egy olyan korban, amikor egyetlen nukleáris fegyver robbanó ereje csaknem tízszerese az összes robbanó erőnek, amelyet a szövetséges légierő a második világháborúban ellenséges célpontokra zúdított. Nincs értelme a totális háborúnak egy olyan korban, amikor a nukleáris fegyverek által előidézett halálos mérgeket a szél, a víz és a talaj

eljuttatja a földkerekség legtávolibb sarkaiba, és még meg sem született nemzedékekhez. A békéről beszélek tehát – mondotta – mint az értelmes ember szükségszerű értelmes célkitűzéséről. Tudom, hogy a béke szorgalmazása nem olyan látványos, mint a háború szorgalmazása, és gyakran süket fülekre talál. De a békénél nincs sürgetőbb feladatunk." Beszédében a két nagyhatalom elsődleges érdekeltségét hangsúlyozta a háború elhárításában, mondván, hogy ha ismét totális háború törne ki, a Szovjetunió és az Egyesült Államok lennének a legelső célpontok. „Furcsán hangzik, de tény, hogy a két legerősebb hatalom az, amelyiket a legnagyobb mértékben fenyegeti a pusztulás veszélye."[16]

Bár Kennedy e nyilatkozata minden eddiginél közvetlenebb és sürgetőbb felhívás volt a béke fenntartására, a nukleáris veszély korlátozását szolgáló intézkedésekre, mégsem jelentette politikája kettősségének feladását. Világosan kiütközött ez a júniusi beszédét követő európai útján Adenauert s a nyugatnémet revansistákat megnyugtatni igyekvő kijelentéseiben. Kennedy Nyugat-Berlinben – washingtoni nyilatkozatának reális hangjával ellentétben – az egységes Berlint s az egységes Németországot jelölte meg a „szabadság" s az újra egyesülő Európa zálogaként. Önmagában értékelve e nyilatkozatot, azt kellene mondani, hogy az Kennedy politikájának a kínai vezetők által képviselt megítélését támasztja alá. Valójában azonban a diplomáciai nyilatkozatokat összefüggéseikben és a gyakorlati politika tükrében kell értékelni. A nyugati sajtó is ebből a szempontból figyelt fel az Adenauer- és Kennedy-nyilatkozatok hangsúlya közti különbségre, arra, hogy Adenauer a német egységet kívánta a béke feltételének tekinteni, Kennedy viszont a béke fenntartásáról, szükségességéről beszélt első helyen, s csak azon belül a német egységről. A nyilatkozatok hangsúlybeli különbségénél sokkal lényegesebb azonban maga a gyakorlat, az a tény, hogy a Kennedy-kormány annyi év huzavonája után 1963 augusztusában Angliával együtt megkötötte az atomcsendegyezményt a Szovjetunióval.

A Kennedy-politika kettőssége tehát nem vitás, sőt az is nyilvánvaló, hogy gyökere a Kennedy által képviselt érdekeltségek, valamint a legagresszívabb tőkéscsoportok érdekeinek lényegi azonossá-

[16] AP, Reuter, Washington 1963. június 10.

gában van. Kérdés azonban, hogy a súlyos ellentmondásokat, a kettősséget is számba véve miként ítéljük meg Kennedy politikai vonalvezetését.

Nem érdektelen ezzel kapcsolatban figyelembe venni, hogyan értékelte ezt maga a burzsoázia. Az amerikai nagyburzsoázia, amelynek egy része nem kis aggodalommal fogadta Kennedyt, mindenesetre megelégedéssel és megnyugvással, a dolgok természetes rendjeként nyugtázta, hogy az új elnök alkalmazkodott a való élethez. Az elnök az év elején úgy beszélt – írja a „New York Times" Kennedy első évét értékelő igen jellemző cikkében –, mintha ő alakítaná a történelem folyamatát. Most már megértette, hogy halandó ember csupán hajózgatni tud a történelem vizein – s ez már haladás. Kennedy megtanulta azt is, hogy át tud haladni a zuhatagos folyószakaszon anélkül, hogy alámerülne – s ez is haladás.[17] „A gondolatok egymást ragadva szárnyalnak, a dolgok azonban keményen ütköznek a térben" – idézi Schillert Kennedy első évének mérlegét jellemezve a nyugatnémet rádió, majd így folytatja: „Kennedy az év végén józanabb és illúziómentesebb, valószínűleg okosabb is, mint az év elején. Az év első felének illúzióit a második félévben eltemette, és az augusztus 13-a okozta megrázkódtatást azóta sem felejtette el. Megmaradt azonban a józanabb elszántság, hogy a veszélyeztetett szabadságot meg kell védeni és a békét fenn kell tartani, de nem minden áron."[18] „Kennedy már egy évvel ezelőtt sem volt az a léha optimista, ahogyan olykor lefestették – írja az angol »Times« a Kennedy-politika első évét és annak ellentmondásait értékelve. – Úgy látszik azonban, eltúlozta abbeli képességét, hogy átalakíthatja országát és a világot. Sem az ország, sem a világ nem felelt meg teljesen várakozásainak, ugyanakkor azonban ő sem felelt meg ezek várakozásának."[19]

Míg a nagyburzsoázia tekintélyes része megnyugvással s megelégedéssel nyugtázta, hogy Kennedy gyakorlata szembekerült „új határt" ígérő elképzeléseivel, a polgári demokráciát, a reformok útját és a béke fenntartását komolyan vevő sajtóorgánumok, mint egyes angol és olasz lapok vagy a francia kispolgári radikalizmus

[17] J. Reston cikke: New York Times, 1961. december 29.

[18] Südwest Funk, 1961. december 29.

[19] Times, 1962. január 12.

lapja, az „Express", azt hangsúlyozták, hogy Kennedynek, célkitűzései eredményesebb megvalósítása előfeltételeképpen, bátrabban kell támaszkodnia a tömegekre. „Az amerikaiak nemhogy felébredtek volna, mint Kennedy szeretné – írta az »Express« –, hanem tovább alusszák az apolitikusok álmát. Márpedig, ha az alulról jövő nyomás hiányzik, akkor a Kongresszus összetételénél fogva a konzervatív magatartás érvényesül. Kétségtelen például, hogy a tömegek nyomása biztosította annak idején a Roosevelt-féle New Deal sikerét is. A jelen helyzetet – írja az »Express« értékelésének szerzője – igen egyszerűen magyarázta meg nekem Wisconsin állam egyik kongresszusi képviselője: »Amikor a választók politikai szenvedélyek rabjai, akkor újraválasztásom érdekében mindent meg kell tennem, amit óhajtanak. Ha viszont apolitikusok, mint jelenleg is, akkor mandátumom megtartása érdekében választókerületemnek néhány milliomos választóját kell védelmeznem a Kongresszusban.«" „Az üzleti élet hatalmasságai erősen vonakodva fogadják az újításokat, az Egyesült Államok elnökének pedig nincs automatikus többsége a Kongresszusban még akkor sem, ha, mint jelenleg, pártja többségben van – írja messzemenő megértéssel kezelve Kennedy nehézségeit, eredeti célkitűzései mögötti lemaradását elemezve a lap. – ... Az elnök kénytelen alkudozni és tárgyalni ... Kennedy nagy mestere ennek a tudománynak. Valóban senki, sem Roosevelt, sem Eisenhower, de még az atyaúristen sem tudott volna többet elérni a jelenlegi körülmények között a Kongresszusnál, mint amennyit Kennedy elért."[20]

Vegyük még az eddigiekhez hozzá Walter Lippman 1963 januári, Kennedy kétévi elnökségéről, az elnöki megbízatás első félidejéről adott mérlegét. Amit az amerikai és a nyugati sajtó képviselői megállapítottak az első évről, ugyanazt hangoztatja Walter Lippman a második év mérlege alapján. Azt ugyanis, hogy az elnökjelölt egy pontot, Amerika és a Szovjetunió fegyverkezési versenyét kivéve, túl derűsen ítélte meg mindazt, amit az elnök megvalósíthatott. A lemaradás forrását Lippman Kennedy kormányzati politikája adott feltételeinek konkrét elemzéséből kiindulva, a kompromisszum kényszerűségében jelölte meg. Szerinte már a választások ki-

[20] K. J. Korol cikke: Express, 1962. január 18.

menetele sötét árnyékot vetett az elnök azon ígéretére, hogy mindenféle „új határokat" fog megnyitni. Két év alapján nyilvánvaló, hogy az ígért újításokat csak az esetben lehetett volna keresztülvinni, ha a szavazók – egy valóban súlyos válság fenyegetésének hatására – az 1958. évi demokrata párti vereséget 1960-ban elsöprő fölénnyé változtatják. Ahhoz, hogy valamennyi ígéretét beválthassa – W. Lippman szerint –, Kennedynek legalább olyan hatalommal kellett volna rendelkeznie, mint amilyen Roosevelt kezében összpontosult az 1930-as években. Csakhogy Kennedyt igen csekély többséggel választották meg, az új elnök pedig, mint a tények nagy tisztelője – mondja Lippman –, ennek megfelelően alakította ki kormányát. Mivel közel ugyanannyi választó szavazott ellene, mint mellette, ezért erősen kompromisszumos, kétpárti kormányzatot igyekezett teremteni.

Az amerikai politika kulcsfontosságú posztjait a pénzügy, a hadügy, a Nemzeti Bank és a hírszerzés képezik. Kennedy e pozíciókat úgy osztotta el, hogy a külügyminiszteri állásra kinevezett demokrata párti Dean Ruskot kivéve, a többi állásokat republikánusokkal töltötte be. (Pénzügyminiszter: Douglas Dillon, hadügy: Robert McNamara, hírszerzés: a hírhedt reakciós és szovjetellenes John McCone.) Ha nem is republikánus, de azokhoz áll közel a Nemzeti Bank elnöke, William McChesney Martin. Republikánusokra bízta Kennedy a nemzetközi fizetési ügyeket, a kereskedelemfejlesztés, a vámügy problémáit, a Fehér Házban pedig az ugyancsak republikánus McGeorge Bundy és Henry Stimson dolgozik. Ugyanakkor Kennedy – írja Walter Lippman – messzemenően vigyáz arra, hogy gyakorlati intézkedéseiben sohase lépje túl az Eisenhower-féle republikánusok számára is elfogadható határt. Erre szerinte Kennedyt nem csupán a választásokon szerzett csekély többség kényszeríti, hanem a közvélemény is, amely a legtöbb kérdésben jóval közelebb áll Eisenhower nézeteihez, mint azokhoz a kijelentésekhez, amelyeket Kennedy választási beszédeiben hangoztatott. Közvéleményen itt természetesen a milliomosok közvéleményét kell érteni. A választások után, mint az egyes szenátoroknak, Kennedynek is ehhez kellett alkalmazkodnia, s ezért kellett „félretennie vagy legalábbis lefokoznia azokat az ígéreteit, amelyek a gazdasági fellendülés előmozdítását, újítások és reformok keresztülvitelét irányozták elő".

W. Lippman jellemzően illusztrálja a politikai posztok elosztásában megmutatkozó kompromisszumot, de ezt mint a választásokból adódó kényszerűséget fogja fel. A lényeg azonban emögött van, és az amerikai hadi monopóliumok legreakciósabb csoportjához való igazodásban rejlik. A politikai pozíciók elosztása csak annak a bizonyítéka, hogy a monopoltőke a számára kényszerű politikai módszerváltozás tekintetében Kennedy személyén túlmenő biztosítékokat kívánt. Szükségesnek tartotta, hogy az új módszerek kialakításakor és alkalmazásakor a fokozatosságról, a nagytőke közös érdekeinek, egységének biztosításáról, az új út szükségességéről kevésbé meggyőzött, ezért kevésbé lelkesedő politikai szárny is közvetlenül részt vegyen a végrehajtó hatalomban.

A kettősség jutott kifejezésre nemcsak Kennedy nemzetközi politikájában, hanem belpolitikai intézkedéseiben is. Megnyilvánul ez többek közt abban, ahogy a Kongresszus – mint azt a „Guardian" is megírta – csaknem nyugtalanító lelkesedéssel támogatja Kennedyt, amikor Foster Dulles régi formuláit ismétli Kuba vagy Berlin kérdésében, s a fegyverkezési költségvetés megszavazásában, de korlátot szab neki vagy szembefordul vele, a félreértés vagy a közönyösség felhőjével fogadja, ha a belső reformok – iskolázás, öregségi ellátás, egészségügy, lakásépítés – vagy a nagyobb vonalú külföldi segélyeket illetően kíván előrelépni.[21]

Hogyan ítéljük meg ezek után e politikát a marxizmus, a munkásosztály, a békéért és szabadságért küzdő népek oldaláról? Különösen fontos a helyes mérleg, ha figyelembe vesszük az SZKP XX. kongresszusának azon megállapítását, amely szerint a kapitalizmus és a szocializmus közötti harc formája, a béke fenntartásának s a szocializmusba való békés átmenetnek a lehetősége jelentős mértékben függ a burzsoázia erőinek magatartásától, az általa követett és alkalmazott politikai módszerektől, harci formáktól.

[21] Lásd Guardian, 1962. augusztus 2.

Ami a lényeget illeti, nem kétséges, hogy mint Truman és Eisenhower, Kennedy is a monopoltőke, az imperializmus politikáját képviselte. Programja még annak eredeti, a választásokon hirdetett célkitűzéseit következetesebben képviselő formájában sem jelentette egyértelműen a béke biztosítását. Ebből azonban egyáltalában nem következik az – mint a „Renmin Ribao" írta –, hogy az amerikai imperializmus Kennedy által képviselt irányzata rosszabb, mint Eisenhoweré, veszélyesebb, mint az ötvenes évek amerikai politikája, s ezért nincs reális alapja a kompromisszumoknak, a tárgyalásoknak, a háború elkerülhetőségét számba vevő politikának. Ha elszakítva ellentmondásaitól és összefüggéseitől, főképp a szocializmus és a béke erőitől, a megváltozott feltételektől függetlenül tekintjük az imperializmus fő politikáját és a kapitalizmuson belüli erőviszonyokat, akkor valóban alig juthatunk más következtetésre. Ha azonban marxista módon, helyesen akarjuk értékelni a béke fenntartásának lehetőségeit, akkor azokat kétségkívül az új feltételek közt új módon érvényesülő ellentmondásaikban és összefüggéseikben kell vizsgálnunk. Meg kell néznünk, mit jelent a fegyverkezéssel összekapcsolt „békestratégia" az amerikai monopoltőkések számára, s mit jelent az Egyesült Államoknak a szövetségeseihez és az elmaradt országokhoz való kapcsolatában.

Helytelen lenne ugyanis figyelmen kívül hagyni, hogy Kennedynek a béke fenntartását hangsúlyozó eredeti célkitűzéseivel ütköző gyakorlata, a Kennedy-féle politika kettőssége már nemcsak a szocializmus, a demokrácia s az amerikai nép érdekeivel ütközött, hanem a nagytőke egy részének Kennedy által elvileg helyesen felismert érdekeivel is.

A monopoltőkések táborában az agressziót, valamint a háború elkerülését óhajtó erők összeütközése jellemzően tükröződött az elmúlt két év háborús felkészülésével kapcsolatos vitákban. Az agresszív erők egyik legszélsőségesebb, legelvakultabb szószólójaként – Oppenheimerrel s más haladó szellemű atomfizikusokkal szemben – a hidrogénbomba atyja, Edward Teller lépett előtérbe, aki cikkeiben és „Hirosima hagyatéka" (MacMillan and Co. London 1962.) című könyvében arról igyekszik meggyőzni az amerikai közvéle-

ményt, hogy az amerikaiak 90 százaléka túlélheti a nukleáris háborút, s három-négy év alatt újjáépítheti szétrombolt ipari központjait, városait, iskoláit s lakóházait. A túlélés előfeltételeképp azt követeli, hogy Amerika gazdasági lehetőségeit kihasználva fogjon hozzá megfelelő óvóhelyek, föld alatti ipari üzemek, berendezések, élelmiszer- és nyersanyagraktárak építéséhez. Ha nem készülünk fel – mondta Teller az AP-nek adott 1961. szeptember 15-i nyilatkozatában –, akkor egy nukleáris háború esetén 100 millió amerikai pusztulhat el már az első napokban, további 30–40 millió az éhhalál és a járványok áldozata lehet, az Egyesült Államok megszűnne létezni. De ha felkészül Amerika, akkor megmenekülhet. Ez a felkészülés évente átlag mintegy 4 milliárd dollárba kerül. A riasztás körülbelül 20 perces időt ad, ami szerinte a legtöbb ember számára elegendő ahhoz, hogy elrejtőzzék az óvóhelyeken. A sugárveszély problémát jelentene ugyan, írja, de azt is meg lehet oldani. Az emberi faj nem fog kipusztulni, és a jövő nemzedékei nem lesznek szörnyszülöttek. Éppen ezért sürgeti, hogy építsenek nyilvános és magán óvóhelyeket, raktározzanak élelmiszert és nyersanyagot a föld alatt és olyan területeken, ahol bombatámadás nem valószínű. Ezzel szerinte olyan helyzetbe kerülhet az ország, hogy a háború után újra megindíthatja ipari termelését. „Amerikának van élelmiszer-feleslege, felesleges gépei és szerszámai is vannak, de még többet gyárthatunk, s ezenkívül elraktározhatnánk azokat a gépeket is, amelyeket egyébként kiselejteznénk. Mi ezt megtehetjük, a Szovjetunió nem. S ezért sokkal gyorsabban talpra is állhatnánk. Három-négy év leforgása alatt ismét erősek lehetnénk, országunk és nemzetünk élne és dolgozna. A Szovjetunió erre képtelen lenne."

A szélsőséges háborús agresszió, a Szovjetunió elleni vak gyűlölet őrült elképzeléseinek esztelenségét és irrealitását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 20 perces riasztási idő alatt kellene milliós városok lakosságának s nagy üzemeinek, az egész országnak óvóhelyen keresnie menedéket. Azt, hogy valójában mit is jelentene a nukleáris háború megkockáztatása, s mi várna az azt·„túlélőkre", a Teller-féle végzetes őrülettel szemben álló tudósok Kennedyhez intézett nyílt levele tárta az amerikai közvélemény elé. Professzorok, orvosok, vegyészek, filozófusok, matematikusok, fizikusok, pszichológusok, New York és környéke egyetemeinek kiválóságai írták a le-

velet, melyben az atomóvóhelyek építkezési terve ellen tiltakoztak. Az 50 és 100 megatonnás bombák korában élünk – írják a tudósok levelükben. A washingtoni atomerő-bizottság becslései szerint egy 100 megatonnás bomba légköri felrobbantása 29 kilométeres körzetben teljesen elpusztítaná az épületeket, és 96 kilométeres körzetben felgyújtaná a faépületeket. Ebben a körzetben – írják – a lakosság nagy részét megfojtaná az oxigénhiány vagy a széngáz. A lángoló épületek alatt levő föld alatti óvóhelyek használhatatlanok lennének, éppúgy, mint bármely más óvóhely, mely nem rendelkezik friss levegőt tartalékoló berendezéssel. Az óvóhelyépítési program fő veszélyessége – a levél szerint – abban van, hogy hamis biztonságérzést kelt. Ha a kormány és a lakosság beleveti magát az óvóhelyépítési programba, ez csupán azt a hamis illúziót kelti, hogy a lakosság túlélheti az atomháborút. Valójában azonban a veszély lebecsülése csak annak fokozásához vezet, mert a közvélemény hajlamosabb lesz „elmenni a szakadék széléig". E tudósok szerint az emberek többsége nem látja tisztán, mi lenne a világból egy atomháború után, mi lenne a helyzet egy olyan háború után, amely elképzelhetetlen mértékben pusztítana, gyilkolna és mérgezne meg mindent. A levélírók – írja S. Georges Andersen a „Combat" 1962. január 2-i tudósításában –, köztük a Columbia Egyetem 214 professzora, az Einstein Egyetem 85 professzora, a New York-i egyetem 80 professzora, a Rockefeller Intézet 33 vezetője és a Kettering Rákkutató Intézet 20 professzora a Teller-féle őrült tervekkel szemben azon meggyőződésüket szögezik le, hogy a megtévesztésen túl az atom-óvóhelyépítés egyedüli eredménye csak az lehet, hogy Amerika megmutatja a Szovjetuniónak, igenis háborúra készül. A polgári védelmi program így, szerintük, inkább előidézheti a meglepetésszerű támadást, mintsem megelőzhetné azt. Az Egyesült Államok népe valóban nagy erőfeszítésekre és áldozatokra képes – írják a tudósok. – Ezt az erőfeszítést azonban egy pozitív béke- és szabadság-program szolgálatába kell állítani.

A háború vagy a béke kérdése, a kommunizmussal, a szocializmussal való együttélés vagy a McCarthy-féle antikommunista keresztes hadjárathoz való visszatérés, a Kennedy és XXIII. János pápa által kezdeményezett új politika irányának kérdése heves polémia forrásává vált a katolikus és protestáns egyház berkeiben is.

Mint a „Nation" 1962. december 8-i terjedelmes tudósítása részletesen ismerteti, a katolikus jobboldal és a Kennedyt támogató liberálisok közt harc robbant ki. Az amerikai egyház régi gárdáját már XXIII. János pápa 1961 júniusi „Mater et magistra" címen kiadott enciklikája rendkívüli módon megriasztotta. Chicago és Los Angeles gazdag kertvárosaiban az egyházközségek pánikba esett konzervatív és jobboldali tagjai felkeresték lelkiatyáikat, s követelték, mondják meg nekik, vajon nem hálózta-e be a nemzetközi kommunista konspiráció a pápát. Egyes papok, akik először megrémültek attól, hogy a pápa az enciklikában a szocializálás kifejezést használta, később megnyugtatták híveiket: nem kell félniük vagy túl komolyan venniük a katolicizmus legfőbb fejének ezt a kijelentését. A katolikus egyház „Mater si, magistra no" jelszót hangoztató ultrajobboldali elemei a protestáns jobboldallal szövetkezve lázasan dolgoznak egy neo-mccarthysta mozgalom létrehozásán. Ezzel szemben a protestánsok egy másik része, amely katolikus volta miatt kétségbe vonta Kennedy alkalmasságát az elnökségre, részét alkotta az elnököt támogató középliberális koalíciónak. E koalíció katolikus csoportja széles körű támadásba ment át az ultrák ellen, mondván, hogy azok, mértéktelenül eltúlozva a kommunista veszélyt, s a bizalmatlanságot minden reális megnyilatkozásra kiterjesztve, Amerika megosztásával valójában maguk gyengítik Amerikát és segítik a kommunizmust. Az amerikai „veszettek" és liberálisok e csatája mellett egy új amerikai katolikus baloldal kibontakozása tapasztalható, mely a keresztény morál következetes alkalmazását követelve vitatja a háború, a nacionalizmus és a tekintély régi felfogását.

Mindez csak jelzi, milyen mély és széles körű erjedés forrása ma Amerikában a háború vagy a béke, a békés egymás mellett élés vagy a mccarthyzmushoz való visszatérés kérdése. A szavazók s ezzel az amerikaiak többsége azonban, mint azt az azóta lefolyt választások bizonyították, mindenesetre változatlanul, sőt még inkább, mint korábban, a békés megegyezés politikáját kívánják támogatni.

Az amerikai nép és a tőkések józanabb része a nukleáris összeütközés ellen van – ez alig szorul további bizonyításra. Kérdés azonban, hogy a fegyverkezésre építő és a háború szélén lavírozó békestratégia hol és hogyan kerül ellentétbe a nagytőke jelentős részének az érdekeivel.

A választ erre a kérdésre az Egyesült Államok nyugat-európai szövetségeseihez való gazdasági és politikai viszonyának ellentmondásos alakulása adja meg. A második világháborút követően – mint azt Kennedy is kifejti – Amerikának a kapitalizmus európai restaurációjára vonatkozó politikájának legfontosabb célja Nyugat-Németország amerikai közreműködéssel való talpraállítása volt. A Marshall-terv keretében az amerikai monopoltőke 12 milliárd dollárt fektetett be a nyugatnémet kapitalizmus felélesztésébe. Ezen „segély" mögött az a törekvés húzódott meg, hogy Amerika önálló politikai szerepükhöz ragaszkodó szövetségeseivel, Angliával és Franciaországgal szemben Nyugat-Németországot mint az amerikai tőke európai fő bázisát erősítse meg, s Európát amerikai vezetés alá rendelje. A nagyhatalmi pozícióját s önállóságát védő Angliával, valamint a Nyugat-Németország önálló katonai hatalmának helyreállítása ellen védekező Franciaországgal szemben Amerika e koncepció jegyében támogatta a német–francia acélközösség létrehozását.

Ez a szén- és acélipari pool 1952-ben, Schuman francia miniszterelnök kezdeményezésére Luxemburgban alakult meg. A megegyezés hat ország 455 acélművére és 459 szénbányájára vonatkozott. A szén- és acélipari megegyezést követően, 1955-ben Spaak belga miniszterelnök a szicíliai Messinában tárgyaló hat ország: Franciaország, Nyugat-Németország, Belgium, Hollandia, Olaszország és Luxemburg között megegyezést hozott létre az Euratom és az Európai Gazdasági Közösség kialakítására. A részletek kidolgozása több mint egy évig tartott, ezt követően 1957-ben Rómában került sor mindkét egyezmény aláírására. Az egyezmények s ezzel a Közös Piac kialakítására vonatkozó intézkedések is 1958-cal léptek hatályba. A Közös Piac s az „Új Európa" kialakításának legtürelmetlenebb szorgalmazói a nyugatnémet monopoltőke köréből kerültek ki. „Csi-

náljunk gyorsabban »Új Európát«" – sürgette Adenauer. A nyugati sajtó „csendes forradalomról" írt, s korszakalkotó lépésként értékelte a megállapodások érvénybe lépését, a Közös Piac kialakulását. Az „Új Európa" létrehozására irányuló törekvéseiben a nyugatnémet monopoltőke legfőbb támaszát az amerikai monopoltőke képezte. A Közös Piac megalakulásának következményei azonban messze túlmentek az amerikai monopoltőke számításain; a Közösség a nyugat-európai konjunktúrában való jelentős részesedés mellett lényeges változást, új ellentmondásokat is hozott Amerika és nyugat-európai szövetségesei számára gazdasági és politikai síkon egyaránt.

1958 és 1963 között ugyanis a Közös Piac vezető tőkésországai, elsősorban Nyugat-Németország, Franciaország és Olaszország, ipari fejlődésének az üteme messze felülmúlta Angliáét és az Egyesült Államokét is. Ez a körülmény jelentős változást hozott a kapitalista világgazdaságban. Bár az Egyesült Államok változatlanul az imperializmus legerősebb gazdasági, politikai és katonai hatalma maradt, a tőkés világban képviselt súlya mégis csökkent, s vele szemben lényegesen megnőtt a nyugat-európai országok gazdasági ereje, részesedése a világpiacon. Az egyenlőtlen fejlődés világosan kiütközik, ha az Európai Gazdasági Közösség, valamint az Egyesült Államok s Anglia ipari termelésének évi átlagos növekedését összehasonlítjuk. Az ipari termelés évi átlagos emelkedése 1953–1961 között az EGK-ban 7,8 százalék, ezen belül Nyugat-Németországé 8,4 százalék, Franciaországé 7,2, Olaszországé 9,1 százalék volt. Ezzel szemben a fejlődés üteme az Egyesült Államokban mindössze 2,3 százalék, Nagy-Britanniában pedig 3,3 százalék körül mozgott. Az egyenlőtlen fejlődés következményeképpen Amerikának a tőkés világtermelésben való részesedése 1953 és 1961 között 51,6 százalékról 43,3 százalékra esett vissza, a Közös Piachoz tartozó országok részesedése pedig ugyanezen idő alatt 15,6 százalékról 20,1 százalékra emelkedett. Míg 1953-ban egész Nyugat-Európa ipari termelése az Egyesült Államokénak csak 60 százalékát érte el, addig 1960-ra ez az arány már 78 százalékra emelkedett. A külkereskedelemben pedig az európai tőkésországok nemcsak megközelítették az Egyesült Államokat, hanem meg is előzték, amennyiben külkereskedelmi forgalmuk ma háromszor akkora, mint az Egyesült Államoké. 1953-ban az Egyesült Államok részesedése a tőkés világ külkereskedelmi for-

galmából 18 százalékot tett ki, 1961-ben ez az arány 15 százalékra csökkent. Ugyanezen idő alatt a nyugat-európai tőkésországok részesedése 39 százalékról 48 százalékra emelkedett.

Különösen fájdalmas változás következett be az Egyesült Államok arany- és devizatartalékaiban. A háború utáni években az Egyesült Államok kezében koncentrálódott az imperialista tábor arany- és devizakészletének túlnyomó többsége. 1961-ben viszont az Egyesült Államok már csak 16,5 milliárd dollár arany- és devizatartalékkal rendelkezett a nyugat-európai tőkésállamok 28,3 milliárd dolláros tartalékával szemben.

Anglia a kialakuló új helyzetben kezdetben az Európa többi hét országával való kereskedelmi megegyezés útján próbált a „hatok" ellen védekezni. Felismerve azonban Franciaországnak és Nyugat-Németországnak a Közös Piacban kialakuló vezető szerepét, Amerika támogatásával a Közös Piachoz való csatlakozását s a német–francia vezető szerep ellensúlyozását határozta el. Amerika a megváltozott gazdasági helyzetben egyrészt arra törekedett, hogy a gazdaságilag megerősödött országok fokozott részt vállaljanak a katonai terhekben, másrészt hogy Angliának a Közös Piacba való bejuttatásával, majd a közösségnek atlanti piaccá való kiszélesítésével elejét vegye annak, hogy a „hatok", ezen belül főleg Párizs és Bonn, új politikai erőként lépjenek fel. Az 1960-as évek küszöbére azonban a gazdasági erők eltolódása politikailag is megváltozott helyzetet teremtett. Nyugat-Németország és Franciaország monopoltőkései, szorosabbra fűzve szövetségüket, jóval nagyobb és önállóbb szerepet igényeltek a világpolitikában. De Gaulle vétója megakadályozta, hogy Anglia bekerüljön a Közös Piac országai közé, s ez az új helyzet az új ellentmondások számbavételére készteti az amerikai politikát.

Amerika helyzete tehát az elmúlt évtizedben nemcsak a Szovjetunióval, hanem saját szövetségeseivel szemben is lényegesen megváltozott. Az amerikai kormány vezető szerepét egyelőre változatlanul atomhatalmának kizárólagosságával, feltétlen katonai elsőbbségével igyekszik biztosítani, ugyanakkor egyre inkább kénytelen felismerni, hogy ha szövetségesei atomfegyverekhez jutnak, ez növeli a végzetes nukleáris összeütközés veszélyét, s hogy a fegyverkezési verseny nemcsak a Szovjetunió, hanem az Egyesült Államok szá-

mára is megnehezíti, hogy a békés gazdasági versenyben gyorsabban haladhasson előre. A költségvetés több mint felének, a nemzeti jövedelem s a termelési kapacitás igen jelentős részének improduktív felhasználása nemcsak a belső szociális és közületi reformok megvalósításának válik korlátjává, hanem lemaradást okoz az új lendületet nyert nyugat-európai tőkés érdekeltségekkel folyó konkurrenciaharcban is.

A fegyverkezési kiadások csillagászati méretű növekedése ugyanakkor nem változtathatta meg lényegesen a nukleáris erőviszonyokat. Bár az utóbbi időben az amerikai kormánypolitika képviselői már nem beszélnek atomlemaradásról, sőt az ultrák, a szélsőséges törekvések korlátozása érdekében számítási hibának minősítik az atomlemaradással kapcsolatos megelőző megállapításokat, ugyanakkor jól tudják, hogy a valóságos helyzet a Szovjetunió Amerika megsemmisítésére képes erőit tekintve mit sem változott. Kennedy 1963-as újévi nyilatkozata és hadügyminisztere, McNamara is kiemelte, hogy bár a Szovjetunió és az Egyesült Államok egyaránt képesek elpusztítani egymást, ennek során egyik sem akadályozhatja meg saját pusztulását. A fegyverkezés fokozása nem változtathat az adott helyzeten, s ezt Kennedy, valamint az Egyesült Államok kedvezőbb helyzetét bizonyítani törekvő amerikai szakértők is kénytelenek hangsúlyozni. „Súlyos hiba volna – írja ezzel kapcsolatban már idézett összefoglaló értékelésében Walter Lippman – azt hinni, hogy a kedvezőbb helyzetben Amerika úgy járhatna el, mint aki erős fölényben érzi magát. Igaz, hogy nagy nukleáris hatalommal rendelkezünk – állapítja meg –, de a Szovjetuniónak szintén nagy a nukleáris hatalma. Megvan a kellő erőnk az elriasztáshoz, de a Szovjetunió is képes arra, hogy elriasszon bennünket a diktatorikus magatartástól. Nem engedhetjük meg, hogy heves vérű, gyermeteg elképzeléseket tápláljunk a szovjet nukleáris hatalom gyengeségéről vagy a sajátunk legyőzhetetlenségéről . . .[22]

Mindezek az ellentmondások az amerikai uralkodó osztály nem jelentéktelen részét késztetik arra, hogy a háborús készülődés, különösen az atomfelfegyverkezés korlátozásával igyekezzen akadályozni szövetségeseinek a hatalom új megosztására irányuló törekvéseit.

[22] New York Times, 1963. január 21.

Az így felszabaduló kapacitással akar nagyobb lehetőséget biztosítani az Egyesült Államoknak arra, hogy ellensúlyozhassa lemaradását a világpiacon, megszervezhesse a fejlődő országok gazdasági kiaknázását.

A fegyverkezés strukturális átalakulása az utóbbi években tovább élezte a hadi termelésben különböző mértékben érdekelt csoportok között már korábban meglevő ellentéteket. Kennedy 1960-ban a „plafon nélküli" fegyverkezés, a szovjet rakétatechnika és űrhajózás utolérésének programjával, egyben a hagyományos fegyverek gyártásának jelentős növelésével igyekezett a tőkések különböző csoportjainak támogatását megnyerni. A költségvetés katonai kiadásokra szánt része így minden eddiginél nagyobbra nőtt, s különösen megnövekedett – a modern haditechnika jellegének és szerkezetének megfelelően – a repülőgépiparral s a rakétatechnikával kapcsolatos kiadások volumene.

Az Egyesült Államok hadiiparának a rakétatechnika fejlesztéséből eredő strukturális változásai arra vezetnek – írja erről F. Jugyin szovjet közgazdász –, hogy egyre inkább a repülőgépipari monopóliumok szűk csoportjának kezében összpontosulnak a hadiipari megrendelések, és háttérbe szorulnak más, köztük fontos iparágak is, például az acél- és a gépkocsiipar, s valamivel kisebb mértékben a vegyipar és az elektrotechnikai ipar, holott a múltban ezeket tömték a hadimegrendelésekkel. Ezen iparágak monopoltőkései természetesen nem nyugszanak bele simán abba, hogy ne igényeikhez képest részesüljenek a haditermelésből. Ebben a tekintetben jellemző a du Pont család által ellenőrzött vezető gépkocsiipari monopólium, a General Motors helyzete. A General Motors vállalatai a második világháború alatt és a háborút követő első években harckocsikat és gépkocsikat, valamint motorokat gyártottak a szárazföldi hadsereg, illetőleg a légierő részére, s a kormány hadiipari megrendeléseinek mintegy 7 százalékát kapták. A General Motors annak idején az első helyet foglalta el a Pentagonnak dolgozó vállalatok között, ma viszont a tizedik helyre szorult vissza, s a számítások szerint háromszor annyi adót fizet, mint amennyi nyereséget a hadiiparból húz. Nyereségének jelentős részét az adógépezeten keresztül azok a repülőgépipari vállalatok kapják, amelyek a legtöbb megrendelést szerezték meg. Ehhez járul, hogy a fegyverkezésben, a repülőgépipar-

ban, a rakéta- és atomfegyverek gyártásában érdekelt vállalatok területileg egyenlőtlenül, csupán néhány államban helyezkednek el, s így a hadiipar haszna ez államokban összpontosul. A hadiipari vállalatok zöme az Egyesült Államokban Kaliforniában és az atlanti partvidéken koncentrálódik, s a központi államoknak, főleg a Közép-Nyugat iparilag fejlett államainak a hadimegrendeléseknek csupán kis része jut.

A katonai költségvetés és az adórendszer, valamint az e téren követendő politika így érthetően igen élénk vita tárgya a különböző érdekeltségek közt. E vitában a katonai kiadások korlátozásának hívei a közvetlen agresszió, a hidegháború fokozásának képviselőivel szemben egyre inkább azt hangsúlyozzák, hogy a fegyverkezési kiadások nem gyakorolnak elegendő ösztönző erőt az amerikai gazdasági életre, sőt végső soron súlyos gazdasági bajok és válság forrásává válnak. Ezek az érdekeltségek a gazdasági tevékenységet ösztönző és a belső piacot szélesítő intézkedésként a társulati és jövedelemadók jelentős leszállítását javasolják. Jellemző példa erre a jórészt a Morgan-csoport által fenntartott és pénzelt Columbia Egyetem kutatóinak 1963 tavaszán közzétett jelentése. A jelentés szerint az Egyesült Államokra „gazdasági Pearl Harbor" vár, ha továbbra is a „megsemmisítés felesleges eszközeire" költi a pénzét. Ezért a katonai költségvetés 22 milliárd dolláros csökkentését ajánlják.[23]

Érdekesen tükröződnek mindezek az ellentmondások a „Nation" 1963. február 16-i, „A fegyverkezési hajsza gazdasági kihatásairól" közreadott tanulmányában. Noha egyetlen, a szavazóurnákat mérlegelő politikus sem merné még elfogadni a leszerelés gondolatát – olvasható e tanulmányban –, a rejtett erők, amelyek a politikusokat végül az ésszerűség felé hajtják, mégis működni kezdenek. A tény az, hogy a véget nem érő fegyverkezési verseny ma már gazdasági harakirivá kezd válni. Egyre gyorsabb a recesszió, a munkanélküliség aránya aggasztóan magas, a növekedés üteme lassú. Ezek olyan jelenségek, amelyek világosan utalnak a bajokra. A tanulmány szerint a fenti jelenségek forrását alapvetően két dologban kell keresni. Egyrészt abban, hogy a katonai kiadások fékezik az amerikai nem-

[23] Lásd F. Jugyin cikkét: Mirovaja Ekonomika, 1963. évf. 8. sz.

zetgazdaság egészét, másrészt abban, hogy a fegyverkezés pénzügyi lecsapolást jelent a legtöbb állam számára, és csupán kevésnek előnyös. Ezek a tények új politikát követelnek – írja a lap. Az új politika mellett a legfőbb érv szerinte az, hogy a fegyverkezésre költött milliárdok nem fejlesztik a belső gazdasági életet, sőt, hosszú távon még gyengítik is. A katonai kiadás természetesen több millió munkaalkalom eredője, e munkának végterméke azonban gazdasági szempontból értéktelen áru. A Minuteman-rakétákra és „rokonaik" előállítására fordított milliárdok – mint a tanulmány hangoztatja – holt tőkét képeznek, nem teremtenek hasznos javakat, nem nyitnak meg új utakat, nem ösztönzik, nem regenerálják a gazdaságot. Az Amerika és Nyugat-Európa gazdasági fejlődését összehasonlító közgazdászokat – állapítja meg a lap – meghökkentette az a felismerés, hogy a nyugat-európai fellendülés láthatóan egyenes arányban van a nemzeti jövedelem azon hányadával, amelyet újra befektetnek a gazdasági életbe s nem temetnek el a modern háború süllyesztőibe. A cikk rámutat arra, hogy az 1960-as kimutatások az Egyesült Államokban 5,6 százalékban állapították meg a munkanélküliség arányát, amit rendkívül magasnak kell tekinteni. Ez a magas ráta éveken át szinte állandósult, noha a katonai költségvetés folyamatosan emelkedett. Ugyanakkor a nyugat-európai kapitalista országokban, ahol lényegesen kevesebbet költenek katonai felszerelésre, a munkanélküliség jóval kisebb. Végül a tanulmány e problémával kapcsolatban ismerteti az amerikai gazdasági és politikai élet több képviselőjének nyilatkozatát. Elmondja, hogy a szenátus bank- és valutaügyi bizottságában Gardner Ackley – az elnök gazdasági tanácsadó bizottságának a tagja – a nyugat-európai és amerikai gazdasági élet fejlődése közti különbség okaként azt emelte ki, hogy az Egyesült Államok erőforrásainak nagyon jelentős részét fordította katonai célokra. Ugyanakkor Európa – hangsúlyozta – többségében termelőkapacitások létesítésére használta fel erőforrásait, ami az össztermelés sokkal rohamosabb növekedését tette lehetővé. Hasonló szellemben nyilatkozott több szenátor és politikus is.

A kisüzemekkel foglalkozó szenátusi bizottságban Hubert H. Humphrey akkori szenátor arra mutatott rá, hogy míg Amerikában a kormány finanszírozza az összes kutatás és fejlesztés 65 százalékát, mely összegnek ugyancsak mintegy 65 százalékát katonai és űrkuta-

tási célokra költik, addig Németországban a kutatási és fejlesztési beruházások 85 százaléka magán eredetű, és annak csak 15 százalékát fordítják katonai és űrkutatási célokra. Egyre világosabbá válik – állapítja meg –, hogy az amerikai gazdasági életet súlyos problémák terhelik, olyanok, amelyeket egyelőre nem érintenek, még kevésbé oldanak meg, miközben az erőforrásokat új és borzalmasabb háborús eszközök megteremtésének szolgálatába állítják. „Az elektronika új világa zuhatagként tör ránk – írja a cikk. – Sodra olyan erős, hogy a felduzzadt katonai költségvetés több milliárd dollárja sem tudja teljes mozgásban tartani a gazdasági szivattyúkat. Ugyanakkor a katonai célú végtermékek nem csak pénzpocsékolást jelentenek. Ezeket ma már egy automatizált világban állítják elő, ahol mind kevesebb és kevesebb munkásra van szükség. Így pedig a fegyverkezési költségvetés – idézi a tanulmány Gerard Fieldet, a »Scientific American« kiadóját – kezdi elveszíteni gazdasági fájdalomcsillapító szer jellegét. Egyre kevésbé tudja elfedni gazdasági rendszerünk átalakulását. A háború technológiájában, miként a technológia minden más ágában, a fejlődés könyörtelenül csökkenti a fizetési listákat... A fegyverkezésre fordított kiadás csökkenő gazdasági ösztönzést kezd jelenteni."

Az Atlanti Szövetség és az „új Európa"

Mindezt számba véve helytelen volna az imperializmus frontját és politikáját leegyszerűsíteni. Az imperializmus fő ereje, központja kétségtelenül az Egyesült Államok. De nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az amerikai imperializmusnak az agresszióban legközvetlenebbül érdekelt szárnyát támogatja és újabb kalandokra ösztönzi a tőkeerőben leggyorsabban fejlődő s a piaci és területi igényekben legkielégítetlenebb német imperializmus. Nyugat-Németországot Amerika a Szovjetunió elleni agresszió fegyvereként állította talpra, s ma is mint ilyet támogatja, ugyanakkor azonban már mint versenytárssal kell számolnia vele. Az amerikai monopoltőke számára a nemzetközi helyzetet így nemcsak a Szovjetunióval való ellentéte határozza meg, hanem a nyugatnémet és részben a francia tőke hatalmi aspirációi is.

Mint Európa önálló erőként való kialakításának politikai képviselője a nyílt színen ma de Gaulle és a francia burzsoázia megy a legmesszebb. De Gaulle a francia burzsoázia önálló politikára törő igényét kívánja alátámasztani Franciaország atomfelfegyverzésével. Nyugat-Európának az Egyesült Államokkal való szorosabb együttműködéséhez ragaszkodó körei viszont veszélyes kalandként, mint az illúziók politikáját támadják de Gaulle Amerikával nyíltan szembeforduló, s külön utat követő politikáját. „Bárhogy nézzük is a dolgot, a tervezett francia atomhaderő kicsi, ha összevetjük az angolokéval, és hatástalan, ha az amerikaival vagy a szovjettel hasonlítjuk össze" – írja „Milliárdok egy illúzióért" című cikkében az amerikai politikát támogató Adenauerrel és de Gaulle vonalával is szemben álló „Der Spiegel".[24] Talán a sors iróniája – folytatja a lap –, hogy a franciák éppen „Mirage"-nak, „Délibábnak" keresztelték el azt a tervezett repülőgépet, amely majd nukleáris fegyvereket visz. Ha Franciaország Oroszországgal vagy egy Oroszország által támogatott más országgal konfliktusba keveredne – írja a lap –, s ebben nem kapna Amerikától támogatást, akkor aligha képzelhető el, hogy a tervezett kis francia atomerő annyira megfélemlítené a Szovjetuniót, hogy az elállna céljától. Az a csekély lehetőség, hogy néhány „Mirage" bombázó eljutna egyes fontos célpontokig, nem nyom a latban, ha számításba vesszük, hogy a Szovjetuniónak nagyon sok atomrakétája van, amelyekkel elpusztíthatja Franciaország valamennyi városát és viszonylag kisszámú repülőterét is, ahonnan a „Mirage" gépek felszállhatnak. „E felfogás szerint, minél messzebb tekintünk a jövőbe, a hatvanas vagy a hetvenes évek végére, annál inkább csökkennek a lehetőségek arra, hogy egy kisebb állam korszerű saját nukleáris erőt tartson fenn, amely tényleges biztonságot is nyújt. Sokkal valószínűbb, hogy az ilyen ország belebukna e törekvésébe. A cél, a független nukleáris elriasztás, amit a múlt idők szemléletéhez ragaszkodók dicsőítenek, egyre inkább délibábbá változik, visszahúzódik, végül – mire meg akarják valósítani – egészen eltűnik." „Lehetetlenség – írja ugyanerről a témáról Walter Lippman is –, hogy ugyanazon szövetségen belül egy vagy két olyan nukleáris

[24] 1963. február 12.; lásd még Financial Times, január 31.; Die Welt, február 8.

erő legyen, amely független a fő nukleáris erőtől. Az amerikai nukleáris erő belátható időn belül a nyugati szövetség egész nukleáris potenciáljának még 90 százalékát foglalja magában. Valamiféle »független« francia erő csak annyit tehetne, hogy első csapást mér néhány szovjet városra. Ezután viszont még az amerikai nukleáris hatalom sem tudná elriasztani a Szovjetuniót attól, hogy pusztító megtorlást hajtson végre Franciaország ellen."[25]

Azok az érvek, amelyekkel az amerikai kormánypolitika képviselői és támogatói a realitások figyelembevételére igyekeznek figyelmeztetni az önálló atomerő s a politikai egyensúly megváltoztatásának képviselőit, elég nyomósak és határozottak. Távolról sem elégségesek azonban ahhoz, hogy az ellenkező érdekek képviselőit meg is győzzék. Az amerikai vezetés ezért veszedelmes engedménynyel, az atomfegyverekkel felszerelt Polaris-flottára vonatkozó javaslatával kíván érveinek nagyobb vonzóerőt biztosítani, s szövetségeseit ezúton rábírni az önálló atomfegyverkezésről való lemondásra. A Polaris-flotta-javaslat, az amerikai döntés fenntartása mellett, lényegében a szövetségeseknek, s közöttük Nyugat-Németországnak nukleáris fegyverekkel való ellátását jelenti. A francia és a nyugatnémet burzsoáziát azonban nem elégítik ki az amerikai vezetést változatlanul megőrizni kívánó tervek. De Gaulle nyíltan visszautasítja Amerika minden ez irányú törekvését, s a nyugatnémet politikusok igényeit sem elégíti ki az amerikai terv. A Polaris-flottával – írja erről a „Frankfurter Allgemeine Zeitung" 1963. október 7-i száma – az Egyesült Államok két, egymást kizáró követelményt kíván kielégíteni: meg akarja akadályozni az atomfegyverek elterjedését, és ugyanakkor részt akar juttatni szövetségeseinek az atomerő politikai és katonai kihasználásából. Washington eközben – írja a lap – tulajdonképpen csak egyetlen szövetségesére gondol: Nyugat-Németországra. Az amerikaiak – a „Frankfurter Allgemeine Zeitung" szerint – úgy vélik, hogy Nyugat-Németországot nem kapcsolhatják ki tartósan az atomfegyverkezésből, és a saját atomfegyverekre irányuló igényeit legjobban a Polaris-flottával szerelhetik le. Washington úgy látja, hogy e terv nem ellentétes az enyhülés politikájával, s erről igyekszik meggyőzni a szovjet kormányt is. A Pola-

[25] New York Herald Tribune, 1962. december 20.

ris-flotta jelentőségét ezen értelmezésben abban kell látni, hogy az amerikai atomgigász felugyelete alatt egy sokoldalú atomhaderőbe integrált Németország sohasem válhat atomveszéllyé. A lap szerint az egész terv azt jelenti, hogy Nyugat-Németországnak rengeteg pénzébe fog kerulni a Polaris-flottában való részvétel, ennek ellenére semmi kilátása sem lesz arra, hogy kulonleges politikai pozíciót kapjon ebben az atlanti flottában. Ugyanakkor a nyugatnémet imperializmus, mint az Bonn minden érdemleges megnyilatkozásából kitűnik, ma már kulonleges pozíciót kovetel magának. Külonleges pozíciót elsősorban Európában, de megfelelő részt a nemzetkozi politika egészének a meghatározásában is.

Az amerikai érvek s a Polaris-flottára vonatkozó javaslat éppen ezért végeredményben nem birhatták rá de Gaulle-t arra, hogy lemondjon a politikai súly szempontjából dontó jelentőségú onálló atomfegyverekre való torekvéseiről. A vita kiéleződése a nyugatnémet sajtó bekapcsolódásával viszont világossá tette, hogy az egyelőre óvatosabb s taktikusabb magatartás mogott a Rajnán innen kell keresni az „onálló európai politika" igazi, s tulajdonképpen jóval veszedelmesebb képviselőit. Igen jellemzően tukroződik ez a bonni „Aussenpolitik" állásfoglalásában a de Gaulle-t illető bírálatokkal kapcsolatban. A folyóirat 1963 júniusi számában Michael P. Hagels írt tanulmányt „Az amerikai és európai párbeszéd" címen. A hivatalos nyugatnémet politikát képviseló cikkben a szerző felelni kíván arra a kérdésre, hogy vajon a vitában a németek de Gaulle vagy Kennedy mellett kotottek-e ki. A cikk szerzője először is a nyugatnémet politika onállóságát hangsúlyozza. „Világosan meg kell mondani – írja –, hogy a németek sem de Gaulle-t, sem Kennedyt nem választották, hanem a szabad világ biztonságát és az egyesített, szabad Németországot a szabad világban." A cikk, bár a nyugatnémet politika onállóságát hangsúlyozza de Gaulle-lal szemben, mégis a de Gaulle féle elképzelésnek mint európai – értsd nyugatnémet – koncepciónak történelmi létjogosultságát védi meg Amerikával szemben. De Gaulle az „Aussenpolitik" szerint helyesen elemzi a világpolitikai helyzetet, kovetkeztetései azonban nem kielégítőek. Ha mindenkor Európát mondana és Európát értene, amikor Franciaországot mond, akkor nemcsak korunk kovetelményei szerint lépne előre, hanem az amerikai–európai viszonyban is meg-

teremtené az egyenjogú és – főleg – egyenértékű partnerek építő eszmecseréjének előfeltételeit.

Mindez azonban csak hangsúly kérdése – fűzi bírálatához az „Aussenpolitik" –, s bár a hangsúlyban eltolódás van, azért a nyugatnémet politika szóvivője egyetért de Gaulle igényének lényegével. Nagyon helytelen, szerinte, ha bizonyos oldalról de Gaulle nyilatkozataiban keresik az Atlanti Szövetség válságának okait. De Gaulle-nak szerinte egyenesen érdeme, hogy olyan kérdéseket hozott szóba, amelyekhez eddig senki sem mert nyúlni, noha ezek megoldásától nemcsak a szövetség, hanem az egész kapitalista világ léte függ. E kérdések lényege pedig, mint az „Aussenpolitik" is nyíltan kiemeli, abban van, hogy az Amerika által felajánlott multilaterális atomerő nem elégítheti ki Európa – értsd a nyugatnémet és a francia burzsoázia – igényeit. A multilaterális, multinacionális és legújabban szövetségközi atomhatalomra vonatkozó, túlságosan elhamarkodott rögtönzéseket – írja a nyugatnémet külügyi politika folyóirata – nem volna szabad túl komolyan venni, hanem nyugodtan meg kellene fontolni, hogy tulajdonképpen mi is módosult a világpolitikában, és milyen fejlemények várhatók ettől. Erre törekedve pedig, a nyugatnémet vélemény szerint, mielőbb le kell tenni az olyanfajta elképzelésekről, hogy a problémák megoldhatók de Gaulle politikai és lélektani bekerítésével. De Gaulle – írja a folyóirat – felrázta az atlanti konformizmusnak hódoló államokat, és minden politika alapkérdése: a biztonság problémája elé állította őket. Ezért hálásaknak kell lennünk, még ha nem is értünk egyet végkövetkeztetéseivel. A politika – fejtegeti tovább az „Aussenpolitik" – nem szándékok, hanem tettek eredménye, s ha most az Atlanti Szövetséget hozzá kell idomítani a megalakulása óta keletkezett új fejleményekhez, akkor ez nem történhet csupán a jó szándékok hangoztatásával, hanem csakis az új tények figyelembevételével. Melyek ezek a tények? Amikor létrehozták az atlanti védelmi szövetséget – írja a lap – az Egyesült Államoké volt a nukleáris monopólium. Ez olyan biztonságot jelentett, amely arra indította a szövetség tagjait, hogy Amerika oldalára álljanak, s a világpolitikában lemondjanak esetleges más alternatívákról. A Szovjetunió nukleáris fegyverkezése azonban áttörte az addigi amerikai monopóliumot. Annak idején – írja a folyóirat – az Európa ellen irányuló szovjet

támadás a Szovjetunió biztos pusztulását jelentette volna; ma pedig a támadás olyan következményekkel járna, amelyeket nehéz előre megjósolni. „A nukleáris döntés súlya, amely az amerikai elnököt terheli, így ma összehasonlíthatatlanul nagyobb és drámaibb, mivel most már neki is számolnia kell országa pusztulásával..." Az Atlanti Szövetség válsága – az „Aussenpolitik" által kifejtett álláspont szerint – csak úgy oldható meg, ha az európai országok a politikai egyesítéshez vezető döntő lépést az európai atomfegyver-bizottság megteremtésével teszik meg, s az amerikaiak meg is adják ezt a jogot az európaiaknak. Amint 1950-ben a Schuman-terv kimondta, hogy az európai egyesítés kiindulópontja a hagyományos fegyverkezés szempontjából döntő acéltermelés, úgy ma az atomfegyverek termelésének, birtoklásának és rendelkezési jogának kell – a nyugatnémet politika szerint – az Európa politikai egyesítéséhez vezető következő lépésnek lennie.

Mindannyian tudjuk – írja továbbá az „Aussenpolitik" –, hogy a multilaterális, multinacionális és szövetségközi atomhatalom tervei mögött az az aggodalom húzódik meg, hogy az NSZK atomfegyverek birtokába juthat. Kapcsolják ki ezen aggodalmak jogosultságát – írja a lap –, akkor az atomfegyverkezésre ma ugyanaz érvényes, mint évekkel ezelőtt az NSZK hagyományos felfegyverzésére: a német probléma végső fokon csak úgy oldható meg, hogy európai síkra helyezzük. Ha szövetségeseink – írja a lap – joggal· vagy anélkül attól félnek, hogy a németek kezébe atomfegyverek kerülnek, akkor csak az az út marad, amelyen Robert Schuman haladt az acél kérdésében. Ha a németek nem érezhetik magukat biztonságban francia vagy angol vagy szövetségközi atomvédelem alatt, akkor számukra is jogos az atomfegyverkezés európai csúcsszervének követelése. Ha az amerikaiak támogatni tudnák ezt az igényt, akkor az atomfegyvergyártás titkainak átadását egy ilyen európai végrehajtó szerv megteremtésétől tehetnék függővé, ezzel pedig fokoznák az európai egyesítés kényszerét. Mindennek egy előfeltétele van: az amerikaiaknak be kell látniuk, hogy európai szövetségeseik elől nem zárhatják el tartósan azokat az atomtitkokat, amelyeknek a Szovjetunió már régen birtokában van. „Ha a józan ész győzelme azt eredményezné, hogy a szabad világ egy oszlop helyett hamarosan két oszlopon nyugodna, az amerikain és az európain, a világ erőegyensúlya az eddigi-

nél erősebben biztosítaná a békét. Azután – de csakis azután – valósággá válhat az atlanti partnerség fogalma" – összegezi végső következtetéseit az „Aussenpolitik" cikke.

Persze, ha e fejtegetést s a nyugatnémet politikát helyesen akarjuk értelmezni, akkor a szavak mögé kell néznünk. Ez azonban, minthogy a cikk a nyugatnémet pozíciók erősödésének jeleként már elég nyíltan és világosan képviseli a nyugatnémet imperializmus aspirációit, nem okoz különösebb nehézséget, csak néhány általános fogalomnál kell a reális tartalmat behelyettesíteni. A nyugatnémet imperializmus és politikájának képviselői a kor s a népek millióinak igényét hangoztatva biztonságról beszélnek, biztonságon azonban katonai és politikai hatalmat, mégpedig az egyesített Európa élén Amerikával, valamint a szocialista táborral egyenrangú politikai, katonai ütőerőt értenek. A nyugatnémet politika szószólói mindig Európáról beszélnek, azt hangoztatják, hogy a német probléma végső fokon csak úgy oldható meg, ha európai síkra helyezzük. A német kérdés európai szintre való helyezésén azonban Németország nyugatnémet vezetés alatt való egyesítését értik, az egyesített Európában pedig a német imperializmus vezető szerepét akarják. Vagyis biztonság helyett hatalmat, Európa helyett Nyugat-Németországot, béke helyett Európa nyugatnémet vezetés alatt való újjászervezését, ezen keresztül pedig a nemzetközi hatalom újrafelosztását kell érteni. A nyugatnémet politika képviselői Európa és Amerika szövetségéről, szolidaritásáról beszélnek, ugyanakkor azonban azt is megmondják, hogy ez a szolidaritás csak akkor jöhet létre, ha „Európa politikailag már annyira egyesített, hogy az Egyesült Államok egyenrangú partnereként léphet fel".

A nyugatnémet imperializmus európai vezető szerepre vonatkozó aspirációinak igazi értelme jól kiolvasható abból, hogy Nyugat-Németország nemcsak teljes szabadságot, hanem teljes állami támogatást is biztosít minden revansista tényezőnek, a német birodalmi örökséget képviselő minden szervezetnek s ezek legszélsőbb igényeinek. Kifejezésre jut ez abban, hogy szudétanémet napokat, sziléziai találkozót, győzelmi ünnepségeket rendeznek, Sopron Ausztriához való csatolását vetik fel, s a revansista szervezetek gyűlésén a kormány és a Bundestagban képviselt pártok képviselői támogatják a német birodalom helyreállítására irányuló törekvéseket. A revansista

körök mint történelmi szerencsétlenségről emlékeznek meg a hitleri birodalom vereségéről, s arról írnak, hogy ezt a birodalmat még 1945. május 8-ának sem sikerült megsemmisítenie. „Ez a birodalom még itt van – hirdetik – ... a mi feladatunk, hogy helyreállítsuk. Erre minden május 8-án megesküszünk" – írja a nyugatnémet „Soldaten Zeitung". „Nem tudom, lesz-e olyan szerencsénk, hogy elkerülhessük a harmadik világháborút – hangzott el az egyik ilyen nyugatnémet revansista ülésen, melyen Adenauer és Brandt nyugatberlini polgármester is részt vett –, de ha nem lesz bátorságunk, hogy megkockáztassuk, talán még különb kockázat vár ránk ..., amely miatt úgy látnánk, egyáltalán nem érdemes élnünk." Ugyanazon körök arra a kérdésre, hogy a Lengyelországgal való kapcsolatok megjavításáért lemondjanak-e a német Keletről, azt válaszolják: ha ez az egyetlen módja Lengyelországgal a jó kapcsolatok helyreállításának, akkor le kell mondani ezekről a jó kapcsolatokról.[26]

Nyugat-Németország szállásadója és támogatója a kelet-európai népi demokráciák minden hazaárulójának. Ezek, mint pl. a magyar Dálnoki-Veres Lajos, népük sokévszázados német elnyomatása ellenére az új német egység támogatóiként remélik országaikban a szocialista rend megdöntését, s a német birodalmi törekvések új kiszolgálóiként politikai ambícióik érvényesítését. „A szabad német földön élő magyarok – mondotta Dálnoki-Veres a németországi disszidensek 1961. október 23-i sajtóértekezletén – nagy megértéssel figyelik a Németország újraegyesítése érdekében kifejtett erőfeszítéseket. Hálából, valamint az ezeréves magyar–német barátság szellemében, nagyon szívesen keltenénk megértést, megfelelő eszközök segítségével, az egész világon szétszórt magyarok útján az NSZK újraegyesítési politikája iránt. Ezt annál szívesebben is megtesszük, mert minden magyar meggyőződése, hogy a német nép újraegyesítése maga után vonja majd a magyar nép szabadságát is."

A német imperializmusnak és kiszolgálóinak e kelet-európai restaurációs vágyai önmagukban természetesen távolról sem zavarják az amerikai tőke közvetlen érdekeit. Az amerikai tőkés vezetők azonban nagyon jól tudják, hogy az európai agresszió egyedül

[26] Idézi Vjesnik, 1962. december 31.; 1963. január 3–4.

nem képes a Szovjetunió és szövetségesei ellen sikeres akciót végrehajtani. Egy ilyen akció előidézhetné Franciaország és Nyugat-Németország pusztulását, vagy Amerika beavatkozásának provokálásával az egész világ számára végzetes katasztrófát okozhatna. Emellett az amerikai monopoltőkés vezetés tisztában van azzal is, hogy neki nemcsak a német imperializmus kelet-európai és szovjetellenes aspirációival, hanem a kapitalista piac újrafelosztására vonatkozó igényével is számolnia kell.

A nyugatnémet imperializmus talpraállásának első éveitől hangoztatja a volt gyarmati területekre vonatkozó igényét. „Az Európai Gazdasági Bizottság résztvevői közül Németország úgyszólván az egyetlen állam – panaszolta már 1951-ben az „Aussenpolitik" (1951. évi 3. sz.) –, amelynek nincs gyarmati bázisa, és mezőgazdasági bázisa is szinte nevetségesen gyenge . . ." Az 1953. február 1-én megrendezett Grüne Woche alkalmából Adenauer a következőket mondotta: „Megkíséreljük, hogy a szabad fiatal parasztokat megmentsük a parasztság számára, hogy azután egy napon hozzájárulhassanak a Kelet újbóli gyarmatosításához. Igen megfontoltan mondottam azt – hangsúlyozta –, hogy »újbóli gyarmatosításhoz«, mert úgy vélem, hogy ezt a feladatot így nevezhetjük." A „Deutscher Kurir" 1957. május 3-i számában az egyik CDU-képviselőt idézve írja: „Ha majd francia Közép-Afrika – hála a német segítségnek – gazdaságilag fejlett lesz, akkor eljön az alkalom, hogy azt a 200 000 parasztot, akik Lübke miniszter szerint fölöslegesek, letelepíthessük a Szaharában." Ugyanez a Lübke, aki ma szövetségi elnök, 1959. márc. 16-án az UPI-nak adott interjújában egyetértett a Dél-afrikai Unió fasiszta fajüldöző politikájával, amelyet „mintaszerűnek" nevezett. Dr. Eugen Gerstenmaier, a Bundestag elnöke, 1957. január 2-án a bajor rádióban sajnálkozva említette meg, hogy Nyugat-Németország még nem világhatalom, majd hozzáfűzte: „Ez persze nem jelenti azt, hogy mindig csak az érdektelen szemlélő szerepét töltsük be. Ami Afrikában, tehát Közép-Afrikában is a következő 20 évben történik, ez nemcsak az angolokat, a belgákat, a franciákat és a portugálokat, tehát röviden az eddigi gyarmati hatalmakat érdekli, hanem foglalkoztatja egész Európát, tehát minket, németeket is." Az 1958 elején Bad Godesbergben megjelent „Deutsche Afrika-Orient-Informationen" című kiadvány viszont egyenesen a követ-

kezőket írta: „A szövetségi kormány igényt tarthat az elrabolt védnökségi területekre, amelyek isten és a jog szerint a mi tulajdonunk... Kötelességünk, hogy ne csak tevékenykedjünk Afrikában, hanem úgy tevékenykedjünk, hogy a birodalom visszakerüljön Afrikába." A Nyugat-Németország monarchista elemeit egyesítő „Volksbewegung für Kaiser und Reich" elnevezésű mozgalom „Kaiser und Reich" című kiadványa 1957 novemberében hasonlóan érvelt: „A német gyarmatok 1920 óta mandátumos területekként a Népszövetség ellenőrzése alatt állottak, most pedig gyámsági területekként az Egyesült Nemzetek alá rendelték őket. Németországtól nem lehet elvitatni e területekre vonatkozó tulajdonjogát. Ezt a tulajdonjogot újból rendezni kell." Végül Dr. Hjalmar Schacht bankár, Hitler volt pénzügyminisztere a Párizsban megjelenő „Tribune des Nations"-ban kijelentette, hogy elképzelése szerint a Szövetségi Köztársaságnak „új formában kellene helyreállítania a német gyarmati birodalmat, amelyhez azonban nem elég a gazdasági hatalom, hanem kulturális és politikai intézményekkel is ki kell azt egészíteni".

Mindez összevéve magyarázza, hogy az amerikai monopoltőke reálpolitikusainak nemcsak a háborús kaland elleni védekezés, hanem a kapitalizmuson belül a hatalmi helyzet lényeges megváltoztatására irányuló törekvések miatt is komolyan kell mérlegelniük a német imperializmus megfelelő korlátozását és ellensúlyozását, noha ugyanakkor arról sem mondanak le, hogy a szocialista fronttal szemben erősítsék is az NSZK-t. Kennedy ezért az európai országok közvetlen agresszióra hajló köreivel szemben fokozott mértékben kívánt együttműködni az angol munkáspárttal, továbbá a nyugatnémet szociáldemokrata párttal, általában ezen országok mérsékeltebb politikára hajló erőivel. E mérsékeltebb vonal: a fokozatos előrehaladás és a gazdasági együttműködés képviselőjeként támogatta például Kennedy Adenauerrel szemben Erhard kancellárrá választását. 1963 októberében – hosszas huzavona után – az ellentétek agresszív kiélezését képviselő Adenauerrel szemben Nyugat-Németországban Erhard személyében a realitást s az új módszerek szükségességét némiképpen jobban figyelembe vevő politikus került a vezetésbe. A nyugatnémet imperializmus és az Adenauer által képviselt célokat tekintve azonban ez, mint az új kancellár bemutat-

kozó beszédéből is kiderült, semminemű érdembeli változást nem jelentett. A német békeszerződést – hangsúlyozta első kormánynyilatkozatában az új kancellár – csak „szabad választásokon megalakított összn émet kormánnyal" lehet megkötni, és csak ebben a békeszerződésben kerülhet majd sor „a határok végleges megvonására", miután Bonn álláspontja szerint továbbra is „az 1937-es határok a jogérvényesek". Kijelentette, hogy kormánya továbbra sem hajlandó belemenni az olyan enyhülésbe, amely a Német Demokratikus Köztársaság elismeréséhez vagy pedig akár csak „nemzetközi felértékeléséhez" vezetne. Ugyanakkor az új kancellár a változatlan célokat az Adenauerénál mérsékeltebb hangnemben képviselte. Tartózkodott a szovjet- vagy kommunistaellenes kirohanástól. Sőt, hangoztatta, hogy kormánya hajlandó minden kelet-európai országgal együtt lépésről lépésre megvizsgálni, hogyan lehetne mindkét részről megszüntetni az előítéleteket és kiküszöbölni az aggodalmat okozó tényezőket. A nyugati országokkal való kapcsolatokat érintve pedig különösen kiemelte az Egyesült Államokkal való jó viszony jelentőségét, majd állást foglalt a tekintetben, hogy új életre kívánja támasztani a válságba jutott nyugat-európai integrációt.[27]

Mindez így, hasonlóan Kennedy politikájához Amerikában, az imperializmus új európai képviselőinek politikájában is csupán a módszer és a hang változását, s nem a béke reális biztosítását jelenti. A béke reális garanciáit az egész világon, így Nyugat-Európában is, az agresszióval való kompromisszum helyett csak a monopoltőke offenzív szárnyának erőteljesebb korlátozása, a demokrácia erőinek lényeges fejlődése biztosíthatja.

„Szövetség a haladásért" – terv és valóság

Még élesebben kiütköznek a Kennedy-féle politika ellentmondásai, ha e politikát az elmaradt s felemelkedésre törekvő országokhoz való viszonyában, s e területek tőkés vezetéssel tervbe vett reformját illetően vizsgáljuk.

Kennedy mint a háború és a béke kérdésében, ebben a vonat-

[27] Lásd Népszabadság, 1963. október 19.

kozásban is a koncepció és a stratégia módosításának igényével lépett fel. Az amerikai politika a második világháborút követően, egészen az ötvenes évek végéig, az Egyesült Államok korlátlan hatalmából és vezető szerepéből kiindulva, a nemzeti szuverenitás, az önálló nemzeti államok elévülésének ideológiáját képviselte. Azt hirdette, hogy korunkban az emberiség számára a békét s a jólétet, a gazdaság szabad fejlődését csakis a legfejlettebb ország, az Egyesült Államok vezetésével kialakítandó világállam biztosíthatja. Ázsia és Afrika népeinek viharos erejű függetlenségi mozgalmai hatására azonban az amerikai politika felismerte, hogy lehetetlen a nemzeti törekvésekkel való nyílt szembefordulás s a népek Amerikának való közvetlen alávetése, ezért lényeges fordulatot tett. Kennedy már nem a nemzeti szuverenitás feladásának, hanem az új államok, nemzetek támogatásának szükségességét hangsúlyozza. Nem egy nyilatkozatában egyenesen követelte, hogy Amerika álljon az elmaradt világ forradalmainak élére, s a „Szövetség a haladásért" jelszóval igyekezett az elmaradt világ nemzeti erőivel az egység és az együttműködés útját megtalálni, mozgalmaikat a tőkés érdekeknek megfelelő mederbe terelni.

Az új koncepció és a gyakorlat, a nemzeti igények elvi elismerése és az amerikai monopoltőke tényleges érdekei közti ellentmondás azonban már az elvi, elméleti megnyilatkozások területén is kiütközött. Igen jellemző például ebből a szempontból a nemzetek szuverenitását hangsúlyozó Kennedy-féle nyilatkozatok egybevetése Kennedy egyik legközelebbi tanácsadójának, H. A. Kissingernek álláspontjával, aki a NATO átszervezésével kapcsolatban a nemzeti szuverenitást a legfejlettebb országok vonatkozásában is károsnak minősítette. „Korunk forradalmi átalakulásának lényegét éppen az önálló nemzeti államok kudarca határozza meg – olvasható Kissingernek az atlanti konföderációról, a NATO átszervezéséről írt, fő vonalában Kennedy új célkitűzéseit képviselő tanulmányában. – Még a leghatalmasabb ország sem képes egyedül fenntartani biztonságát vagy megvalósítani népének törekvéseit. Korunk egyik ellentmondása, hogy mind több nemzet születik éppenséggel abban a pillanatban, amikor a nemzeti államok egyre kevésbé képesek egyedül megoldani problémáikat, és egyre nyilvánvalóbb az államok egymásrautaltsága. Az új országok közül jó néhány elkerülhetetlenül

a szélsőséges nacionalizmus, sőt szinte az idegengyűlölet szakaszába lép. De mi, nyugatiak, akik megtanítottuk a többieket a nacionalizmus fogalmára, most megmutathatjuk az utat az új nemzetközi rend kialakulásához, melyben minden nemzet egy nagyobb struktúra szerves részeként találja meg helyét. Erre akkor leszünk képesek, ha az észak-atlanti övezetet igazi nemzetközösséggé fejlesztjük."[28]

Kissinger e tanulmányában, a NATO-országok önálló nukleáris erőre való igényével szemben – az amerikai vezetést, az amerikai monopóliumot védelmezve – mint megoldást a NATO egész struktúrájának átszervezését javasolja. Mégpedig azon elv alapján, hogy az atomfegyverek feletti rendelkezést ne az önálló nemzeti államok vagy államcsoportok között osszák meg, hanem ehelyett a jelenleg önálló államok szövetségét alkotó NATO-t alakítsák át föderatív államszövetséggé. Ennek keretében pedig – szerinte – a politikai egység biztosítása mellett pusztán technikai kérdéssé válik a fegyverek elhelyezése és elosztása. Kissinger persze hallgat arról, hogy a föderációban éppúgy, mint az 1945 utáni világállamra vonatkozó elképzelésekben is, a vezetés természetesen a legerősebb, a legfejlettebb erőket, illetve országokat illetné meg. Ennyiben ez az elv első lépésként az Európai Gazdasági Közösség kiszélesítésével és közvetlenebb amerikai vezetés alá való rendelésével biztosítaná az amerikai világuralom nemzeti szuverenitást felszámoló kiterjesztését. „A politikai összetartás fokozódását semmiféle tisztán stratégiai képlettel pótolni nem lehet. Alapvetően tehát azt kell felismernünk – szögezi le a nemzeti szuverenitás elvét bírálva Kissinger –, hogy a nyugati szövetség keretében elszigetelt nacionalista honvédelmi politika többé nem lehetséges. A NATO minden tagjának hajlandónak kell lennie szuverenitása egy részének feláldozására. Ha az észak-atlanti csoport úgy fokozza politikai kohézióját, hogy konföderációvá tömörül, akkor jóval kevésbé sürgető problémává válik a nukleáris fegyverek feletti ellenőrzés és ezeknek a fegyvereknek az elhelyezése. A NATO-haderők elosztása ilyen körülmények között lényegében technikai problémává egyszerűsödik."[29]

[28] Reporter, 1961. február 2.
[29] Ugyanott.

Kissinger álláspontja világosan bizonyítja, hogy bár az amerikai vezetés, céljainak tálalása tekintetében, felismerte a változtatás, az új hang és az új módszerek szükségességét, politikájának fő iránya, lényege változatlan maradt.

Az elvek és a tények közti ellentmondást mi sem jellemzi jobban, mint hogy Kennedy, aki 1954-ben Vietnamot s a francia csapatok ottani vereségét mint a néptől elszakadt, reakciós klikkel való szövetség elkerülhetetlen bukásának klasszikus példáját vitte a szenátus és az amerikai közvélemény elé, s a nemzeti forradalmakkal való megegyezés szükségességét hangoztatta, 1962-ben ugyanabban a Vietnamban maga is újra napi egymillió dollárt folyósított olyan háborúra, melyet saját előző ítélete szerint csak elveszíteni lehet.

Hasonló bizonyítékul szolgál a Kennedy elnökségének első évében végrehajtott kubai intervenciós kísérlet s a Brazília elleni 1961-es puccskísérlet, tehát a latin-amerikai, önállóságukat kivívott vagy önállóságra törekvő erők elleni alattomos támadás is. De a hangzatos szavak mögötti lényegről tanúskodik a népellenes reakciós klikkek támogatása a többi latin-amerikai országban és az is, hogy Kennedynek a „Szövetség a haladásért" jelszóval megindított akciója végeredményben a kapitalizmus, az amerikai pozíciók megszilárdítására – és Kuba ellen irányult.

Kuba forradalmi példájának ellensúlyozására Kennedy arra törekedett, hogy elképzeléseit az elmaradt világrészek amerikai égisz alatt való összefogására, legsürgősebben Latin-Amerikában váltsa valóra. Éppen ezért megválasztását követően Bogotában nagyobb arányú segélyezésre, korszerűsítésre és bizonyos reformokra vonatkozó javaslatokkal igyekezett előkészíteni az Egyesült Államok latin-amerikai befolyásának megerősítését. Kennedy e tekintetben csak folytatta, illetve kiszélesíteni törekedett még az Eisenhower-kormány kezdeményezését, amely abban öltött testet, hogy a Kongresszus 1960 szeptemberében 500 millió dollárt szavazott meg a bogotai egyezményhez csatlakozó latin-amerikai országok számára. Az egyezmény célkitűzéseit s az azokat alátámasztandó segélyek megszavazásának jelentőségét, Latin-Amerika mélységes elmaradottságát Kennedy 1961 márciusi kongresszusi üzenetében drámai hangsúllyal így ecsetelte: „A felnőtteknek csaknem fele írástudatlan; az egyik országban az analfabetizmus eléri a 90 százalékot, az iskolás gyer-

mekek körülbelül 50 százalékának nincs hova iskolába járnia. Egész Latin-Amerikában a népek milliói küzdenek, hogy megszabaduljanak a nyomor, az éhség és a tudatlanság bilincseitől ... De ha a bogotai egyezmény is csak üres nyilatkozat marad, ha forrásainkat és erőinket nem vagyunk hajlandók a társadalmi haladás és a gazdasági fejlődés szolgálatába állítani, akkor azzal a súlyos és közvetlenül fenyegető veszéllyel kell szembenéznünk, hogy a reményvesztett népek a kommunizmus vagy a zsarnokság más formái felé fordulnak, csakhogy valamilyen változás következzék be."[30]

A bogotai egyezmény valójában a kubai inváziós kísérlet politikai előkészítését kívánta szolgálni. A kubai kudarc után került sor 1961 augusztusában az Egyesült Államok és a latin-amerikai országok Punta del Este-i értekezletére, ahol augusztus 17-én írták alá az úgynevezett „Szövetség a haladásért" mozgalom magna chartájaként propagált megegyezést. A megegyezés arra vonatkozott, hogy 10 év alatt 20 milliárd dollárral segítik az egyezményhez csatlakozó országok gazdasági és szociális reformterveinek megvalósítását. A fedezet nagyobb részét az Egyesült Államok vállalta, s már 1962-re 1 milliárd folyósítását helyezte kilátásba. A megegyezéssel foglalkozó sajtókommentárok szerint a szóban forgó összeg megállapítását szakértők számításaira alapozták, akik abból indultak ki, hogy csakis ezen az alapon remélhető, hogy a termelés a latin-amerikai országokban évente 5 százalékkal, illetve a szaporulatot figyelembe véve fejenként 2,5 százalékkal emelkedjen. A megegyezésbe nemcsak a termelés növelését, hanem a súlyos szociális problémák megoldását (az analfabetizmus, a hajléktalanság enyhítését, az utak, közművek hiányának csökkentését) is bevették. A gazdasági és a szociális helyzet javulásának a terv szerint párhuzamosan kell történnie, s nem szabad, hogy a szociális reformokat a gazdasági reformok mögé helyezzék. Az egyezményben ugyanakkor kikötötték, hogy feltétlenül el kell kerülni az idegen vagyon kisajátítását – legyen az földbirtok vagy részvénytársaság –, mert ez távol tartja a külföldi tőkét a beruházásoktól. Meg kell könnyíteni a devizaforgalmat úgy, hogy az osztalékot és a kamatokat át lehessen utalni az illetékeseknek, elejét kell venni a hazai pénz ingadozásának, ami

[30] New York Times, 1961. március 15.

miatt elsősorban az amerikai tőkések panaszkodnak. Az egyezmény közvetlen politikai célja az volt, hogy jelentősebb segély ígéretével megnyerjék a latin-amerikai országokat, s ezúton szembefordítsák őket a kubai forradalommal. Kennedy és a vele tartó körök az okmány korszakalkotó jelentőségét hangsúlyozták, s mint az elmaradt országok problémáinak haladó szellemű megoldását propagálták. A gyakorlatban azonban a „Szövetség a haladásért" mozgalom nemhogy általában az elmaradt országoknak, de közvetlenül maguknak a latin-amerikai országoknak érdemleges problémáit sem oldotta meg, sőt lényegében még el sem indult ez irányban.

A Kennedy-politika e téren is megmutatkozó ellentmondásait a sajtó egy része is hamarosan feltárta. „Kennedy a haladást hirdeti ugyan – írta például az olasz „Avanti" –, de nem vonja le az egyetlen logikus következtetést: nem ítéli el a diktátori és korrupt dél-amerikai rendszereket, és nem leplezi le azt a kizsákmányoló politikát, amelyet ezek a rendszerek folytatnak az észak-amerikai nagytőke támogatásával. Ebből pedig kétféle megfontolás adódik. Az első az az aggály, hogy a washingtoni kormány gyámkodni akar Dél-Amerika felett. A második és még súlyosabb probléma – a nyílt zsarolás veszélye. Ha nem csináltok reformokat, mondja lényegében Kennedy, nem adunk dollárt. De miféle reformokat? Nem olyanokat, amilyeneket a népek követelnek, hiszen ebben az esetben Washingtonnak nyíltan szakítania kellene a jelenlegi dél-amerikai rendszerek nagy részével, sőt a saját gazdasági rendszerével is. Tehát olyan reformokat kíván, amilyeneket a különféle hatalmi csoportok (a helyi tőkések és az észak-amerikai trösztök) megengednek, amelyek a struktúrát változatlanul hagyják ... Segítség és földreform, ismétlik. De amire a szavakat a tettek követnék – semmi sem változik. 1954-ben ott volt a Guatemala elleni agresszió, 1961-ben a kubai invázió. És mindez a Monroe-elv ürügyével."[31]

Ezek, a polgári baloldal és a szociáldemokrácia lapjai által egyaránt feltárt ellentmondások drámai formában mutatkoztak meg az 1962-es argentin válság során, s ez Kennedy híveinek egy részét is a „Szövetség a haladásért" program csődjének bevallására késztette. A Kennedy által emlegetett „vezetők", a nagyiparosok és a nagybir-

[31] Luigi Vismora cikke: Avanti, 1961. május 23.

tokosok – írja erről az „Express" tudósítója –, felismerve a „múlt hibáit", most éppen azon vannak, hogy „vállalják az új felelősséget": semmisnek nyilvánították a választások eredményeit és elkergették Frondizit, a köztársasági elnököt. Az argentin válság alapján jelentette ki Walter Lippman: „Úgy látszik, nincsen közbenső út a katonai diktatúra és a baloldali diktatúra között... Alapvetően revideálni kell tehát a »Szövetség a haladásért« program elképzeléseit. Mi azt reméltük, hogy módunkban áll majd szociális reformokat kiprovokálni anélkül, hogy megsértenénk a pénzügyi ortodoxia elveit, anélkül, hogy forradalmi kisajátításokat váltanánk ki." Az argentin példa úgy látszik bebizonyította, hogy ez az út nem járható.

Argentína példája nem véletlenül vezette W. Lippmant a „Szövetség a haladásért" tervvel kapcsolatban e pesszimista következtetésekre. Argentínának és középutat kereső elnökének, Frondizinak a sorsa valóban klasszikus illusztrációja az amerikai monopoltőke intenciói szerinti reformpolitikának. Tevékenységének küszöbén ugyanis – mint ezt az „Express" egy 1962 márciusi száma ismerteti – Frondizi első ígérete a földreformra vonatkozott. A parlament elfogadta és jóváhagyta, hogy a négy béresnél többet foglalkoztató birtokokat kisajátítsák. A kisajátított területeket olyanoknak kellett volna juttatni, akik maguk munkálják meg a földet, ezenkívül 25 év alatt visszafizetendő felszerelési kölcsönt irányoztak elő a földhöz juttatottak megsegítésére. Az oligarchia azonban a hadsereg ultimátumára támaszkodva kijelentette, hogy nem hajlandó elfogadni ezt a „marxista, castróista, cripto-kommunista" törvényt. Egyébként ebben a kérdésben az oligarchia nemcsak a kisajátítás által érintett 13 000 helyi nagybirtokos támogatására szorítkozott, akik kezükben tartották az összes megművelt terület 60 százalékát. Csatlakoztak hozzájuk azok a külföldi cégek is, amelyek körülbelül egymillió hektáron gazdálkodnak, továbbá azok az argentin és külföldi ipari és kereskedelmi trösztök, melyek profitjukat előszeretettel fektetik földvásárlásokba.

Mivel Argentínának égető szüksége volt külföldi kölcsönökre, Frondizi eltűrte, hogy a földreformot ne hajtsák végre. Ennek ellenére mégsem folyósítottak elégséges hitelt számára. Az elnök ugyanis „gyanússá tette magát": több ízben felajánlotta közbenjárását Kuba

és az Egyesült Államok között. A kölcsönök folyósítását az amerikaiak és a Nemzetközi Pénzügyi Alap a következő feltételekhez kötötte: az állami vállalatok visszajuttatása magánkézbe; politikai tisztogatás; a bérek és fizetések befagyasztása, kivéve az amerikai, illetve vegyes vállalatoknál, amelyek a legtöbb hasznot húzták a dollárkölcsönökből; végül pedig a castróizmus megbélyegzése. Ezenkívül az olajkincsek kiaknázását teljesen át kellett engedni az amerikai vállalatoknak. Az argentin hazafiak 20 évig harcoltak azért, hogy hazai tulajdonban maradjon az ásványolaj, hosszú időn keresztül ez a harc állt a „jenki imperializmus" elleni kampány középpontjában. Maga Frondizi „Olaj és politika", majd „Antiimperialista harc" címen két könyvet írt erről a kérdésről. Miután hatalomra került, mindkét könyvének összes példányait kivonatta a forgalomból. Az amerikaiak makacsul vonakodtak attól, hogy a fúráshoz és az olajfinomításhoz szükséges berendezéseket szállítsanak Argentínának. Ugyanakkor Argentína nem fogadhatta el a Szovjetunió által olajipari berendezésekre kínált kölcsönt, mert az összeférhetetlennek bizonyult a Nemzetközi Pénzügyi Alap által diktált feltételekkel.

Frondizi végül mindenbe beleegyezett. Az „eredmény" nem váratott magára: gazdasági pangás, munkanélküliség, a bérből és fizetésből élők keresete a felére csökkent, sztrájkok stb.[32]

Mindez egyben azt bizonyítja, hogy lényegében Kuba a példa Argentína, Brazília, de egész Latin-Amerika számára is. A monopoltőke egy része kísérletezhet ugyan okosabb módszerek bevezetésével, az elmaradt országok problémáinak felülről való, kapitalista jellegű megoldásával, ezek a kísérletek azonban bukásra vannak ítélve. Az amerikai monopoltőkét ugyanis profitjának és az elmaradt országok feletti uralmának védelme a szóban forgó országok népeinek elnyomásában érdekelt reakciós rétegekhez köti, azokkal a haladásellenes elemekkel állítja egy frontba, amelyek elavult s népellenes kiváltságaikhoz ragaszkodva, eleve ellene vannak minden tényleges reformnak.

Az, hogy a fejlődő országok helyzetének érdemleges javításához, erőik jelentős növeléséhez kedvező, hosszú lejáratú hiteleket nyújtson, az amerikai monopoltőkének nem előnyös. Egyrészt profitjának

[32] Lásd Express, 1962. március 29.

közvetlenebb és gyorsabb lejáratú biztosítására törekszik, másrészt, mivel az elmaradt országok felett biztonságosabban uralkodhat, fél attól, hogy ezek gazdasági erőinek növelése fokozza önállósági törekvéseiket. Így nem véletlen, hogy 1962 nyarának elején már nemcsak W. Lippman, hanem a „New York Times" is kénytelen megállapítani: „A »Szövetség a haladásért« nászútja vége felé közeledik. Az Egyesült Államokban a Kongresszus számos tagja szívesen látná már a válást, a latin-amerikai uralkodó körök jó néhány tagja pedig, aki sohasem kívánta ezt a házasságot, a legszívesebben most azonnal felbontaná." A nehézségek – idézi a lap Kennedy szavait – „meghökkentőek". A „Szövetség" az amerikai vezetés szerint csak akkor járhat sikerrel, ha Latin-Amerika uralkodó osztályai anyagi áldozatokat hoznak, engednek előjogaikból, hatalmukból, megfelelő adókat fizetnek, és olyan gazdasági terveket dolgoznak ki, amelyek emelik a lakosság életszínvonalát és biztosítják a vagyon egyenletesebb megoszlását. A latin-amerikai országok uralkodó rétegei azonban nem hajlandók az ilyen engedményekre. Nem kisebbek a nehézségek – állapítja meg a lap – a „Szövetség" amerikai finanszírozásával kapcsolatban sem. Kennedy az első évre tervezett 500 millió dollárt követően a következő négy évre három milliárd dollárt kért a program támogatására. A szenátusnak azonban súlyos kikötései voltak. Azt javasolta, szüntessék meg a segélyt, ha a kisajátított tulajdonért a régi tulajdonosnak hat hónapon belül nem adnak kártérítést, mégpedig átváltható valutában. A másik kikötés értelmében az Egyesült Államok megszünteti a segély folyósítását az olyan országoknak, amelyek nagyobb terheket rónak a külföldi vállalatokra, mint sajátjaikra. Olyan követelmények ezek – állapítja meg a „New York Times" –, amelyeket a latin-amerikaiak gazdasági vagy politikai okokból képtelenek teljesíteni.[33]

A „Szövetség a haladásért" program számára nem hozott több sikert az 1963. év sem, sőt a Kongresszusban tovább növekedett az ellenállás a külföldi segélyakciókkal szemben. A segélyek korlátozott sikereire hivatkozva, a Kongresszus egyre inkább azt követelte, hogy a támogatás ellenében az olyan el nem kötelezett, illetve imperialistaellenes országok, mint pl. India, Indonézia stb. politikai

[33] Lásd New York Times, 1962. június 19.

változást hajtsanak végre. Csökkentsék a segélyt akkor is – követelte továbbá a Kongresszus –, ha abból az illető országokban állami tulajdont képező vállalatokat létesítenek a magánkereskedelem és a magánipar rovására.

A „Szövetség a haladásért" program alkotmányos kormányokat s reformpolitikát támogató célkitűzései ellenére 1963-ban Latin-Amerikában megnövekedett a katonai diktatúrák száma. Az agyondicsért „Szövetség a haladásért" – írja az angol „Daily Telegraph" 1963. október 5-én – nemigen mutathat fel egyebet, mint a politikai, a társadalmi és a gazdasági reformokra, valamint a félteke gazdasági stabilitására irányuló tervek romjait. Ecuadorban, Guatemalában és a Dominikai Köztársaságban katonai puccsok zajlottak le, s mindez politikai szempontból csak passzívát jelent a Kennedy-kormány számára.

Még élesebben fogalmazza meg véleményét az újabb államcsínyekkel kapcsolatban a „New Statesman" „Egy demokrácia sírfelirata" című cikkében. (1963. október 4.) Kennedy elnök – írja a lap a dominikai puccsot értékelő beszámolójában – szívesen használja azt a szóképet, hogy a demokrácia fertőző. Latin-Amerikában azonban, úgy látszik, a zsarnokság betegsége a fertőzőbb. Amióta Kennedy hivatalba lépett, öt alkotmányos kormányzatot döntöttek meg katonai összeesküvésekkel. Argentína, Peru, Ecuador és Guatemala esetében az Egyesült Államok kapva kapott bizonyos enyhítő körülményeken, hogy igazolja a bitorlók utólagos elismerését. A Dominikai Köztársaságban végbement palotaforradalom esetében azonban még mondvacsinált enyhítő körülmények sincsenek. A liberális demokrata Juan Boscht 1962 novemberében 62 százalékos többséggel választották elnöknek, és az Egyesült Államok bízott abban, hogy az új elnök tevékenysége nyomán az ország a „Szövetség a haladásért" sikerének példája lesz. Az új elnök azonban – mint Frondizi Argentínában – összeütközésbe került az üzleti és a katonai oligarchiával. A tábornokokat felháborította, hogy Bosch felettesüknek nyilvánította magát. A konzervatívok úgy vélekedtek, hogy túl komolyan veszi a demokráciát, mert bizonyos mértékig tartózkodott a szélsőséges terrortól, s mert engedményeket tett a castróistáknak. Ezért puccsal eltávolították. A katonai klikk bízik benne, hogy Washington belenyugszik a tényekbe, és a „két rossz közül a kiseb-

bik" elve alapján fog eljárni. Kisebbik rosszon értve, hogy a katonaság mégiscsak szilárdan antikommunista erő. Ha tehát választani kell az ingatag demokrácia és a katonák között, végül is tudomásul veszi és támogatja a katonai diktatúrát. A jövőre vonatkozóan a „New Statesman" azt írja, hogy ezután a katonai junták Szent Szövetsége fogja ugyan majd gyűrűbe Kubát, de ez csak érleli az új forradalmak s a castróizmus feltételeit.

A katonai diktatúrák veszélyes előretörését, szaporodását Latin-Amerikában az amerikai sajtó is kénytelen elismerni, ugyanakkor azonban úgy akarja beállítani a dolgot, hogy az nem jelenti a „Szövetség a haladásért" akció csődjét. Az amerikai sajtó azt igyekszik bizonyítani, hogy a program sikerét nem lehet egy-két év tapasztalata alapján értékelni. Történelmi perspektívában pedig a katonai diktatúrák szaporodását csak mint a régi rendhez ragaszkodó elemek utóvédharcát kell tekinteni.

Kennedy számolt azzal a veszéllyel, amelyet a latin-amerikai reakciós diktatúrák szaporodása hozhat a forradalmi erők növekedése szempontjából. Felismerte, hogy az amerikai tőkés vezetés átfogóbb érdekeit tekintve – még engedmények árán is – a katonai diktatúrák helyett a nép szélesebb rétegeit képviselő kormányokkal való megegyezésre kell törekednie. Ezt bizonyította pl. az az általa jóváhagyott nyilatkozat, amely lehetetlennek nyilvánította, hogy a dominikai és a hondurasi államcsínyek után az Egyesült Államok a „Szövetség a haladásért" program keretében hatékonyan együttműködjön ezen országokkal. Ugyanezt a felfogást mutatta Kennedy magatartása Argentínának Illia vezetésével megalakult új alkotmányos kormányát illetően is. Argentínában a Frondizit eltávolító katonai klikket egyesztendei kísérletezés után újra alkotmányos kormány váltotta fel. Az új kormány határozatot hozott az amerikai olajipari társaságok államosításáról, s Kennedy, nem látva lehetőséget a közvetlen beavatkozásra, az új kormány lépésével kapcsolatban csupán a kártalanítás szükségességének emlegetésére szorítkozott.

„Washingtonban úgy érzik – olvashatjuk a »New York Times« 1963. november 10-i számában –, hogy amennyiben tapintatosan és megértéssel reagálnak erre az irányzatra, akkor annak egészséges hatása lesz a félteke országaiban. Az amerikai kormányzat reméli, hogy mihelyt a nacionalista szenvedélyek kifutották magukat, mér-

sékeltebb nézetek érvényesülnek, és tekintetbe veszik Latin-Amerika »tégla és malter« (értsd hitel és tőke. – *M. A.)* szükségleteit."

Ez, a reális helyzetet figyelembe vevő, s az amerikai monopoltőke vezető szerepét az új feltételekhez alkalmazni kívánó politika azonban még fokozta az ellenzék elégedetlenségét, sőt gyűlöletét. Az ultrák veszettségét már a Kennedy-merényletet megelőzően világosan mutatta az a tettlegességig menő támadás, amelyet ugyancsak Dallasban, Stevenson ellen követtek el. Az ultrák – Kennedy reálpolitikáját a kommunisták előtt való behódolásnak minősítve – a Kennedy-vezetéssel szemben saját programjukat a következőkben foglalták össze: 1) Ki kell lépni az ENSZ-ből. 2) Segíteni kell Katangát. 3) Erőszakkal meg kell dönteni Fidel Castro uralmát. 4) Vissza kell vonni az amerikai csapatokat Németországból. 5) Bojkottálni kell a Szovjetuniót, ha nem hajlandó kivonulni a csatlós országokból. 6) Vád alá kell helyezni Earl Warrent, a Legfelsőbb Bíróság elnökét. 7) Támogatni kell a John Birch Társaságot. 8) Visszsza kell venni Edwin A. Walkert a hadseregbe, és elő kell léptetni. 9) Meg kell szüntetni a társadalombiztosítást és a jótékonysági hivatalt. 10) Nem szabad leszállítani a vámokat. 11) Véget kell vetni az állami szubvencióknak. 12) Le kell leplezni a kommunista összeesküvést mindenütt, ahol jelentkezik.[34]

Az ellenállás és az éles szembefordulás a Kennedy-politika vonalával nem korlátozódott az ultrák körére. Richard M. Nixon volt alelnök például, a „béke stratégiájával" a „győzelem stratégiáját" állítva szembe, ugyancsak arról beszélt, hogy az Egyesült Államok nem tűrheti, hogy partjaitól 90 mérföldre egy felforgató szovjet katonai támaszpont álljon fenn huzamos ideig. Azt ajánlotta, hogy az Egyesült Államok lépjen fel keményebben a Szovjetunióval szemben, mert az oroszok tiszteletben tartják az erőt és a szilárdságot. „Kockázatvállalást" emlegetett, sőt azt javasolta, hogy a kormány „vegye igénybe" az Egyesült Államokban élő kubai menekülteket. Nyíltan nem javasolta ugyan a blokádot és az amerikai inváziót, de azt mondta, hogy a kormány tegyen meg mindent, „ami szükséges" Castro legyőzésére, tekintet nélkül arra, hogy az akció legális lesz-e vagy sem. Hasonlóan nyilatkozott Nelson Rockefeller is, New York

[34] Lásd Le Monde Diplomatique, 1963 július.

állam kormányzója, aki, amikor megkérdezték tőle, hogy milyen álláspontra helyezkedjék az Egyesült Államok kormánya a Castro-ellenes kubai menekültek mozgalmával kapcsolatban, azt felelte: nehezen érti meg, hogy ha az Egyesült Államok kormánya Dél-Vietnamban segíti a szabadságért harcolókat, miért nem hagyja cselekedni a szabadságharcosokat Kubában, amely pedig partjaitól mindössze 90 mérföldre terül el.[35]

Kennedy védekezett. Arra hivatkozott, hogy egyetért e nézetekkel, a hibát azonban 1959-ben követték el, amikor hagyták, hogy Castro uralomra kerüljön. Akkor könnyebb lett volna akciót indítani, mint 1963-ban. Kennedy védekezésül kifejtette, mi mindent tett kormánya, hogy politikai változást idézzen elő Kubában. Elmondotta, hogy a „szabad világ" Kubával folytatott kereskedelmét 800 millió dollárról 80 millió dollárra csökkentették, Kubát az amerikai féltekén diplomáciailag szinte teljesen elszigetelték, s a „Szövetség a haladásért" program révén mindent megtesznek, hogy a kubaihoz hasonló fordulat más országban ne következhessék be. Világosan kifejezésre juttatták, hogy nem fogják tűrni kubai csapatok partraszállását más országokban, s általában a kormány az erőszak alkalmazásán kívül mindent elkövet Kuba elszigetelésére és lehetetlenné tételére.[36]

Kennedy védekezése nem szilárdította meg pozícióját. Nemcsak az ultrák s a köztársasági pártiak, hanem még a demokraták egy része is szemben állt nemzetközi és belpolitikai vonalával is. Elleneztek mindent, ami az elnök javaslataiban a leghalványabb mértékben is az előrehaladást, különösen pedig a faji egyenjogúsítás tényleges megvalósítását képviselte. A demokraták egy része is ellene szavazott Kennedy adózási javaslatának, a külföldi segély- és a felsőoktatásnak nyújtandó segély-javaslatnak.

A Kennedy-kormány így 1963 őszére, a tömegeknek a békés utat támogató rokonszenve és az amerikai tőke javára nem egy tekintetben elért eredményei ellenére is, a támadások kereszttüzébe került. Az ellentmondások megoldása határozottabb fellépést követelt vagy egyik, vagy másik oldalról. Kennedy az esedékes elnökválasztással

[35] Idézi Medjunarodna Politika, Belgrád 1963. november 18.
[36] Lásd New York Times, 1963. április 25.

kívánt jobb pozíciót biztosítani magának, ellenfelei – az ultrák, a köztársasági pártiak és saját pártjának elégedetlenjei – viszont a választásokat a szenvedélyek felszítására, a bizonytalanság fokozására kívánták felhasználni. A választásokat alkalomnak tekintették a Kennedy-politika elleni uszításra, Kennedy megbuktatására, vagy legalábbis újabb jelentős kompromisszumok kikényszerítésére.

A hangulatról, a feszültség fokáról jellemző képet adnak a nemzetközi sajtónak a merényletet közvetlenül megelőző s azt követő tudósításai. A „Sunday Telegraph" tudósítója, aki közvetlenül a merényletet megelőzően tért vissza Angliába, az Amerika egyes vidékein és egyes köreiben tapasztalható szinte polgárháborús hangulatot jellemezve így írt: „Erőszakról és széthullásról beszéltek, egy olyan társadalomról, amely oly közel áll a robbanáshoz, mint egy évszázaddal ezelőtt." Cikkében egy amerikai embert idézett, aki most tért vissza Délen tett körútjáról, ahol főként gazdag és tekintélyes fehérekkel érintkezett, s aki kijelentette: „Csak akkor lehet fogalmunk az amerikai kormány problémájáról, ha elképzelünk egy »Egyesült Európát« és abban Hitlert. Ebben az esetben semmiféle jelentős politikai elképzelést nem valósíthatnánk meg, ha nem vesszük számításba a »német szavazatot« és »Berchtesgaden véleményét«." Túlságosan sokáig tartana kibogozni a helyzetet – írja ugyanez a tudósító –, „a lényeg azonban az, hogy halálos ellenségeskedés dúlt a »liberális« és a »konzervatív« demokraták közt. Az előbbiek támogatták mindazt, amit az »új határ« feltehetően célul tűzött, az utóbbiak viszont igen fontosak lehettek volna Kennedy számára az elnökválasztási versenyben. Texasi útjának célja ezért az volt, hogy felszámolja ezt az ellenségeskedést."[37]

A Kennedyvel legélesebben szemben álló elemek azonban erre már nem kívántak lehetőséget nyújtani. Nem akarták megvárni, hogy Kennedy a szavazók többségének békevágyára támaszkodva, választási győzelemmel teremtsen szilárdabb bázist új megoldásokat kereső elképzelései következetesebb érvényesítésére. Törvényes politikai harcban nem remélhették Kennedy megbuktatását, ezért gyilkos merénylettel távolították el a vezetésből. A gyilkosság megszervezése, a merénylettel vádolt kiválasztása, a dallasi hatóságok

[37] C. Cocburn cikke: Sunday Telegraph, 1963. november 24.

nyomozási eljárása, az a kezdeti kísérlet, hogy a merényletet kommunista akcióként feltüntetve használják fel egy Kuba-ellenes agresszió hangulati előkészítésére s a szovjetellenes uszítás kiélezésére, világosan mutatta a politikai hátteret. A gyilkosságot úgy rendezték meg, mint egy gengszterfilmet, s a hatóságok úgy nyomoztak, mintha nem is az Egyesült Államok törvényes elnökét ölték volna meg – összegezte a világ jelentős részének véleményét a gyilkos erőket élesen elítélő beszédében Fidel Castro.

4. A KENNEDY-TRAGÉDIA ÉS AZ ÚJ VÁLASZÚT AMERIKA POLITIKÁJÁBAN

A Kennedy gyilkosság az amerikai nép felelősséget érző részét mélyen megrendítette, szégyenérzéssel töltötte el, sőt önvizsgálatra késztette. „Az amerikai nemzet gyászára és szégyenére – írta Walter Lippman a „New York Herald Tribune"-ban – csak a jelenlegi gyűlölködés hátterének tisztázása nyújthat vigaszt és megnyugtató megoldást." Mert ha súlyos megdöbbenést és nyugtalanságot keltett a gyilkosság Amerika és a világ népeiben, még súlyosabb megdöbbenést és aggodalmat okozott a dallasi hatóságok eljárása, mely anélkül kívánta lezárni a nyomozást, hogy a gyilkosság körülményeit, a merénylet hátterének leglényegesebb kérdéseit tisztázta volna. S ugyanakkor lehetővé tette a vádlott meggyilkolását. A nyomozás azonban nemcsak a világ Amerikán kívüli részében, de magában Amerikában sem nyugtathatta meg a közvélemény gondolkodó részét, ellenkezőleg, új és súlyosabb kérdéseket vetett fel. „A szemet szemért, fogat fogért elv érvényesült Dallasban", de a polgári hatóságok nem ígértek a nemzetnek kellően átfogó vizsgálatot Kennedy elnök és Lee Oswald ügyében – írta erről a Kennedyt őszintén gyászoló amerikaiak véleményét kifejezve James Reston, a „New York Times" 1963. november 23-i számában. „A gondolkodó emberek éppen ezért nem elégedettek. Eltökélt szándékuk, hogy mélyére hatolnak az ügyben a közösségi és az egyéni felelősség kérdésének is."

Az amerikai monopoltőke fő erőitől egyelőre még kétségkívül távol áll ez a felismerés, de a Kennedy-tragédiáért való felelősség

következetes felvetésében érdekelt amerikai nép nagy részétől és egyes értelmiségi köröktől már egyáltalán nem olyan idegen. Reston 1963. november 26-i cikke szerint lehetséges, hogy a megrázkódtatás hozzájárul majd ahhoz, hogy az amerikai nemzet újra világosan lássa: miképpen kell egy szabad, civilizált népnek élnie. Hasonlóképpen a felelősségnek, a tanulságok következetes levonásának, s az amerikai közállapotok gyökeres megváltoztatásának szükségessége kap hangot Francis Sayre-nak, Woodrow Wilson unokájának, a washingtoni katedrális főesperesének november 24-i beszédében: „Valamennyien bűnösek vagyunk elnökünk meggyilkolásában – hangoztatta. – Urunk keresztre feszítéséért is a jó emberek is felelősek, nem pusztán azok, akik részt vettek kivégzésében. Valamennyien a gyilkosság bűnrészesei vagyunk, mert hallgattunk, mert nem tettünk semmit, mert eltűrtük, hogy a súlyos terheket csak egy ember viselje. Sőt hajlandók voltunk arra, hogy a rosszat jónak mondjuk, a jót pedig rossznak. És végül, mert eltűrtük ősi igazságtalanságok folytatását."

Amennyire elismerést és őszinte egyetértést kelt a felelősségnek ez az erkölcsi értelemben átfogó s az amerikai nép egészéhez szóló kifejezése, annyira világosan kell látni azt is, hogy az erkölcsi felelősség tényleges hatóerővé csak a politikai felelősség felismerése útján válhat, csak ez akadályozhatja meg, hogy Kennedy tragédiája ne váljék újabb és súlyosabb katasztrófa forrásává. Ehhez pedig az is hozzátartozik, hogy az amerikai progressziónak, de a kapitalista reálpolitika képviselőinek is el kell jutniuk ahhoz a felismeréshez, hogy a Kennedy-tragédiában milyen jelentősége volt magának a Kennedy-politika kettősségének, annak, hogy – Wilson unokájának szavaival – Kennedy egyrészt magára maradt, másrészt, hogy mint a nagytőke politikusa a tőkés fronton belül kereste az új megoldások erőit és lehetőségeit. Ezek pedig valójában csakis a tőkés fronton kívüli népi rétegeknek a politikába való hatékony bevonásával biztosíthatók.

Nem kételkedhetünk abban, hogy Kennedy őszintén vallotta magát Roosevelt demokráciáért és békéért küzdő politikája örökösének. Helytelen volna azonban, ha nem látnánk, hogy Kennedy ugyanakkor politikai módszereiben és felfogásában lényegesen különbözött is Roosevelttől.

Bár Roosevelt a tőkés rendet, a polgári demokráciát képviselte, jól látta és kellően értékelte az amerikai élet végzetes kettősségét, s a fasizmus tapasztalatait figyelembe véve, a monopoltőkét a polgári demokráciának kívánta alárendelni. Kennedy ezzel szemben kevésbé vette figyelembe e kettősség jelentőségét, és a béke ügyét a monopoltőke vezetésével kívánta előrevinni. Roosevelt is a nagytőkét képviselte, de politikájában a demokrácia és a béke védelmében a súlyt nem a kommunistaellenességre, hanem a fasizmus és az agresszió megfékezésére helyezte. Kennedy viszont a békét az agresszióban érdekelt körök lehetetlenné tétele helyett, a kommunistaellenes harcot előtérbe helyező erőkkel való kompromisszum útján kívánta biztosítani. Amerika gazdagságában csak az amerikai alkotóerőt látta, s kevésbé vette figyelembe, hogy e gazdagság születése és fejlődése miként hordja magában az amerikai tragédiát: népek sorának kiirtását, Észak és Dél háborúját, a gyűlölet konzerválását, a monopoltőke két világháború zsákmányán megnőtt étvágyát, a kommunistaellenesség előtérbe állításával az agresszió legsötétebb erőinek támogatását, a reálpolitika igénye mellett is Amerika s a világ számára végzetes merényletek veszélyét. Erre a tévedésre utal W. Lippman is, amikor Kennedy halála után mély nosztalgiával állapítja meg, hogy Kennedy hallatlan népszerűsége mellett sem tudta felébreszteni a népi energiákat, amelyek bekapcsolódásával pedig eredményesebben valósultak volna meg az „új határ" célkitűzései.

Kennedy az amerikai politikának az ötvenes évek végére kibontakozott válságát pusztán átmenetinek értékelte. Felfogásában az ötvenes évek amerikai vezetésének a csődje csupán szubjektív okok következménye volt: a valóságtól, a világ változásától elszakadt, az avult sémákhoz ragaszkodó, dogmatikussá vált politikusok mulasztása. A maga részéről éppen ezért hangsúlyozta, hogy új módszerek, új megoldások szükségesek. „A múlt idők dogmái a viharos jelenre nem alkalmazhatók. Akadályok s nehézségek tornyosulnak előttünk, méltóknak kell lennünk helyzetünkhöz. Az új helyzetben új módon kell gondolkodni és cselekedni" – idézte mottóul könyvének élén a nagy Lincoln szavait. Kennedy azonban a burzsoá álláspontból kiindulva a kapitalizmus és még közvetlenebbül az amerikai kapitalizmus megítélésében elszakadt a valóságtól, számításon kívül hagyta

az amerikai kaptalizmus múltja és jelene közötti igen lényeges különbségeket. Amerika mai helyzetét például Anglia Calais utáni helyzetével hasonlította össze. Négyszáz évvel ezelőtt, írta könyvében, az angol koronának és az angol népnek rémülten kellett látnia, hogy Calais-val, utolsó franciaországi támaszpontjukkal, európai hatalmuk örökre elveszett. Az első pánik elültével azonban az angolok az új helyzethez idomították gondolkodásukat és politikájukat. Ennek segítségével a kontinensről való kivonulásukat a számukra még sokkal nagyobb lehetőségeket nyitó, tengerek feletti uralmukkal váltották fel.

Kennedy a köztársasági párti, az eisenhoweri vezetés elleni polémiájában azzal az igénnyel lépett fel, hogy az új világhelyzetnek megfelelő politikai stratégia kialakításával „új határokat", új lehetőségeket nyit a kapitalizmus és elsősorban az amerikai kapitalizmus fejlődésében. Közben azonban maga sem vette számba Amerika és a világ alapvető átalakulását: a mai kapitalista Amerika lehetőségeit közvetlenül azonosította az első világháború utáni, sőt Lincoln Amerikájával s lehetőségeivel – az Egyesült Államok lehetőségeit az egész tőkés világ s az elmaradt országok kapitalista alapon való felemelkedésének a lehetőségével. Figyelmen kívül hagyta, hogy a nukleáris háború végzetes erőivel szemben ma még fokozottabb mértékben szükséges, hogy a Roosevelt által hirdetett elvek korszerű folytatásaképpen korlátozzák a monopoltőkés erőket. Ez pedig csak akkor valósítható meg, ha e politika képviselői az eddiginél sokkal messzebbmenően támaszkodnak a munkásosztályra s a lakosság túlnyomó többségére, s másfelől maguk a dolgozó tömegek is sokkal aktívabban lépnek fel. Kialakítják érdekeik védelmének, elsősorban a béke védelmének azokat az eszközeit, amelyek alkalmasak a háborús gyújtogatók féken tartására.

Hogyan és mit képvisel e követelményekből az új Johnson-vezetés 1. a Kennedy-gyilkosság mögött levő agresszív politikai erők elleni határozottabb fellépés, 2. Kennedy új stratégiai koncepciójának vállalása és megvalósítása tekintetében?

A gyilkosság után, a közvélemény megnyugtatására Johnson, az új elnök, vizsgálóbizottságot küldött ki – melynek elnökéül Warrent, a Legfelsőbb Bíróság elnökét kérte fel –, s utasította az Egyesült Államok központi belügyi nyomozó hatóságát, az FBI-t (Szövetségi Nyomozó Iroda) a merénylet kivizsgálására. De az FBI sem ment tovább a dallasi hatóságoknál, minden lényeges vonatkozásban csak azok megállapításait támasztotta alá. E megállapítások azonban az FBI pecsétje ellenére sem változtattak sem az amerikai nép, sem a világ nagyobb részének a gyilkosságról alkotott véleményén. A Gallup Intézet körkérdésére a megkérdezett amerikaiaknak mindössze 29 százaléka fogadta el azt a nézetet, hogy a gyilkos saját elhatározásából követte el tettét. 19 százalék bizonytalan válasza mellett a többség, a megkérdezettek 52 százaléka határozottan azon nézetének adott kifejezést, hogy bizonyos elemek és csoportok felelősek a gyilkosságért. A békét féltő nyugati polgári sajtó – bár már az első napokat követően nagyjából igazodott az amerikai vezetés igényéhez, amely kerülni kívánta az izgalmat, s az ügy csendes lezárására törekedett – szintén aggodalmait fejezte ki. „Nehéz felsőfokú jelzők nélkül tolmácsolni azt a mélységesen szorongó érzést, amelyet magával hoz az ember az Egyesült Államokból – összegezte benyomásait a „Daily Herald" Angliába hazatérő szemlelírója. – Amerikában sokkal, de sokkal feszültebb és robbanékonyabb a légkör, mint ahogyan azt el tudnánk képzelni. Talán sohasem fogjuk megtudni, hogy a valóságban ki ölte meg Kennedy elnököt, de a dallasi rendőrség semmiféle vizsgálata sem győzhet meg engem állításának hitelességéről."

A dallasi nyomozási eredményt változatlanul elvető közhangulatot figyelembe véve, december elején az FBI jelentését visszatartották ugyan, hivatalos részről azonban semminemű további közlést nem adtak a vizsgálat állásáról. Ennek következtében – a kormánynak a közvélemény megnyugtatására irányuló intencióinak megfelelően – a Kennedy-gyilkosság ügye rövidebb idő alatt lekerült az amerikai s azzal a nemzetközi sajtó hasábjairól, mint bármilyen érdekesebb közönséges bűneset. 1964 februárjában a vádlott Lee Oswald gyilkosát, Jack Rubyt, a dallasi esküdtszék tárgyalása után ha-

lálra ítélték, magának a merényletnek a hátteréről, tisztázatlan körülményeiről azonban sem a bírósági eljárás, sem az ún. Warren-bizottság nem tárt fel semmit.

A merényletnek ilyen, a politikai háttér feltárását elkerülő kezelése csak kiemeli a nehéz és bonyolult kérdésekben való tisztánlátás jelentőségét. A világ békéért, demokráciáért és szocializmusért harcoló erőinek a merénylet tényszerű tisztázásán túl, illetve annak előfeltételeként is világosan kell látniuk, hogy ami történt, hogyan történhetett, s mi a jelentősége a béke fenntartása és a háború elkerülése szempontjából.

A gyilkosság nem előzmények nélkül következett be. Szélsőséges uszítás folyt, nyílt felhívás jelent meg az elnök elleni támadásra. Dallasban a Kennedy megérkezése előtti napon röpcédulákat szórtak. E röpcédulákon rajta volt fényképe s alatta a következő szöveg: „Ezt az embert körözzük, mert elárulta az Egyesült Államokat!"

A fényképes röpcédulákat, amelyek e vádpontokat tartalmazták, az elnök odaérkezésének előestéjén terjesztették Dallasban. A John Birch Társaság, Amerika egyik legerősebb ultra-szervezete pedig a „Dallas Morning News" november 22-i, a gyilkosság reggelén megjelent számában egy egész oldalt bérelt ki, amelyen felszólította Kennedyt, nyilatkozzon azokról a hírekről, amelyek szerint Gus Hall, amerikai kommunista vezető támogatásáról biztosította őt az 1964-es elnökválasztásokon.

Kennedyt, röviddel a fényképes röpcédula kibocsátása után, meggyilkolták. Soha még egy bűntett szerzői és felbujtói – írta a röpiratot leközlő „Unita" 1963. november 30-i számában – nem látták el ilyen arcátlanul kézjegyükkel bűntettüket. A nyomozati eljárás ennek ellenére semmit nem tárt fel a gyilkosság politikai hátteréről. Az FBI (a Szövetségi Nyomozó Iroda) ugyanazt állapította meg, mint a dallasi rendőrség: Kennedyt a „mániákus" Lee Oswald ölte meg, ő egyedül adta le öt másodpercen belül a három lövést, nem voltak bűntársai, nem állt kapcsolatban gyilkosával, Rubyval, és ez utóbbi is a saját szakállára állt bosszút Oswaldon az elnök haláláért. Amit azonban a dallasi rendőrség, majd az FBI közlései homályban hagytak, az a nyomozati anyag ellentmondásainak beható elemzése alapján széles körben nyilvánosságra került a Kennedyvel ro-

konszenvező s az agressziót elítélő polgári baloldal számtalan cikkében. Különösen figyelemre méltó volt ezek sorában Thomas Buchanannak 1964 elején, az „Express"-ben megjelent cikksorozata. Thomas Buchanan a nyomozás adatainak beható elemzése s a helyszíni tanulmányok alapján megállapította, hogy a hivatalos jelentésekkel ellentétben, a gyilkosságot nem egy, hanem két tettes követte el. Az első, halálos lövés Kennedyt a vasúti aluljáró felől szemből érte, s a második lövés érte már hátulról, a raktárépület ablakából. Lee Oswald az „Express" cikksorozata szerint nem lehetett a gyilkos, hanem csak céltudatosan kiválasztott bűnbak, a bűnszövetkezet meghatározott feladattal megbízott tagja, s az igázi gyilkos, valamint megbízóik szabadon vannak. A gyilkosság s az amerikai hatóságok eljárása az egész világ közvéleményét foglalkoztatta. Angliában különbizottságot hoztak létre a tények és adatok feltárására, illetve a közvélemény tájékoztatására. A „Tribune" című angol munkáspárti lap 1964 augusztusában, levelezési rovatában vezető helyen közölte P. U. Woodnak, az Angliában működő „Ki ölte meg Kennedyt" bizottság titkárának nyilatkozatát. Eszerint McLane-nek, a Kennedy-gyilkossággal kapcsolatos bizonyítékok és tények feltárásán munkálkodó amerikai ügyvédnek a birtokába került Jack Ruby volt védőügyvédje, Melvin Belli nyilatkozatának fotokópiája. Belli elmondja, hogy Rubyt azon az éjszakán, mielőtt lelőtte volna Oswaldot, a dallasi rendőrség egy tisztje és egy nő kereste fel azzal a céllal, hogy rábeszélje Oswald meggyilkolására. A volt védőügyvéd kijelentette, úgy véli, hogy a rendőrség választása azért esett Rubyra, mert tudták, hogy gyengeelméjű. McLane táviratban értesítette Warren főbírót Belli nyilatkozatáról. Annak a nézetének adott kifejezést, hogy „a legfrissebb adatok további bizonyítékot szolgáltatnak ahhoz a feltevéshez, hogy a dallasi rendőrségnek esetleg szerepe volt Oswald meggyilkolásában. Amennyiben pedig a dallasi rendőrség el akarta hallgattatni Oswaldot, komolyan fel kell vetni a kérdést, vajon milyen szerepet játszott a dallasi rendőrség Kennedy elnök meggyilkolásában."[38]

Dallasban, mint az kiderült, a gyilkosságot megelőzően sokan versengtek abban, hogy ki gyűlöli jobban Kennedyt. Ez a versengés

[38] Népszabadság, 1964. augusztus 25.

torkollott végül a szörnyű bűntettbe – ismeri el a „Dallas Times Herald" is. A gyilkosság után Dallasban sokan ujjongtak, és ha valaki leleplezte az igazságot, mint pl. Wiliam A. Holmes tiszteletes, kénytelen volt elmenekülni a városból.

A Dallasban uralkodó hangulatra jellemzőként írták meg a lapok, hogy Earle Cabell polgármester (aki a gyűlölethullám megfékezésére felhívást tett közzé) november 29-én a városi tanácsban kénytelen volt a szövetségi rendőrség embereinek védőgyűrűjében felszólalni.[39] Dallasról egyébként tudni kell, hogy 1 250 000 lakosa közül közel 5000 a milliomos. E milliomosok legerősebb csoportját az olajmágnások alkotják, akik a szélsőjobboldali agresszív amerikai politika legmesszebbmenő támogatói és képviselői. Dallasban él a fegyveres erők kötelékéből elbocsátott Edwin Walker tábornok is, a John Birch Társaság tagja. Ez a város e hírhedt fasiszta szervezet fő bázisa. Az igazi hatalom azonban ezen is túlmenően a dallasi milliomosok külön szervezete, a Nemzeti Felháborodás Tanácsának a kezében van, melynek egyik vezetője – mint azt a „Daily Express" 1963. november 26-i számában megírta – Kennedy megérkezése előtt nyíltan követelte, hogy az elnököt hazaárulásért állítsák bíróság elé. A tanácsnak 750 tagja van,[40] a város legvagyonosabb polgárai. Csoportjukat, melybe kizárólag kooptálással lehet bejutni, 1963-ban alapították. A tagok különféle nagyvállalatok vezetői. A tanács élén héttagú vezetőség áll multimilliomosokból, köztük Haroldson Hunt olajmágnás, akinek jövedelmét több mint napi 200 000 dollárra becsülik, tőkéjét pedig vagy 2 milliárd dollárra. Dallas, írja ezzel kapcsolatban Thomas Buchanan,[41] természetesen nem az egyetlen városa az Egyesült Államoknak, ahol üzletemberek gyakorolják a hatalmat. Dallas sajátossága abban van, hogy pénzoligarchiája vagyonát elsősorban nem a normális termelés és üzletvitel reális feltételei alapján halmozta fel, hanem jórészt hazárd úton, spekulációk révén harácsolta össze. Ez a csoport üzletei miatt elsősorban érdekelt a hidegháború és az agresszív politika ébren tartásában, s éppen ezért áll a legélesebben szemben a valóságos helyzet fokozottabb számbavételére törekvő irányzattal. Kevesen tudják,

[39] Lásd Unita, 1963. november 30.

[40] Lásd U. S. News and World Report, 1964. február 3.

[41] Lásd Express, 1964. március 26

fejti ki ugyancsak az „Express" cikksorozata, hogy az amerikai gazdaságban mennyire domináló szerepe van az olajnak. A legtöbb ember úgy vélekedik, hogy a legfontosabb iparágak az acél-, az autó- és a vegyipar. Pedig az olajiparba befektetett tőkék összege felülmúlja az 50 milliárd dollárt, s ennek az óriási összegnek több mint a fele a texasi olajmágnások kezén van. A texasi olajmágnások e köre a szélsőjobboldali amerikai politikában körülbelül azt a szerepet tölti be, amelyet Thyssen játszott Hitler mellett. E csoport legerősebb embere, H. Hunt szervezte meg a texasi milliomosokat, hogy finanszírozzák McCarthyt, akinek halála után egész vagyont költött a szenátor által felszított antikommunista kampány ébren tartására. Megvásárolt egy rádió-televízió hálózatot, és szélsőjobboldali kiadványsorozatot adott ki. „Alpaca" címmel maga is megjelentetett egy könyvet, melynek főhőse programot dolgoz ki hazájának a demokrácia nyavalyájából való kigyógyítására. Azt hirdeti: ostobaság eltűrni, hogy minden jöttment szavazhasson. Szerinte sokkal helyesebb lenne, ha a közönséges állampolgárok átengednék szavazati jogukat a vagyonosoknak, és a leggazdagabb honpolgárok 10 százaléka fejenként 7 szavazattal bírna. Ez a 10 százalék azután egy különleges adó kifizetésével módot nyerhetne szavazatai számának további emelésére. H. Hunt könyvének főhősét a valóságban az újonnan alakult szélsőjobboldali csoport, a John Birch Társaság zászlóhordozójában, Edwin Anderson Walker tábornokban vélte felfedezni.

A texasi olajmágnások gazdasági és politikai súlyának megnövekedésére s különlegesen veszélyes voltára jellemző, hogy a legnagyobb beruházási bank részvénytöbbségének megszerzésével már 1960-ban kísérletet tettek az amerikai monopoltőke fellegvárában, a Wall Streeten a vezető szerep kézbe kaparintására. A fő hatalom megszerzésére irányuló kísérlet akkor megbukott. Ehhez járult, hogy az általában az amerikai tőke érdekeit képviselő Kennedy politikája következtében a texasi olajmágnások közvetlen üzleti érdekeikben érezték fenyegetve magukat. A fegyverkezési hajsza ebben az államban hatszor akkora profitot hozott, mint az egész országban együttvéve. Így érthető, hogy a Kennedy által képviselt új irányzatnak éppen a texasi milliomosok váltak legelkeseredettebb ellenzékévé s egyben a szélsőjobboldali csoportok mindenre kész támoga-

tóivá. 1960-as kudarca s a Kennedy-politika említett vonalvezetése miatt ez a csoport kívánt leginkább leszámolni az elnökkel, s tört a legkíméletlenebbül arra, hogy gazdasági érdekeit a politikai hatalom meghódításával vagy megváltoztatásával biztosítsa.

A merénylet nem véletlenül idézte fel a világ békéért aggódó százmillióiban a Reichstag felgyújtása és az azt követő világégés közötti szoros összefüggés emlékét.

A merénylet Dallasban tervbe vett irányát jól mutatta a dallasi bíróság nyilatkozata, amely nyomban a gyilkosság után – amikor még semmiféle mérvadó nyomozati anyaggal nem rendelkezhettek – már azt közölte, hogy „világméretű kommunista összeesküvésről van szó". E nyilatkozat képtelensége nyilvánvaló volt. Egészen másfajta erők húzódtak itt meg a háttérben. Hogy milyenek, arról a Kennedy-politika alapján álló olyan személyiségek is, mint Hans Habe, aki egyébként a hivatalos állásponttal egyezően elutasítja Thomas Buchanan feltételezéseit, azt szögezik le, hogy a merénylet – bárki is követte el – politikai merénylet, politikai gyilkosság, s közvetve vagy közvetlenül a szélsőjobboldali erők fékevesztett tevékenységének következménye. Olyan erők műve, melyek „egy Szent Bertalan-éjt vagy polgárháborút, vagy még rosszabb esetben egy harmadik világháborút akartak kirobbantani". Lyndon B. Johnson, a Washingtonba való megérkezésig szükséges három-négy órát sem kockáztatva, nem véletlenül esküdött fel már a repülőgépen az Alkotmányra – írja ugyancsak Hans Habe. „Johnson, aki maga is Texasból származott, és a Dél egyik legjobb ismerője, meg volt győződve az összeesküvés és egy második merénylet lehetőségéről." „A hivatali körökben pánik uralkodott, attól tartottak, hogy a merénylet államcsíny kezdetét jelenti."[42]

A merénylet politikai célja tényleg nem különbözött a Reichstag gyújtogatóinak céljaitól, csak még szörnyűségesebb volt annál. A következmények azonban azt is világossá tették, hogy a világon és az Amerikában levő mai helyzet alapvetően különbözik a világ és Németország 1933-as állapotától. A merénylet közvetlen politikai célja, a Kennedy-politikával való azonnali szakítás koncepciója összeomlott már a merényletet követő első napokban. A merénylettől

[42] *Hans Habe:* Halál Texasban. Magvető 1964. 234., 236–237. old.

és a Kennedy-politika fő vonalával való gyors szakításra irányuló törekvésektől, valamint a gyilkosságnak Kuba vagy a Szovjetunió elleni hajszára való felhasználásától nemcsak az amerikai monopoltőke centruma, hanem még szélsőséges része is kénytelen volt elhatárolni magát.

Lyndon B. Johnson, az új elnök, az eskütételét követő napokban első feladatának tartotta, hogy Stevenson ENSZ-ben tett nyilatkozatán keresztül biztosítsa a világot: a Kennedy által képviselt politika nem személyiséghez kötött politika volt, hanem Amerika politikája. Nincs Kennedy-féle és nincs Johnson-féle politika, s az elnökváltozás nem jelenti Amerika eddigi politikai fővonalának megváltozását. Maga Johnson bemutatkozó beszédében pedig a békepolitika elkerülhetetlenségének új megfogalmazásával igyekezett kiemelni, hogy változatlanul a béke fenntartására törekszik. „Nem elegendők a szavak ahhoz – mondotta kongresszusi bemutatkozása során –, hogy kifejezzük szomorúságunkat a bennünket ért veszteség miatt. S nincs szó, amely elég erős lenne ahhoz, hogy kifejezzük eltökéltségünket: azon az úton haladunk tovább, amelyen John Kennedy elindult... Korunkban, amikor nem lehetnek vesztesek a békében és nem lehetnek győztesek a háborúban, fel kell ismernünk, hogy kötelességünk a nemzeti erőt a nemzeti önmegtartóztatással párosítani; egyidejűleg készen kell állnunk az erő szembeállítására és az erő korlátozására, készen kell állnunk arra, hogy megvédelmezzük a nemzeti érdekeket és tárgyaljunk a közös érdekekről. Ez az az út, amelyen továbbra is járnunk kell."

Az új elnök állásfoglalása a Kennedy által kezdett út folytatása mellett, mindenesetre megnyugvást jelentett a világban, s jóakaratú várakozást biztosított számára a vezetés átvételéhez. Ennek ellenére egy pillanatra sem feledkezhetünk meg arról, hogy Kennedy tragédiája után az amerikai kormánynak a béke fenntartására vonatkozó bármely nyilatkozatának megítélését elválasszuk attól, hogy valójában mennyiben vonja le e tragédia tanulságait, mit tesz az amerikai agresszív erők megfékezésére. A merénylettel kapcsolatos vizsgálat alapján éppen az ilyen lépéseket, illetve elhatározottságot kell a leginkább hiányolni.

Komoly aggodalmat keltő képet kapunk erről a Johnson által kiküldött Warren-bizottság 1964 őszén közzétett zárójelentéséből.

A zárójelentés, miként a dallasi rendőrség, majd az FBI, újra csak azt szögezte le, hogy „a lövéseket, amelyek meggyilkolták Kennedy elnököt... Lee Harvey Oswald adta le", s nem talált semmiféle bizonyítékot, mely szerint „bárki is segítette volna Oswaldot", vagy hogy „bármely más csoporttal vagy személlyel összeesküvésben lett volna része az elnök meggyilkolásában". A bizottság jelentése Amerika és a világ megnyugtatását, az Egyesült Államok hatalmi struktúrájának sértetlenségét volt hivatott szolgálni, mégis – óriási anyaga ellenére – a világ békéért aggódó milliói előtt még inkább azt a nézetet erősítette, melynek még az első nyomozati jelentések kiadása után a párizsi „Match" című hetilap adott kifejezést. E lap már akkor arról írt, hogy „... a dallasi tragédia mögött titokzatos dolgok rejtőznek, s ha az igazságot lelepleznénk, az megbecstelenítené az Egyesült Államokat. Jobb tehát elrejteni azt". A hivatalos magyarázat indokolttá teszi a gyanút, miszerint „az Egyesült Államok hatalmi szervei szándékosan és kétségbeesett igyekezettel titkolják az igazságot".[43] Bertrand Russell, a világhírű angol tudós és filozófus ugyane meggyőződését ismételte a Warren-bizottság jelentésének közzétételét követően. A „Daily Worker"-ben megjelent cikkében ízekre szedte a bizottság jelentését. „Aggodalommal figyeltük – írta – a Warren-bizottság viselkedését, működésének groteszk ellentmondásait, a bizonyítékok gyártását és eltüntetését, ami a bizottság munkáját kezdettől fogva jellemezte."[44]

Figyelemre méltó, hogy a jelentést az azt támogatni törekvő amerikai lapok sem mint a rejtélyek megoldását értékelték. A Warren-jelentést a „New York Herald Tribune" szeptember 28-i cikke szerint „utólagos bölcsesség árnyékolja be". A bizottság – írja a lap – nem akart magabiztosan minden felelősséget a titkosszolgálatra, az FBI-re vagy akármely más szervre hárítani, ugyanakkor, ha igen enyhe és korlátozott formában, csak az előzményeket illetően, mégis kénytelen megállapítani, hogy a titkosszolgálat „preventív felderítő tevékenységében komoly hiányosságok" mutatkoztak, és túlságosan korlátozottak voltak elképzelései az elnököt fe-

[43] Idézi Népszabadság, 1964. szeptember 30.
[44] Idézi Népszabadság, 1964. október 11.

nyegető veszélyről. A fő rejtély, vagyis hogy ki ölte meg az elnököt – írta a „New York Times" kommentárja is –, a bizottság részéről csak a rejtélyek új sorának a felvetésével kapott választ... Az egész történet az élet rejtélyeivel telített, s továbbra is homály borítja Oswald indítékait az elnök meggyilkolására. Ebben a vonatkozásban a bizottság előkelő tagjai és munkatársai nyilvánvalóan feladták a játékot.

A Warren-jelentés csak az igazság felét tartalmazza – állapította meg a Warren főbíró feddhetetlenségét védelmező Hans Habe is „Az igazság fele" címen, a „Weltwoché"-ban közzétett cikkében. A bizottság jelentésében „fel sem vetik a döntő kérdést, mely körök voltak érdekeltek az elnök félreállításában és befolyásolták közvetve vagy közvetlenül Oswald gyilkolási szándékát... A jelentés 30 százaléka Oswald személyével foglalkozik, a Kennedy-ellenes dallasi érzelmek esetleges befolyásáról szóló fejezetben azonban összesen 40 sor található... A bizottság semmiféle bizonyítékot nem talált arra, hogy bizonyos jobboldali csoportok Kennedy-ellenes szélsőséges nézetei Dallasban koncentrálódtak, vagy hogy valamiféle gyűlölködés légköre vagy jobboldali szélsőségesség, mely esetleg a városban uralkodott, bármiféle kapcsolatban állt volna Oswald 1963. november 22-i cselekedeteivel."[45]

Összefoglalóan, mint azt az amerikai lapok is megírták, azt kell megállapítani, hogy a jelentés nem elégíti ki a történészeket, s nem elégíti ki az igazságra szomjas és megrendült tömegeket sem. Az ügy hivatalos lezárása, nyitva hagyott rejtélyeivel, a Kennedy-ügy helyén a Kennedy-legendának adott csak teret. A zárójelentéssel ugyanis szemben áll az élet, amely jóval többet tárt fel a gyilkosságról és hátteréről, mint amennyit a Warren-bizottság és Johnson elnök akart, aki azt az instrukciót adta Warren főbírónak: „derítse ki az igazságot, amennyire lehetséges".

A Johnson-vezetés célja – ismételjük – a zárójelentés közzétételével kifelé és befelé az Egyesült Államok tekintélyének helyreállítása s a kedélyek megnyugtatása volt. A jelentés hiányosságait azonban annak legmesszebbmenő támogatói is csak a jelentés céljával és feladatával igyekeztek mentegetni. Közben, leplezni akarván,

[45] Hans Habe cikke: Die Weltwoche, 1964. október 9.

csak nyilvánvalóbbá tették a hatalom súlyos ellentmondásait. Jellemző példája ennek C. L. Sulzberger nyilatkozata a „New York Times" szeptember 28-i számában, amely, megállapítva a Warren-féle dokumentum súlyos hiányosságait, azt emeli ki, hogy a jelentésnek szét kell rombolnia a külföldiek gondolkodásában annak az Egyesült Államoknak a képét, amelyet szélsőségek és összeesküvések fenyegetnek. Rendkívül nagy szükség van arra – írta –, hogy a Warren-bizottság jelentése véget vessen az alaptalan gyanakvásoknak, amelyek izgató hatást fejtenek ki a felszín alatt parázsló nacionalista szellemre, s meg kell nyugtatni a szövetségeseket is, hogy az amerikai demokrácia szilárd és megbízható. Erre pedig eddigi működése alapján az amerikai monopoltőke számára valóban messzemenően Johnson mutatkozik a legalkalmasabbnak.

Johnson és politikája

Az új elnök eddigi működése a róla adott jellemzések azon megállapításait látszik igazolni, melyek szerint Johnson nagy mestere a kompromisszumoknak. Az elnök szembefordult ugyan a szélsőjobb, az ultrák gyökeres politikai fordulatot, közvetlen agressziót követelő irányával, de ugyanakkor kerülni kívánta azt is, hogy a nyomozás a jobboldalt elmarasztaló irányba hasson. Az új elnök új megoldások helyett a tőke különböző csoportjai közvetlen érdekeinek fokozottabb figyelembevételével kíván a Kennedyénél szélesebb bázist biztosítani magának. Egyéniségének és politikájának megértéséhez nem érdektelen idézni, hogy az előző elnökválasztási harcban így jellemezte önmagát: „gyakorlatias és haladóan liberális, anélkül hogy radikális lenne, és konzervatív, anélkül hogy reakciós lenne". Hatalomra jutásának politikai jelentőségét, mint „nyitást középre" értékelte az amerikai sajtó jelentős része. „Ösztönei, barátai, kapcsolatai és a mögötte álló erők alapján Lyndon B. Johnson határozottan a közép embere – írja róla a „New York Herald Tribune" vezércikke –, mérsékelten balra áll Eisenhower elnöktől, és mérsékelten jobbra Kennedy elnöktől."[46]

[46] New York Herald Tribune, 1963. december 7.

Jellemző módon a Kennedy-politika őszinte híveinek, Kennedy értelmiségi körének nem jelentéktelen része is azzal vigasztalta magát, hogy az új elnök a maga konzervatívabb módszereivel, a reális helyzetet több oldalról figyelembe vevő kompromisszumos politikájával talán még messzebb juthat előre Kennedy céljainak megvalósításában, mint maga a meggyilkolt elnök. Világosan látnunk kell azonban, hogy az előrejutás semmiképpen sem lehet a konzervatívabb módszereknek, a jobboldali vagy agresszív erőkkel való kompromisszumos politikának az eredménye, csakis akkor valósulhat meg, ha lehetetlenné teszik, hogy háború robbanhasson ki, hogy gyilkos merényletet kövessenek el az emberiség ellen. A Kennedy-tragédia tanulsága éppen arra figyelmeztet, hogy a „nyitás középre", tehát lényegében az a politika, amely inkább az ötvenes évek hidegháborús erőihez való alkalmazkodás és kompromisszumok útján kívánna előrejutni, nemhogy segítené, hanem ellenkezőleg, végzetes módon veszélyezteti a Kennedy által hirdetett vonal sikerét, s a kompromisszumos módszerváltozás az elvben képviselt cél gyakorlati feladását vagy legalábbis súlyos veszélyeztetését vonhatja maga után.

A Kennedy politikájához képest várt bizonyos visszalépést, módszerváltozást a burzsoá sajtó jó része elsősorban Johnson egyéniségével hozza összefüggésbe. Valójában azonban mindez egyáltalában nem elsősorban az új elnök személyi adottságaiból következik, hanem abból, hogy a tőke jelentős része ellenáll a Kennedy-politika következetesebb folytatásának, közvetlen érdekeinek fokozottabb érvényesítését követeli. Az, hogy Johnson bizonyos visszakozása mennyire egybeesik a tőke nagy részének a várakozásával, jól leolvasható volt a New York-i tőzsdén az első pánikot követő ugrásszerű árfolyam-emelkedésből, a „szenzációs feléledésből". Mint azt a „Financial Times" tőzsdei tudósítója alig egy héttel a merénylet után írta, az értékpapírok nemcsak behozták a Kennedy elnök halálhírére bekövetkezett árfolyam-zuhanást, hanem minden idők árfolyam-emelkedésének rekordját érve el, 32,02 ponttal túlszárnyalták a dallasi tragédia előtt elért legmagasabb szintet. A „Financial Times" az áremelkedés okát abban jelölte meg, hogy Johnson elnök, a közvetlen nemzetközi bonyodalmaktól tartó aggodalmakkal szemben, változatlanul a Kennedy-politika békés célkitűzései mellett

foglalt állást. Ez magyarázhatja az árfolyam-zuhanás megállását vagy az árfolyamoknak a megelőző szintre emelkedését, de nem indokolhatja az árfolyamok rekordmagasságra szökését. A tőkés bizalom ilyen túláradó megnyilvánulásának a magyarázatát csak abban találhatjuk meg, hogy a tőke annak biztosítékát látja az új vezetésben, hogy az az elvben már el nem utasítható, történelmileg szükségszerűnek elismert békés út politikáját a tőke közvetlenebb érdekei fokozottabb figyelembevételével, határozottabb védelmével fogja egyesíteni.

Johnson, ami elnökségének első szakaszát illeti, meg is felelt e várakozásnak. A nagytőke túlnyomó részének az üzleti lehetőségek vonatkozásában nem lehet panasza az új elnökre. Az üzletembereknek olyan jól megy – állapította meg a „New Statesman" Johnson elnökségének első féléve után –, mint még soha. A részvénytársasági profitok a tavalyihoz képest 22, de sok esetben 30 százalékkal emelkedtek. Egyedül az adócsökkentés következtében 1,5 milliárd dollárral növekedtek a részvénytársaságok profitjai és – az egyéni jövedelmek szempontjából nézve – ennek a bőségnek 35 százalékát évi 30 ezer dolláros vagy ennél is magasabb jövedelmű személyek között osztják meg. A chicagói First National Bank közvéleménykutatása megállapította, hogy 800 bankár közül 380-nak véleménye szerint Johnson elnöksége alatt még csak javulni fognak az üzleti feltételek, s mindössze 9 vélekedett úgy, hogy romlással kell számolni. A jelentés szerint azonban egy sem fejezte ki aggodalmát Johnson miatt. Ezen nem is lehet csodálkozni – teszi hozzá a „New Statesman".[47]

A tőke közvetlen érdekeinek biztosítását illetően valóban nem lehet panasza a burzsoázia nagy többségének. De a kapitalista gazdálkodás érdekeinek s konjunktúrájának e közvetlen védelme és ugyanakkor az új követelmények, az új problémák megoldása a bel- és külpolitika minden ágában csak az ellentmondások újratermelését, sőt elmélyítését hozza magával a Johnson-politika keretében is. Az Egyesült Államok belső helyzetét, lényeges belső problémáinak a megoldását illetően jellemző példája ennek Johnson „Háború a szegénység ellen" jelszóval meghirdetett kampánya és

[47] Paul Johnson cikke: New Statesman, 1964. július 17.

annak gyakorlata. „Háborút kell indítanunk – hangoztatta 1964. március 16-i, a Kongresszushoz intézett üzenetében Johnson elnök – egy belső ellenség ellen, amely nemzetünk erejét és népünk jólétét fenyegeti." A hangzatosan, lehet mondani drámai hangsúllyal meghirdetett, a kormány demokratizmusát, szociális célkitűzéseit kiemelő program mögött annak a „jóléti állam" szempontjából keserű valóságnak a beismerése rejlett, hogy a szegények száma 1957 óta lassabban csökkent, mint annak előtte. Johnson elnök kongresszusi üzenetében bejelentette, hogy az Egyesült Államokban 35 millió szegénnyel kell számolni, akiknek fejenkénti évi átlagos jövedelme az országosan átlagos 1900 dollárral ellentétben nem éri el a 600 dollárt. Az átlagos jövedelem egyharmada alatt maradó 35 millió fő az amerikai monopoltőke reális számvitele szempontjából is igen súlyos passzívuma az Egyesült Államok gazdasági és társadalmi életének.

A problémával való behatóbb foglalkozás már Kennedy programjában is szerepelt. Beiktatása után Johnson elnök e kérdés kiemelésével saját politikájának nagy feladatokra vállalkozó koncepciózus, demokratikus, a New Deal örökségét folytató jellegét kívánta népszerűsíteni. A konkrét program azonban, éppen mert Johnson Kennedynél még kevésbé akarja sérteni, terhelni a tőke érdekeit, messze elmarad a drámai deklaráció mögött. A program ugyan számos részletintézkedést vett tervbe, például munkahadtest szervezését, a munkanélküli fiatalok foglalkoztatását és képzését, garanciát, hitelt, kölcsönt a farmereknek, kis üzletembereknek stb., de – mint azt az angol „Nation" megírta – a számba vett pénzügyi fedezet még arra sem elég, hogy akár csak egyetlen részprobléma eredményes megoldását biztosítsa. Az egész hűhó mögött – írja ugyanezen lap – mindössze fél milliárd dollár húzódik meg, vagyis az egész szövetségi költségvetés mintegy 0,5 százaléka, a bruttó nemzeti termék kevesebb mint 0,1 százaléka. Így pedig a szegénység elleni hadjárat társadalmi-gazdasági jelképességnél többnek nem tekinthető. Jelentősége az angol lap szerint sem megy túl azon, hogy a nagy depresszió óta először ismeri el a szegénységet mint nagy s megoldásra váró sürgős nemzeti problémát.

A külpolitikában Johnson, kormányzásának a választásokig terjedő szakaszán, óvatosan tartózkodott nagyobb szabású kezdemé-

nyezésektől, de a Kennedy politikájának folytatására irányuló elvi állásfoglalását, az ismételt nyilatkozatokon túl, néhány vonatkozásban gyakorlatilag is igyekezett alátámasztani. Magánlevelezést kezdett Hruscsovval, melynek eredményeképpen mindkét fél úgy döntött, hogy tovább csökkentik a termonukleáris fegyverek gyártásához szükséges hasadó anyagok termelését. Valamelyest mérsékelte a közvetlen katonai költségvetést. Az elnök magához hívatta a Szovjetunió washingtoni nagykövetét, s leszögezte előtte az Egyesült Államok és a Szovjetunió közös felelősségét a béke fenntartásában. A nemzetközi kérdésekben a realitások figyelembevételét hangsúlyozta Fulbright szenátor, a szenátus külügyi bizottsága demokrata párti elnökének 1964 márciusi nyilatkozata is: „Merjük végre a nevükön nevezni a dolgokat – mondotta –, másképpen leállítjuk a gondolkodás folyamatát, és minden cselekvés teljesen értelmetlenné válik. Győzzük le azt a politikai köszvényt, amely a hidegháború kezdete óta kínoz bennünket, reálisan szemléljük a világot, amely egyáltalában nincs olyan egyszerűen jóra és rosszra felosztva, mint ahogy mi azt szívesen beképzeljük magunknak."[48] Fulbright szenátor nyilatkozatában kétségbe vonta az amerikai politika néhány régóta érvényes irányelvének helyességét. Kijelentette, hogy alaposan felül kellene vizsgálni az Egyesült Államok politikáját és eddigi magatartását Kínával, Délkelet-Ázsiával, Kubával, Panamával szemben. Támadta azt a gazdasági politikát, amely szerinte a „kommunista agressziótól való beteges félelemből" ered. „Itt az ideje – mondotta a túlméretezett improduktív fegyverkezési kiadások Amerika gazdasági versenyképességére káros következményeit sérelmező tőkés körök nézeteinek adva hangot –, hogy az amerikaiak fontolóra vegyék, mi való előbbre a gazdasági életben. Az amerikaiak milliói beleszoktak a gondolatba, hogy a fegyverkezés a hidegháború egyetlen eszköze. Nem kérdik, hogy mennyibe kerül, és közben nagyon fontos dolgokkal egyáltalában nem törődnek."[49]

A hidegháborús és fegyverkezésre alapozott politikával való következetesebb szakítás politikáját Fulbright szenátor változatlanul Kennedy azon koncepcióját folytatva követeli, hogy az Atlanti Szö-

[48] Basler Nachrichten, 1964. március 29.
[49] A londoni rádió tudósítása – 1964. április 7.

vetség fenntartása s azon belül Amerika vezető szerepe versenytársaival s szövetségeseivel szemben csakis az Egyesült Államok gazdasági potenciáljának sokkal magasabb fokú s a produktív gazdasági versenyre alapozott fejlesztésével lehetséges. Az atlanti országok új gazdasági kapcsolatának megteremtését, miként ezt Fulbright nyilatkozata kifejezésre juttatja, a monopoltőke egy jelentős része ugyanolyan fontosnak tekinti, mint a közös védelem kérdését, s az Egyesült Államok fejlődési ütemének lassulását, fizetési mérlegének deficitjét akut veszélyként értékeli az Amerika vezette nyugati egység szempontjából.

A megváltozott nemzetközi helyzet, valamint a békés együttélés és békés verseny követelményeinek a józanabb számbavétele azonban csak egyik oldala Johnson politikájának. Ugyanakkor másik oldalról – a takarékosság hangoztatása mellett is – nem kevésbé jellemző rá az a fokozott erőfeszítés, hogy Amerika az űrkutatásban utolérje a Szovjetuniót, s egyes területeken, mint Vietnamban, a nyílt háborús provokációig elmenő agresszióig is elmenjen.

1964 telén például a „New York Times" azt jelezte, hogy az amerikaiak vietnami politikája valószínűleg végére jár annak a szakasznak, amikor sem harcolni, sem pedig tárgyalni nem akartak. Valószínűleg olyan új szakasz közeledik – írta a lap –, amelyben fokozódnak a harcok és erősödik a tárgyalási készség is. A lap az amerikai vezető körökben elterjedt azon új felfogásnak adott kifejezést, hogy az agresszió hasznos és szükséges, mert az „agresszívabb katonai stratégia nélkül a sikeresebb diplomácia kilátásai sem kedvezőek, de a kettőnek a kombinációja hasznosnak bizonyulhat".[50]

Hogy Johnson milyen súlyt helyezett arra, hogy bizonyítsa az imperialista érdekek védelmében való határozottságát, azt legszembetűnőbben vietnami politikája igazolja. A lehetetlenné vált helyzetben újabb és újabb fegyverszállításokkal, tanácsadókkal, Taylor vezérkari főnök vietnami követté való kinevezésével próbálta menteni pozícióit, mindezt pedig 1964 második felében az észak-vietnami felségvizeken végrehajtott brutális katonai agresszió követte Észak-Vietnam tengerészeti és parti berendezései ellen.

[50] J. Reston cikke: New York Times, 1964. február 12.

Megnyugtató nyilatkozatai ellenére, az addigi engedékenyebb magatartásnak keményebb, az amerikai monopóliumok kozvetlen védelmét célzó akciókkal való felcserélése jellemzi Johnson latin-amerikai politikáját is. Megbízott kulugyminiszter-helyettese, Thomas Mann – a meggyilkolt elnoknek az alkotmányellenes diktatúrák támogatását elutasító, a tomegekkel való kapcsolat biztosítására torekvő kormányokkal szembeni türelmes politikájával ellentétben –, először is azt kozölte az Egyesült Államok latin-amerikai nagykoveteivel, hogy a kormány tervbe vette annak a hatástalan politikának az elvetését, amely megvonta a diplomáciai elismerést és a gazdasági segélyt az erőszak útján hatalomra került új katonai rendszerektől.[51] Az új kormány gyakorlata alapján mindjárt az év elején a „New York Herald Tribune" is azt állapította meg, hogy a Johnson-kormány latin-amerikai politikájában félreérthetetlen az eltolódás a keményebb vonal felé, vagyis bizonyos visszatérés az eisenhoweri kormányzat gyakorlatához. Johnson képviselőjéről, Thomas Mannról ismeretes, hogy szerinte a latin-amerikai üzleti élet kedvező légköre azt koveteli meg, hogy jól használják fel a „Szövetség a haladásért" program révén nyújtott segélyt. Hogy ez mit jelent, arra jellemző, hogy Thomas Mann elképzelhetőnek minősítette pl. az Egyesült Államok argentínai olajszerződésének felmondása miatt a komoly megtorlást, a segélyek visszavonását, amit tobb szenátor is követelt.[52]

Az eddigiek tobb oldalról mutatták meg a Johnson-politika kettősségét, kompromisszumos jellegét. Miben van ennek a kompromisszumos jellegnek a gyokere?

Elsősorban az amerikai monopoltőkének az új politikai megoldásokkal szembeni súlyos ellentmondásaiban. Abban, hogy már Kennedy is az amerikai tőkések kozotti éles harcban került vezetésre. Politikájának vitelében csak korlátozott támogatást kapott, s a nagytőke képviselőjeként keresve a megoldást, állandó súlyos kompromisszumokra kényszerult. A kompromisszumos megoldásokhoz tartozott Johnson alelnoki megválasztása is, akitől Kennedy azt várta, hogy saját pártja déli, konzervatív részének támogatását

[51] Lásd Time, 1964. március 27.

[52] Lásd New York Herald Tribune, 1964. január 7.

biztosítsa számára. Kennedy azonban a súlyos engedmények és kompromisszumok ellenére is előre kívánt menni a békés verseny szükségességét számba vevő új, kapitalista stratégia kialakítása útján. Johnsontól viszont a nagytőke éppen azt várja, hogy a kor új követelményeinek figyelembevételét, elsősorban a nukleáris háború elkerülését az amerikai monopoltőkés csoportok közvetlen érdekeinek fokozott védelmével, latin-amerikai, távol-keleti és európai pozícióik s vezető szerepük határozottabb biztosításával, a fegyverkezés további kiszélesítésével egyesítse.

Mindezt tekintetbe véve kérdés, hogyan ítéljük meg az új amerikai vezetés mellett a háború elkerülésének és a béke fenntartásának a lehetőségeit? Van-e realitása a béke fenntartására irányuló politikának?

Ha erre a kérdésre akarunk válaszolni, újra a merénylethez kell visszatérni. Mit bizonyít a merénylet? Vajon a háború elkerülhetetlenségét? A Kennedy-tragédia kétségkívül megrendítő élességgel világítja meg az amerikai demokrácia igazi arcát, az egész emberiség számára veszélyes kettősségét. Megmutatja, hogy milyen erők számára nyújt lehetőségeket az olyan demokrácia, amely a „szabad világ" védelme címén a kommunizmus elleni harcot tekinti vezérelvének. Mégis, helytelen a merényletet s annak következményeit, a vezetésben beállt változást és az új vezetés politikáját mint a helyzet alapvető megváltozását értékelni.

Az agresszió politikai fellépése és kudarca

A merénylet egyik oldalról kétségtelenül az agresszió súlyos veszélyét bizonyította, széttépte az amerikai demokrácia, a szabad világ őre iránt táplált illúziókat, de ugyanakkor az amerikai agressziós elemek erőinek elégtelenségét is mutatta. Az agresszió azért folyamodott merénylethez, mert a választásokon – az amerikai nép többségének a békés együttélés politikáját támogató törekvései mellett – nem remélhette Kennedy győzelmének megakadályozását. Johnson, az új elnök, igaz, kerüli az ellentétek kiélezését, s a tőke egy része a vezetésben beállt változást inkább bizonyos visszakanyarodásra, mint előrehaladásra szeretné felhasználni. A tényleges helyzetben

azonban a dolgok logikája – szándéktól és óhajtól függetlenül – kiélezi az ellentmondást az agresszióban érdekelt felfogás és a monopoltőke józanabb körei által képviselt reálpolitika között is. Ez a kiéleződés viszonylag gyorsan bekövetkezett az elnökválasztás során. Az agresszió erőinek az elnökválasztási harcban Goldwater jelölésével sikerült az Egyesült Államok két nagy pártja közül az egyiknek: a Köztársasági Pártnak a vezetését kézbe venniük. Ezzel a leplezett összeesküvés útját választották, s a pártokon kívül szervezkedő csoportok támadását, a Köztársasági Pártot felhasználva, a hatalomért való legális frontális támadással váltották fel. Rövid egy év alatt a válság így ahelyett hogy megoldódott volna, tovább mélyült és szélesedett. A Kennedy-gyilkosságot követően a nyílt agresszió közvetlen hatalomra kerülése lehetetlen volt, ezért az új helyzethez alkalmazkodva változtatott taktikáján, s a szélsőjobboldali társaságok nyílt előtérbe helyezése helyett az amerikai polgárság többségéhez közelebb álló, az új konzervativizmus nevében fellépő Goldwater elnökké választását támogatta.

Goldwater tizenkét év óta a Köztársasági Párt szenátoraként tevékenykedett. Szenátorrá választását az arizonai és a texasi milliomosoknak köszönhette. E tizenkét év alatt – mint azt a „Weltwoche" róla közölt cikksorozatában írta – teljesen igazolta az arizonai és más államokbeli gazdag támogatóinak bizalmát. Következetesen szembeszállt minden liberális és társadalmi haladást szolgáló törvényjavaslattal, s minden alkalommal a sötét reakció hangját hallatta.[53] Goldwater a Köztársasági Pártot választotta politikai karrierje színteréül, de azon belül és kívül a legszorosabb baráti és politikai kapcsolatot tartotta a szélsőjobboldallal. Jó barátja McCarthy, és igen közel áll Robert Welchhez, a szélsőjobboldali Birch Társaság vezetőjéhez. Szenátorrá és elnökjelöltté választásában jelentős szerepet játszottak a dallasi olajmágnások, élükön Hunt dollármilliárdossal. Goldwater az elnökjelöltségért való versenyben sem tagadta meg szélsőjobboldali barátait. Rockefeller, a Köztársasági Párt liberális szárnyának képviselője például felszólította Goldwatert, hogy nyilatkozzon: hajlandó-e egyértelműen elhatárolni magát a szélsőjobboldali szervezetektől. Jellemző módon Gold-

[53] Lásd Die Weltwoche, 1964. október 2.

water kitért a válasz elől. Nem azonosította ugyan magát e szervezetek törekvéseivel, de kijelentette, hogy azok tagjai jó hazafiak, akiknek a támogatását szívesen veszi.

Goldwater nagyon jól tudta, hogy a nyílt szélsőjobboldali, magát az agresszív fasiszta csoportokkal azonosító politika Amerika szavazóinak többségénél semmiképpen sem számíthat támogatásra. Az a jelölt, aki nyíltan közösséget vállal velük, eleve lemond a szavazók többségéről. Azt is számba vette viszont, hogy ha nyíltan elutasítja a szélsőjobboldali csoportokat, akkor legaktívabb támogatóiról mond le, s nem számíthat az egész szélsőjobboldalra, politikájának egyedül reális bázisára. Ezért híveinek – beleértve a szélsőjobboldali szélsőségeseket is – azt tanácsolta, hogy feltétlenül a Republikánus Párton belül működjenek, még akkor is, ha közvetlenül nem mindjárt érvényesülnek. Hívei már a párt 1960. évi kongresszusán jelölni kívánták, de ő kérte, hogy vonják vissza jelölését. Csüggedt híveinek akkor megmagyarázta, hogy ennek ellenére a Köztársasági Párton belül kell maradniuk, mert – ahogy mondotta – „a Köztársasági Párt a mi hazánk". Kifejtette, hogy e pártban sokféle vélemény gyűlhet össze, nem érthet mindenki mindennel egyet, de ne feledkezzenek meg arról, hogy a különböző vélemények ellenére a Köztársasági Párt „azért érdemli meg minden amerikai hazafi támogatását, mert határozottan áll szemben a szocializmus programjával, melyet a Demokrata Párt képvisel".[54]

Goldwater nyilatkozataiból világos, hogy ő a szélsőjobboldallal együtt mint szocializmust utasítja el a monopoltőke demokrata párti szárnyának viszonylag liberális, a „jóléti állam" cégére alatt szükségesnek tekintett javaslatait, s minden beavatkozást az össztőke érdekében az egyéni tulajdon, a tulajdonos jogaiba, tevékenységébe. Goldwater e politikáját mint a klasszikus amerikai erényeket s gazdálkodási rendet védelmező konzervatív politikát igyekezett szembeállítani a Demokrata Párt s a Köztársasági Párt liberális szárnyának szerinte a szocializmus útjára csúszó, a kommunista veszély előtt behódoló politikájával. Politikai platformja azonban a konzervativizmus új és sajátos formája. Szögesen különbözik az angol toryk konzervativizmusától, lényegében közvetlen szélsőjobboldali állás-

[54] Aussenpolitik, 1963 december.

pontot képvisel. Goldwater konzervativizmusa – írja erről ugyancsak a svájci „Weltwoche" – alapjában nagyon primitív. Egyszerűen a „szerencsés gazdag embernek" abból az aggodalmából fakad, hogy vagyonából esetleg valamennyit le kell adnia a „jóléti államnak". Ezért ellenzi a lépcsőzetes jövedelemadót, az állam bármiféle tényleges vagy képzelt beavatkozását az üzleti életbe, a munkaalkalmak teremtésére irányuló állami intézkedéseket, illetve azokat, amelyek a szegénység felszámolását szolgálják.[55]

Egy politika irányát, jellegét világnézeténél, általános társadalmi nézeteinél konkrétabban jellemzi az egyes kérdésekben képviselt álláspontja. A Goldwater-féle politika igazi tartalmát éppen ezért a konkrét problémákkal kapcsolatos állásfoglalásán és programján lehet a legjobban lemérni. Nézzük ezért először is, mit képviselt Goldwater a világ és az amerikai nép szempontjából legfontosabb kérdés: a nukleáris fegyverek, a háború és a békés egymás mellett élés kérdéseiben. Különböző nyilatkozataiban azt javasolta, hogy a taktikai atomfegyverek bevetése feletti rendelkezést engedjék át a katonai vezetőknek, s a vietnami háború megnyerése érdekében a dzsungel atomfegyverekkel való lombtalanítása, valamint a NATO atomfegyverekkel való felszerelése mellett foglalt állást. Az amerikai és a nemzetközi közvélemény felháborodására – többek között a nyugat-németországi „Spiegel"-ben is – cáfolni igyekezett azt, hogy politikája a nukleáris háború kirobbantását, a nukleáris fegyverek közvetlen bevezetését célozná. A mosakodás azonban visszájára fordult. A közvélemény megnyugtatását célzó kijelentései csak még inkább fokozták az európai kapitalista országokban addig is meglevő aggályokat. Amikor megkérdezték tőle, hogy szélsőséges-e, Goldwater így válaszolt: „nem, alkotmánypártinak tartom magamat, s ebben kívánok szélsőséges lenni", de – mondotta – az amerikai Kongresszusban nincs is szélsőjobb. Ugyanakkor azzal dicsekedett, hogy ő volt az első, aki a NATO modern fegyverekkel való felszerelése mellett szállt síkra, s e nyilatkozatát úgy ferdítik el, hogy ő atomháborúra készül, holott bírálóit hasonló célok vezérlik. Arra a kérdésre viszont, miért minősítette illúziónak a békés együttélést, kijelentette, hogy a kommunisták és azok között, akik

[55] Lásd Die Weltwoche, 1964. október 2.

a természetfölötti szellemi rendben bíznak, lehetetlen tartós kompromisszum. Arra viszont, hogy mégis hogyan lehetséges a béke megóvása, ekképpen válaszolt: „A koegzisztencia fogalmának ma kétféle magyarázata van. Az egyik szerint ezen a világon együtt kell élni más emberekkel. A másik szerint a jelenlegi harc az istentagadók és az istenhivők harca – vagy, ha úgy tetszik, a rabság és a szabadság harca. Azt állítom, hogy nem élhetünk a végtelenségig e két felfogás jegyében. Egy napon a kettőből már csak egy marad. Mi nem harcolunk az orosz vagy a kínai nép ellen, kormányok közötti konfliktusokról van szó, s arról, mi a jobb kormányzási mód."

Goldwater tehát politikájának háborús jellegét cáfolni törekvő nyilatkozatában is azt szögezi le, hogy lehetetlennek tartja a tartós együttműködést a különböző kormányzati rendszerek között, ami pedig – tekintve, hogy a népek különböző kormányzati rendszerekben élnek – nyilvánvalóan elengedhetetlen feltétele a békés együttélésnek. Ugyane nyilatkozatában Goldwater a német militarizmusnak hízelegve kijelentette, hogy Németország mindkét háborút megnyerhette volna, ha nem a hadvezetéshez nem értő vezetői lettek volna. A visszájára fordult, leleplezéssé vált interjú után Goldwater megtámadta a „Spiegel"-t. Erre a lap az interjú addig tapintatból nem közölt részleteinek közlésével válaszolt. E második közleményből kiderült, hogy Goldwater nézete szerint az Egyesült Államok csődöt mondott az új stratégiai fegyverek fejlesztésében, s ezért 1970-ig a Szovjetunió mögé került. Ha mint elnök – mondotta – a vietnami probléma előtt állna, magához kéretné a vezérkari főnököket, s azt mondaná nekik: „Fiúk, úgy határoztunk, hogy győzünk. A többi már a ti dolgotok!" „Mint elnök – mondotta – kész lennék atomfegyverekkel felszerelt csapatokat küldeni Kelet-Európába, ha ez lenne az egyetlen út egy felkelés sikerének a biztosításához."[56]

Goldwater felelőtlen és agresszív fellépése nemcsak a Demokrata Párt mögött felsorakozó erőket, hanem a Köztársasági Párt „liberálisabb", az élesebb politika követelése ellenére a kalandok s a közvetlen agresszió politikáját elítélő szárnyát is maga ellen fordította. Jellemző volt erre a köztársasági párti „New York Herald Tribune"

[56] Der Spiegel, 1964. július 22.

1964. október 5-i nyilatkozata, melyben a lap bejelentette, hogy Johnson elnöksége mellett foglal állást. A napilap hosszú politikai hagyományait töri meg – közölték –, de mint amerikaiak, sőt mint republikánusok sem látnak más megoldást. Noha ellenezték már jelölését is, Goldwater győzött. Remélték, hogy aggodalmaik alaptalanoknak bizonyulnak, és mint jelölt hozzánő feladataihoz, ám az ellenkezőjéről kellett meggyőződniük. Leszögezik, hogy az út, amelyet Goldwater követ, nemcsak a Köztársasági Párt, hanem az egész kétpártrendszer bukásához vezetne. Igen jellemző, ahogy éppen a klasszikus amerikai kétpártrendszerhez való ragaszkodásukkal, az egység helyreállítására irányuló célkitűzéseikre hivatkozva indokolták Johnson elnöksége melletti állásfoglalásukat. Johnsont támogatják – írták –, mert nagy tapasztalatról, meggondoltságról és hozzáértésről tesz tanúságot, de leginkább azért, mert ő a legtehetségesebb, s az adott helyzetben erre van a legnagyobb szükség. Képes megbékíteni a látszólag megbékíthetetleneket, egy véleményre hozni az ellenfeleket, s ezzel hozzásegítheti a megosztott, az éles ellentétektől és súlyos sebektől megtépázott, szétszabdalt országot, hogy újra magára találjon.[57] Ugyanez a lap emlékeztetett korábban arra, hogy Goldwater már a múltban is gyakran hangoztatta a nukleáris fegyverek hasznosságát akár fenyegetésként, akár harci eszközként. Az 1960-ban kiadott „Egy konzervatív férfi lelkiismerete" című könyvében például kijelentette, hogy az 1956. évi magyarországi felkeléshez hasonló helyzetben az Egyesült Államoknak „megfelelő nukleáris fegyverekkel felszerelt rendkívül mozgékony harci erőt" kellene a helyszínre küldenie, hogy az oroszokat visszavonulásra kényszerítse.[58]

Goldwater tehát jóval messzebb ment a Köztársasági Párt eddigi elnök-aspiránsainak, Nixonnak vagy Rockefellernek ugyancsak hidegháborús politikájánál. Egészen a háború vállalásáig elmenő „erőpolitikája" a szélső agresszió nyílt zászlóbontását jelentette.

Goldwater győzelme a Köztársasági Pártban méltán keltett megdöbbenést és nyugtalanságot Nyugat-Európa s Amerika reálpolitikát folytató köreiben is. „A hangulatkeltés és lelkesedés mámoros,

[57] Lásd New York Herald Tribune, 1964. október 5.
[58] Ugyanott, 1964. július 18–19

szinte már terrorisztikus vihara közepette lett Goldwater a Köztársasági Párt elnökjelöltje" – írta a „Süddeutsche Zeitung" 1964. július 17-i cikke is. Szándékosan mondjuk, hogy „szinte terrorisztikus" – írja a lap –, mert a helyszíni tudósító a németek részére tökéletesen érthető Sportpalast-hangulatról írt. A hangoskodók persze még nem a népet jelentik, de a jelölés körülményei – a nyugati sajtó szerint is – komoly nyugtalanságra adnak okot. A jelölés során ugyanis – mint azt a „Süddeutsche Zeitung" megállapítja –, „nem a Köztársasági Párt, hanem a Goldwater-mozgalom nyert csatát . . ., s inkább a párthagyomány ellen győzött, mint vele. Mint a politikai üzletbe újoncként belépő nyugati és délnyugati államok, s az ottani hirtelen fejlődés által akkumulált „új pénz" képviselője győzedelmeskedett a hagyományos köztársasági kelet-amerikai államok ősi pénz- és tapasztalat-gazdagsága felett.

Goldwater jelölésével kapcsolatban mint legfontosabbat a „New York Times" is azt emelte ki, hogy ennek következtében a politikai erők egészen új felsorakozása megy végbe, s ez annyira új, hogy „megbízhatatlanná válnak a pártokról kialakult régebbi értékelések". A lap szerint óriási tévedés lenne, ha valaki az események alakulásában mindent csak Goldwater személyi sikerének vagy erős anyagi támogatóinak, vagy szervezői aktivitásának tudna be. Goldwater köztársasági párti jelölésében igen nagy szerepe van az amerikaiak egy jelentős részében kialakult csalódásnak és sajnálkozásnak „a régi Amerika eltűnése" felett.

Még nyíltabban fejtette ki erre vonatkozó nézetét az angol „Guardian" (1964. június 5.). Goldwater szenátor kaliforniai győzelme – írta a lap – szinte megrázkódtatásként érte az amerikai politika sok angol szakértőjét is. Meghökkentek és csodálkoztak azon, hogy egy ember, aki ennyire logikátlan, ennyire reakciós és vad, ilyen széles körű támogatáshoz juthatott. A magyarázatot a lap „Radikális jobboldal" címen közölt cikke abban látja, hogy az Egyesült Államok politikai helyzetének értékelésében sokan nem vették kellőképpen figyelembe, hogy az amerikaiak egy jelentős része nem érti, milyen nagy csapás érte a legyőzhetetlennek hitt Egyesült Államok eszméjét, amikor az első szputnyikot pályájára bocsátották. Milliók nem tudják elfogadni, hogy az amerikai hatalom ma már korlátozott, és külpolitikai kudarcaikat a kommunista árulóknak és

a Washingtonban valamiféleképp hatalomra jutott határozatlan, a baloldal felé kacsintgató liberális befolyásnak tulajdonítják. A hidegháború számukra éppen olyan életbevágóan fontos, mint Sztálin idejében volt, és olyan valaki után sóvárognak, aki törvényt ír majd elő Oroszországnak és Kínának. Bár Goldwater fellépésében higgadtságra törekedett, ezzel azonban csak el akarta terelni a figyelmet arról, hogy milyen szélsőséges nézetek képviselője. A tegnap Amerikájának álomképét állítja szembe a mai élettel: a zsúfolt városokkal, a nagytőke kegyetlen személytelenségével, a lesüllyedt vallási, erkölcsi színvonallal. Agresszív külpolitikáját az atombombára alapítja. Mindezek után pedig az angol tudósítás leszögezi: Két Amerika van, közöttük mély szakadék tátong. Az egyik a józan ész és a mérséklet Amerikája, a másik a fantázia és a fanatizmus Amerikája... Ritkán fordul elő, hogy Nyugat-Európa egységesen reagál valamilyen világjelentőségű eseményre. Goldwater jelölése azonban egyetlen reakciót váltott ki a felelős nyugat-európai közvéleményben: a sötétenlátást. Az emberek hasonlóan reagáltak rá, mint a Kennedy-gyilkosságra. A dallasi gyilkosság azt a félelmet keltette, hogy Kennedy felvilágosult politikája szertefoszlik. A San Franciscó-i republikánus gyűlés pedig azt, hogy esetleg megnyerhetik az amerikai népet a felelőtlen nacionalizmus politikájának.

A Goldwater-mozgalommal előállt új helyzet veszélyeit nemcsak Nyugat-Európa kalandokat kerülni kívánó része, hanem az amerikai tőke Johnson mögött csoportosuló zöme is felismerte. Az amerikai tőke jelentős része mint új és súlyos veszélyt értékelte, hogy Goldwater a Köztársasági Párt vezetésének a meghódításával megbontja az addigi klasszikus kétpárti, de a két pártnak alapjában koalíciós, a fő kérdésekben egymást támogató, együttműködő politikai konstrukcióját. Az amerikai monopoltőke zöme – a Kennedy-gyilkosság nyomán nyilvánvalóvá vált brutális ellentmondások ellenére – legfőbb céljának a szakadás elkerülését, az Egyesült Államok tekintélyének a helyreállítását tekintette. A Johnson-kormány ezt kívánta szolgálni azzal is, hogy kerülte a Kennedy-gyilkosság politikai hátterének feltárását. Csupán tíz hónap múltán látta elérkezettnek az időt arra, hogy a Warren-jelentésben – az eredeti koncepció igazolásával – lezárja az elnökgyilkosság ügyét, s megpróbálja megvédeni az amerikai egységet.

Az agressziónak tett engedmények, az agresszió erőivel való következetes harc előli kitérés e politikája a legkomolyabb aggodalomra ad okot. Helytelen lenne azonban Johnson és a mögötte álló amerikai monopoltőke politikai állásfoglalását csak a Kennedy-tragédia feltárásához való viszony alapján megítélni. Az agresszió erőivel más vonatkozásban is összeütközésbe kellett kerülniük. Igaz, Johnson a Kennedy-tragédiát követően és a választások során is változatlanul ragaszkodott az egység fenntartásához s a politikai hatalom és vezetés eddigi struktúrájának illúziójához. De éppen a választások folyamán egyre inkább kénytelen volt felismerni, hogy új helyzet elé került, s az új módszerekkel, valamint a korlátlan hatalmi igénnyel fellépő szélsőjobboldallal szemben mind határozottabban kell fellépnie.

A Demokrata Párt elnökjelölő kongresszusán ennek megfelelően ismét leszögezte, hogy az ország és a párt külpolitikájának a lényegét a béke állandó keresésében látja. Megerősítette az Egyesült Államok kötelezettségeit az Egyesült Nemzetekkel szemben, majd újra felhívta az ország figyelmét arra, hogy egyetlen elhamarkodott cselekedet, egyetlen meggondolatlan elhatározás nukleáris katasztrófát okozhat, s ezért hatványozott jelentőségű, hogy a vezetés mérsékelt és meggondolt legyen. A választási kampány során a demokrata párti Rusk külügyminiszter elmarasztalta azokat az amerikai személyiségeket, akiknek véleménye szerint az Egyesült Államoknak az engesztelhetetlen gyűlölet falát kell felhúznia az amerikai nép és a kommunista világ népei közé. A háború és béke kérdéseivel kapcsolatban újra hitet tett a nukleáris háború megakadályozása mellett. Hangsúlyozta, hogy a háború megnyerése kétes értékű győzelmet hozna bárki számára is, ha az utána maradó radioaktív hamuhegyre gondolunk. Éppen ezért újból hangoztatta, hogy az Egyesült Államoknak együtt kell működnie a Szovjetunióval és a szocialista országokkal, hogy csökkentsék a fenyegető világégés lehetőségét.[59]

Rusknál még élesebben szállt szembe a szélsőjobb kalandorpolitikájával Fulbright, a külügyi bizottság elnöke. Ízekre szedte Goldwater nagyhangú kijelentéseit, élesen és maró gúnnyal ítélte el po-

[59] Lásd Népszabadság, 1964. szeptember 16.

litikáját, amely mindenkit hazaárulónak tekint, aki a Kelet és Nyugat közötti béke megvalósításán fáradozik. Leleplezte a Goldwaterféle konzervativizmus primitívségét, a republikánus elnökjelölt filozófiáját, amelyet „a természet áldott törvényébe vetett hit" hat át, miszerint „a szegények azért szegények, mert megérdemlik a sorsukat; nyomorúságuk csupán megérdemelt büntetése alacsony értelmi képességüknek és lagymatag ambíciójuknak".[60] Johnson elnök, aki a kampány kezdetén név szerint nem is említette Goldwatert, a választási harc végén, a küzdelem éleződésével, már rendkívül veszélyesnek minősítette a republikánusok programját. Károsnak ítélte, hogy Goldwater és Miller, a Köztársasági Párt jelöltjei atomfegyverek bevetését akarják Vietnamban, a diplomáciai kapcsolatok megszakítását a Szovjetunióval, bizonyos körülmények közt az ENSZ-ből való kilépést, a más államoknak nyújtott támogatás megszüntetését, a moszkvai atomcsend-egyezmény nyilvános elítélését. Óvott attól, hogy az őrültség és az eszelősség kerekedjék felül az amerikai politikában, és a világot „ellenőrizhetetlenül az örök kárhozatba" sodorja.

A választás új helyzetet teremtett az amerikai politikában. Ennek leglényegesebb vonása, hogy a kétpártrendszer – mely korábban minden lényeges különbség ellenére is a különböző monopoltőkés érdekeltségek többé-kevésbé egységes hatalmi rendszerét szolgáltatta – Johnson és a demokrata párti többség, valamint a Köztársasági Párt liberális szárnyának erőfeszítése ellenére többé nem biztosítja megnyugtatóan a monopoltőke régi hatalmi egyensúlyát, hanem a monopoltőkés fronton belül két lényegesen különböző irányzat kerül szembe egymással.

Az agresszió erői – a Kennedy-tragédiát követően – Johnson kompromisszumos iránya ellenére új és jelentős lépést tettek az ellentétek kiélezésére. Az amerikai nép többségének békéhez való ragaszkodása, a monopoltőkések egy részének a realitásokat figyelembe vevő magatartása azonban lehetetlenné tette a szélsőjobboldali agresszió hatalomra jutását. Az amerikai nép az 1964. november 4-i választásokon nagy többséggel elvetette Goldwater politikáját, s a Kennedy-politika folytatása, a béke és a reálpolitika elvével

[60] Ugyanott, 1964. augusztus 18.

fellépő Johnson mellett döntött. Az amerikai nép határozott és pozitív állásfoglalása ellenére azonban az a tény, hogy a legszélsőségesebb politikát képviselő csoportoknak sikerült kezükbe kaparintaniuk a Köztársasági Pártot, s komoly súllyal léphettek fel a választásokon, mutatja a Goldwater mögött álló erők nagyságát és veszélyét.

A veszélyt természetesen nem az jelenti, hogy az amerikai nép többségét bármilyen érdek kapcsolhatná a szélsőjobboldali agresszióhoz, hanem az, hogy maguk az agresszióban érdekelt erők jelentős befolyással rendelkeznek az Egyesült Államok gazdasági és hatalmi rendszerében, s a monopoltőke hatalmat gyakorló fő ereje egyre közelebb csúszik az agresszióhoz. Éppen ezért, ha a választások során kialakult s az azt követő helyzet ellentmondásait meg akarjuk érteni, nem szabad figyelmen kívül hagyni az amerikai tőkés fronton belüli ellentétek kiéleződésének forrását. Az agresszióban legközvetlenebbül érdekelt erők a szocialista tábor nézeteltéréseit közvetlen agresszióra, zsarolásra szeretnék kihasználni, azt remélve, hogy ezzel erősíthetik a kapitalizmus pozícióit. A monopoltőke jelentős része szemben áll a közvetlen frontális agresszióval, viszont ragaszkodik az agresszió erőivel való egység fenntartásához. Ez változatlanul komoly veszélyt jelent az amerikai politika és a világ békéje szempontjából. Ezt a veszélyt az Egyesült Államokon belül csak a Kennedy-politika ellentmondásainak progresszív feloldása, a béke és demokrácia erőinek következetesebb kibontakozása biztosíthatja.

Az 1964. évi őszi választások ehhez Johnson számára biztosították a fölényes többséget, a Kennedy által nélkülözött teljes felhatalmazást. Kérdés, él-e majd e győzelem lehetőségével az elnök. Jellemző, hogy a jövőt Johnson elsöprő győzelme ellenére sem egyértelműen vagy kételyek nélkül ítéli meg a Kennedy-vonal folytatását kívánó angol polgári sajtó sem. Johnson elnöknek két ellentétes tulajdonsága van – írja az amerikai választásokat értékelő cikkében a „Times", 1964. november 5-i számában: egyik énje kísértést érez majd arra, hogy élve új hatalmával előrelépjen a liberálisok által már régóta kívánatosnak tekintett úton, de ha enged a csábításnak, előtérbe fog lépni másik énje, amely a kompromisszumokra, az ellenségeskedések enyhítésére és a véleményeltérések áthidalására

alapozta pályáját. Johnson – írta a „Times" e cikkében – jól tudja, hogy – legalábbis a hatalom mérvadó köreitől – nem valamiféle New Deal végrehajtására kapott megbízást, hanem arra, hogy fenntartsa a folyamatosságot, mértékletességet és biztonságot teremtsen. Részben azért győzött, mert nem határozta meg túlságosan programját. Tudnia kell, hogy nem léphet előre anélkül, hogy még a Demokrata Pártban is – akár Kennedytől – tőle is egy rész el ne idegenedjen s szembe ne kerüljön vele. Ami a Köztársasági Párt agresszív „kemény magvát" illeti, az – Goldwaterrel vagy őt elejtve s új vezetőt keresve – nem fog lemondani a harcról. A jobboldali erők nyomása, a választ kérdéseinek új feltételek közt való kiéleződése azonban magában a Demokrata Pártban is ösztönzően, kényszerítően hathat a Kennedy-örökség következetesebb érvényesítését követelő erők fellépésére is.

Az Egyesült Államok politikáját így várhatóan továbbra is az eddigi kettőség fogja meghatározni: egyik oldalról az imperialista érdekek fokozottabb érvényesítésére való törekvés, a kommunistaellenesség és a népek szabadságharcának megakadályozására irányuló erőfeszítés, s a másik oldalról, a visszakanyarodó kísérletek ellenére is, az amerikai monopoltőke kényszerű helyzetének, a reális erőviszonyoknak a figyelembevétele, az öngyilkosság elkerülése.

Az amerikai és a nemzetközi helyzet reális megítélésekor azt kell szem előtt tartani, hogy a dallasi gonosztett, Goldwater és a kompromisszumos kísérletek lényegében nem változtatnak az amerikai imperializmus és a nemzetközi helyzet alapvető erőviszonyain. 1960-ban Kennedy sem az amerikai tőke ötvenes évek közepén képviselt törekvéseinek s elképzeléseinek megfelelően, hanem elsősorban a nemzetközi erőviszonyok lényeges változása, a szocializmus és a demokrácia erőinek világméretű növekedése s a hidegháborús irány csődje következtében került az ország élére. Ha pedig a hidegháborús módszerek nem vezethettek eredményre az ötvenes években, még kevésbé vezethetnek arra az 1960-as években. Éppen ezért a dallasi merénylet, a Goldwater-mozgalom s a Kennedy-politika konzervatív irányú korrekciójára irányuló törekvések az ellentmondások szükségszerű kiélezésével csak azt bizonyítják, hogy a békés együttéléshez, a békés gazdasági versenyhez a demokrácia s a béke erőinek az eddiginél sokkal nagyobb arányú fejlesztésére van szükség.

A HÁBORÚ VAGY A BÉKE STRATÉGIÁJA

A XX. század második felének új feltételei új stratégia kialakítását követelik meg a szocializmus országai, illetve a kommunista pártok részéről is. Az új stratégia elvi, politikai vitában alakul ki. A vitát a burzsoázia világszerte mint az eddig egységes kommunista mozgalom egyszer s mindenkorra való szétesését, felbomlását igyekszik feltüntetni. A vágyálmok érthetőek.

A kommunista pártok többsége számára azonban az a döntő, hogy az imperializmus elleni harc fő kérdéseiben a munkásosztály s az új világért küzdő népek objektíve közös érdekei az egységes fellépést, a különböző körülményekből adódó nézeteltérések tisztázását, kiküszöbölésük megfelelő formáit, a nagyobb változatosságot lehetővé tevő magasabb fokú szintézist követelik meg. A kommunisták közti nézeteltérések azonban összefüggnek az egyes országok és pártok különböző helyzetével és adottságaival, a kommunista mozgalom új és magasabb rendű egységének megteremtése tehát elválaszthatatlan az egyes országok adott kérdéseinek megoldásától. Ez pedig nem történhet meg egyszerre; türelmet követelő feladat, olyan feladat, amelynek bármely részletében való megoldása is szorosan összefügg a fejlődés új kérdéseinek s az imperializmus fő erői elleni közös küzdelem stratégiai kérdéseinek elméleti tisztázásával, a marxizmus új viszonyok közti, az új korszak kérdéseire való alkalmazásával.

A következőkben a marxizmus minden lényeges kérdését felölelő polémiából csupán a vita egyik, de legdöntőbb kérdésével, a stratégiával kapcsolatos problémák vizsgálatával kívánok behatóbban foglalkozni. E probléma elemzésével kapcsolatban pedig az 1962 őszén nyílttá váló vita konkrét kérdéseiből s a stratégia ezzel kapcsolatos kínai, illetve lenini értelmezéséből szeretnék kiindulni.

A kínai kommunisták az 1962 őszi kubai válság megoldását az imperializmus erőinek túlbecsüléséből fakadó fölös engedménynek minősítették. A vita során a kínai közlemények a helyes stratégia elveként az SZKP politikájával Mao Ce-tungnak az imperializmust mint papírtigrist meghatározó megállapítását állították szembe. „Ahhoz, hogy harcolhassunk az ellenséggel, hosszú ideje kialakítottuk azt a felfogást – idézi a pekingi »Vörös Zászló« Mao Ce-tung idevonatkozó megállapítását –, hogy stratégiailag meg kell vetnünk valamennyi ellenségünket, de taktikailag komolyan kell vennünk őket minden egyes konkrét kérdésben." Az ellenség megvetése – fűzi ehhez a „Vörös Zászló" – „azt jelenti, hogy észrevegyük: az osztályellenség hosszú távon és lényegét tekintve végül is elpusztul, bármilyen hatalmas legyen is egy ideig – és hogy a forradalmi erők végső soron győzedelmeskednek, bármilyen gyengék is legyenek egy időben. Végső elemzésben a néptömegek azok, amelyek valóban hatalmasok, nem pedig az imperializmus és nem a reakciósok. Ezért merjünk harcolni az ellenséggel, merjük megdönteni az imperializmus és a reakciósok uralmát, és merjük megragadni a győzelmet... Az ellenség stratégiai megvetése lényeges feltétele annak, hogy taktikailag helyesen vethessünk számot vele. A taktikát a stratégia irányítja. Noha a taktikának az adott harcokban a körülményekhez képest változnia kell, a végső cél mindig az ellenség megverése."[1]

Helytelen volna a stratégia e kínai értelmezését egészében merő költészetnek vagy szimbolikának tekinteni. A szimbolika mögött meghatározott tartalom van. E tartalom a marxizmus történetszemléletére, osztályálláspontjára vezethető vissza, azon tudományos álláspontjára, hogy a szocializmus a kapitalizmusnál magasabb rendű társadalmi rendszer, ezért történelmi szükségszerűség, hogy a dolgozó tömegek végső soron győzedelmeskedjenek a kizsákmányoló osztályok felett. A stratégia azonban, annak helyes lenini értelmezése szerint, nem azonos a munkásosztály történelemszemléletével, nem azonos egyszerűen és általában a munkásosztály osztályálláspontjával. Ha a stratégiát közvetlenül azonosítjuk a történelmi

[1] Vörös Zászló, 1963. január 3.

meggyőződéssel, már le is mondunk arról, hogy azt az adott kor viszonyainak és fő tartalmának megfelelően határozzuk meg.

Az „ellenség megvetése" mint a stratégia fő elve jellegében is ütközik a stratégia lenini értelmezésével. A lenini stratégia a szó tudományos értelmezésében – mind katonai, mind politikai vonatkozásban – az adott reális erőviszonyok alapján lehetséges és elérhető feladatok, fő célok helyes meghatározását, valamint az erőknek e célok érdekében való megfelelő csoportosítását, egyesítését és kiszélesítését, a hadviselés, illetve a politikai küzdelem eszközeinek és formáinak megfelelő megválasztását jelenti. Amíg a stratégiának ez a meghatározása elsődlegesen a valóság tényeire épül, és ennyiben objektív jellegű, addig „az ellenség megvetése" megjelölés elsődlegesen szubjektív jellegű, függetlenné válik a realitásoktól. Ha a stratégia meghatározását, a kínaiakhoz hasonlóan, szubjektív alapra helyezzük, ezzel lemondunk arról, hogy a stratégiát a lenini értelmezés alapján, mint a marxizmusnak az adott kor viszonyaira való alkalmazását határozzuk meg. Lemondunk arról, hogy a kor jellegének, fő tartalmának, osztályviszonyainak konkrét elemzése alapján tűzzük ki a munkásosztály és a kommunista pártok feladatait.

A stratégia kínai értelmezése azt célozza, hogy szubjektív alapon, a gyűlöletet és az ellenség megvetését helyezve előtérbe, mozgósítson a végső győzelemre. Önmagában a mozgósítás azonban nem elég, mert ahhoz, hogy a történelmileg szükségszerű győzelmet el is érjük, méghozzá minél előbb és minél kisebb áldozatok árán, a mozgósítást minden szakaszban meg kell előznie a harc konkrét feladatai és fegyverei reális meghatározásának, azaz a lenini értelemben vett stratégia kialakításának. A mozgósítás csak akkor hasznos, amikor a harc objektív alapokon nyugvó, helyes stratégia alapján folyik. De ha a megfogalmazott vagy meg nem fogalmazott stratégia többé vagy kevésbé független a valóságtól, akkor a mozgósítás önmagában veszélyessé is válhat.

A stratégia jellegére vonatkozó fenti kitérő után nézzük meg konkrétan a helyzetet. Ha a stratégiáról alkotott kínai elképzeléseket jobban meg akarjuk érteni, akkor vissza kell nyúlni a kínai párt saját történelmi tapasztalataihoz. Az európai kommunista pártokkal szemben, amelyek számára a fő stratégiai kérdés hosszú ideig a

proletárdiktatúrára vagy a munkás-paraszt demokratikus diktatúrára való irányvétel kérdése volt, a Kínai Kommunista Párt számára ez mint stratégiai probléma nem képezte vita tárgyát. A kínai forradalom adott és napirenden levő kérdése, már a kommunista párt fellépését megelőzően, a XX. század elejétől kezdve az imperializmus elleni harc, Kína nemzeti felszabadítása és demokratikus átalakítása volt. Az 1919. május 4. mozgalommal kialakuló, s a húszas évek elejével a forradalom vezetését átvevő kommunista párt kezdettől mindvégig ugyanazon célt: Kína nemzeti felszabadítását és demokratikus átalakítását vallotta közvetlen történelmi feladatának. Így foglalt állást a párt 1922-es, a kínai társadalom jellegét elemző, a párt programját kidolgozó kongresszusa is, amely a párt végcélját a kommunizmus Kínában való megvalósításában határozta meg. Ugyanakkor azonban megmagyarázta, hogy az adott feltételek közt a párt közvetlen feladata, hogy a kínai népet a katonai klikkek megdöntéséért, az imperialista elnyomás megszüntetéséért és egy valóban demokratikus köztársaság megteremtéséért folyó harcban győzelemre vezesse. Mao Ce-tung a kínai forradalom e jellegének meghatározásakor hangsúlyozta, hogy a polgári demokratikus forradalmon túlmenő „új típusú demokratikus forradalom" stratégiai feladatának felismerése tulajdonképpen már adva volt a Szun Jat-szen által képviselt demokratikus forradalom három alapelvében. „Ez a három népi elv foglalja magában Szun Jat-szen három fő politikai célkitűzését: szövetség Oroszországgal, szövetség a Kommunista Párttal, a parasztok és a munkások támogatása."[2]

A figyelemre méltó ebben az, hogy az imperializmus elleni küzdelem során már a kínai nemzeti forradalom képviselője is eljutott annak felismeréséig, hogy a XX. században a demokratikus forradalom győzelme a gyarmati és a feudális elnyomás felszámolásával már a tőke korlátozását, a monopoltőke felszámolását s a szocializmushoz vezető út szabaddá tételét is megköveteli. A történelem követelményei itt annyiban mentek túl a forradalom polgári-demokratikus képviselőinek koncepcióján, hogy a forradalom csak a proletárpárt vezetésével, csak a burzsoá reakció erőivel való következetes leszámolást képviselő kommunista párt vezetésével győzedelmes-

[2] *Mao Ce-tung* Válogatott művei. 3. köt. Szikra 1954. 189. old.

kedhetett. A Kínai Kommunista Párt születésétől felismerte és magáévá tette a kínai forradalom történelmi feladatát. Éppen az új típusú demokrácia kínai viszonyokból következő egyértelmű érvényesítése következtében vált a marxizmus Ázsia viszonyaira való konkrét és alkotó alkalmazásával az elmaradt világrészek imperializmus elleni harcának lelkesítő példájává, s a népi demokratikus átmenet ázsiai változatának progresszív és sokban kezdeményező, utat mutató képviselőjévé.

De ha Kínában az európai országok számára legdöntőbb stratégiai kérdésben nem is bontakozott ki vita, a stratégia más kérdéseiben – a forradalom fő erejének és bázisának kérdésében – annál élesebb nézeteltérések vetődtek fel.

Mi volt ezeknek a vitáknak a lényege? 1927 és 1936 közt az képezte a központi kérdést, hogyan kell értékelni a falu és a város, a munkásosztály és a parasztság szerepét a szocializmusért folyó harcban. A párton belüli dogmatikus irány ragaszkodott a munkásosztály és a város Kínában is elsődleges szerepéhez, ezzel szemben Mao Ce-tung a kínai adottságok alapján a forradalom szempontjából a parasztság és a falu elsődleges jelentőségét képviselte. Világosan kitűnik ez Mao Ce-tung elméleti munkásságából, többek közt „A háború és a stratégia kérdései" címen kiadott munkájából.

Mao Ce-tung ebben az 1938-ban kelt munkájában beható elemzését adja annak, hogy az elmaradt, feudális, gyarmati körülmények között élő Kínában a forradalom győzelméért folyó harcnak miben kell szükségszerűen különböznie a kapitalista országok forradalmi harcától. A kapitalista államokban – írja itt –, „amikor a felkelés és a polgárháború elkezdődik, először a városokat kell elfoglalni, s csak azután kell megindítani a támadást a falvak elfoglalásáért, nem pedig fordítva". Más a helyzet – mondja Mao Ce-tung – Kínában. Kínának az a sajátossága, hogy nem független kapitalista ország, hanem félgyarmati feudális állam. Ennek következtében a kínai társadalom fő ellentmondásai az imperializmus és a kínai nép közti, valamint a földesurak és a parasztok közti ellentétek, s nem a burzsoázia és a proletariátus közti ellentét. Ez, a félfeudális viszonyok miatt, a kapitalizmus s vele együtt a nagyipari munkásság korlátozott kialakulása következtében nem annyira jelentős. Éppen ezért Kínában az a döntő, hogy sikerül-e a paraszti szá-

milliókat megnyerni a forradalomnak. Ennek megfelelően Kínában a kommunista párt feladata nem az, hogy a munkásokat szervezze hosszan tartó legális harc után felkelésre és polgárháborúra, s nem is az, hogy elfoglalja előbb a városokat, azután a falvakat, hanem éppenséggel fordítva kell eljárnia – a falvakban kell megvetnie a lábát, és azokra támaszkodva kell a harcot a végső győzelemért megvívnia.

A közel tíz évig tartó vita rendkívüli szenvedélyességgel folyt. Az élet realitása azonban rettenetes megpróbáltatások és súlyos veszteségek árán kikényszerítette a Mao Ce-tung által képviselt helyes stratégia győzelmét. Nem kétséges, hogy a marxizmus tanításainak ez a teljesen új körülményekre való alkotó alkalmazása képezte az alapját annak, hogy a Kínai Kommunista Párt végül is győzelemre vezethette népe forradalmi harcát.

Mennyiben válik érthetőbbé e történelmi út alapján az imperializmus „papírtigrissé" degradálása és „az ellenség megvetése" mint a stratégia fő iránya? Annyiban, hogy e meghatározások szorosan összefüggnek a kínai forradalom tényleges bázisával, az ösztönös paraszti milliókkal. A stratégiának e szubjektív megfogalmazása – szemben az ipari proletariátus racionális, objektív meghatározásra irányuló igényével – éppen a paraszti tömegek pszichológiájának szubjektív jellegéhez alkalmazkodott, ezeknek szinte vallásos hitre, meggyőződésre vonatkozó igényét fejezte ki. A kínai pártstratégia meghatározása nem utolsósorban ezért vált ebben a formában érthetővé és elfogadhatóvá a kínai tömegek számára.

A stratégia ilyen megfogalmazása végső soron – az előbb mondottak ellenére – eredményes volt. Ahhoz azonban, hogy azzá válhatott, figyelembe kell vennünk az adott körülményeket.

Milyen konkrét körülmények közt keletkezett maga a szóban forgó jelszó? Mao Ce-tung 16 évvel ezelőtt fejtette ki tételét, amely szerint az imperializmus és az összes reakciósok papírtigrisek. Abban az időben, a második világháború végén, Németország, Olaszország és Japán fasiszta banditái vereséget szenvedtek; Anglia, Franciaország és egyes más országok imperialistái meggyengültek. Ugyanakkor a Szovjetunió tekintélye nagymértékben megnőtt, s létrejöttek a népi demokráciák – így a béke, a demokrácia és a népek nemzeti felszabadító mozgalmának erői megsokszorozódtak.

Igaz ugyan, hogy az amerikai imperializmus ereje töretlen maradt, sőt az atombomba monopóliumára támaszkodott. Ennek bevetése azonban közvetlenül az antifasiszta háború győzelme után gyakorlatilag lehetetlenné vált. Ez a helyzet a kínai nép számára a demokratikus és a nemzeti felszabadító háború idején az ellenséget valóban papírtigrissé tette. Ez azt jelentette, hogy bár a stratégiai jelszó szubjektív jellegű volt, teljesen összhangban állt az objektív helyzettel. Sőt, miután az adott körülmények közt a tömegek meggyőzése a győzelemnek, az ellenség elpusztításának elkerülhetetlenségéről döntő kérdéssé vált, elfogadható az a kínai értékelés, hogy ez a koncepció igen nagy szerepet játszott a kínai népnek a Csang Kaj-sek bandák ellen folytatott felszabadító háborújában.

Mit jelent azonban ugyanez a jelszó korunkban? Ha annak idején, a jelszó megfogalmazásakor, a kínai forradalom szempontjából joggal lehetett az imperializmust és lakájait papírtigrisnek nevezni, egyáltalán nem alkalmazható ez a megállapítás az imperializmusra általában, és még kevésbé érvényes az imperializmusra ma. Miért – lehetne feltenni a kérdést –, hiszen a szocializmus erői azóta még inkább megnőttek? Ez igaz. Az imperializmus valóban nem győzhetne egy új háborúban, de minden eddiginél súlyosabb pusztítást, sőt az emberiség katasztrófáját okozhatná. Az imperializmus vezető ereje ugyanis ma egyben világrészek elpusztítására képes atomnagyhatalom. Igaz, az imperializmus ma sem vetheti be az atombombát, de csak akkor nem, ha a szocializmus erői olyan célokért harcolnak, amelyek a népek többségének egyetértését biztosítva lehetetlenné teszik, hogy az agresszió erői politikai bázisra támaszkodhassanak. Ha azonban a kommunista pártok a proletárforradalomra még meg nem érett feltételek közt országaikban a proletárdiktatúra közvetlen megvalósítását tűznék ki céljukul, ezzel maguk járulnának hozzá, hogy a nukleáris háborút kockáztatni kész agresszív erők szerezzék meg a vezetést. Így a „papírtigris koncepció" felújítását, mai alkalmazását az új helyzet egyáltalában nem igazolja. A munkásmozgalom reális, s egyben nagyobb jelentőségű feladata nem az, hogy háborúkon és pusztulásokon keresztül vívja ki a győzelmet, hanem az, hogy a háborút megakadályozza, s győzelmét a béke fenntartása mellett biztosítsa. Éppen ezért a „vesd meg az ellenséget" jelszó mint a stratégia fő elve, most elsősorban nemcsak szub-

jektív jellege miatt elfogadhatatlan, hanem főleg azért, mert szemben áll a forradalom, a munkásosztály s a dolgozó népek összességének jelenlegi érdekeivel.

Fel lehet ugyan vetni, hogy miután a taktikával kapcsolatban a kínai értelmezés is kiemeli, hogy az adott feltételek, a konkrét harc szempontjából az ellenséget komolyan kell venni, talán bizonyos körülmények között használható lehet a stratégia speciális kínai értelmezése is. A taktika ezen meghatározása mellett sem fogadható el azonban a stratégia kínai megfogalmazása. Elméletileg azért nem, mert a taktika kínai értelmezése hangsúlyozza ugyan a reális feltételek s az ellenség komolyan vételének a jelentőségét, de – egyébként helyesen – hangsúlyozza azt is, hogy „a taktikát a stratégia irányítja", vagyis azt, hogy a taktika alá van rendelve a stratégiának. Ezt figyelembe véve pedig nagyon is reális veszély, hogy az egyébként helyes alárendelés következtében, a stratégia előbb-utóbb taktikailag is „az ellenség megvetését", a helyzet reális számbavétele helyett a szubjektív megítélést hozza magával.

De nemcsak az elméletben, hanem a gyakorlatban is megmutatkozik a kínai álláspont tarthatatlansága. A kubai válság 1962 őszi megoldása ugyanis tulajdonképpen megfelel a kínai taktika követelményeinek is, tudniillik annak, hogy – a stratégiai cél feladása nélkül – a reális feltételeket s az ellenség tényleges erőit komolyan kell venni. A Szovjetunió 1962 őszén az ellenséges erőket és a nukleáris háború következményeit számba véve, eredményesen egyesítette a konkrét válság megoldását a fő stratégiai érdekek: a béke és a kubai nép új forradalmi rendje fennmaradásának biztosításával. Ennek ellenére a vita éppen a kubai válság megoldását követően mélyült el. Ez már 1963 elején azt bizonyította, hogy a nézeteltérések gyökere sokkal mélyebben rejlik, mint a frazeológia ilyen vagy olyan értelmezésében. A nézeteltérések forrása nem általában a stratégiának mint fogalomnak, hanem a konkrét stratégiának elméletileg és gyakorlatilag lényegesen különböző felfogásából fakad.

A szovjet vezetés a nemzetközi erőviszonyoknak azt a lényeges megváltozását kívánja stratégiájában kifejezésre juttatni, amely korunkban lehetőséget nyújt a béke megvédésére és a szocializmus békés versenyben való győzelmére – ez pedig az osztályharc új formáinak alkalmazását teszi lehetővé és szükségessé. A stratégia kínai

felfogása ezzel szemben nem veszi figyelembe, hogy a helyzet alapvetően megváltozott. Bár hangoztatja az erőviszonyok eltolódását, s kívánatosnak tekinti a békéért való harcot, sőt kivételes esetként nem zárja ki egyes országokban a békés átmenet lehetőségét sem, de az imperializmus megléte mellett irreálisnak tekinti, hogy a szocializmus a békés verseny körülményei között győzhessen. A kínai vezetők stratégiai koncepciója szerint a XX. század előttünk álló utolsó harmadában is változatlanul az osztályharc eddigi formáiból, a háborúk elkerülhetetlenségéből, sőt a konfliktusok élesebb formában való megismétlődéséből kell kiindulni.

Ennek a felfogásnak a gyökere szintén visszanyúlik a kínai forradalom sajátos történelmi útjához, a kínai kommunisták saját forradalmi tapasztalataihoz. A Kínai Kommunista Párt számára ugyanis a döntő kérdés a forradalom végső győzelemre jutásáig minden harci szakaszban az osztályharcnak a forradalmi háborúval, a pártnak a forradalmi hadsereggel való egysége volt. A forradalom győzelméért vívott elméleti és gyakorlati harc fő kérdését a párt számára a polgárháborúhoz való viszonyának, a forradalmi háború stratégiájának helyes megítélése jelentette. Ez a probléma állt a párton belüli elhajlások, s az azok elleni harc középpontjában is. Így például Kínában a jobboldali elhajlás tartalmát a burzsoáziával való együttműködés megalkuvó, a párt önálló szerepét aláásó értelmezése mellett elsősorban a hadsereg szerepének nem kellő értékelése képezte. Mao Ce-tung „A háború és a stratégia kérdései" című munkájában egyrészt beható elemzését adja a kínai forradalom háborúval összefüggő jellegének, mint Kína feudális, gyarmati helyzetéből, széttagoltságából következő sajátosságnak, másfelől a forradalmi háborút már itt mint a forradalom legmagasabb rendű formáját általánosítja.

„A forradalom központi feladata és legmagasabb rendű formája – szögezi le egész elemzésének bevezetéseképpen Mao Ce-tung – a hatalom fegyveres úton való megragadása, azaz a kérdésnek háború útján történő megoldása. A marxizmus–leninizmusnak ez a forradalmi elve mindenütt érvényes; feltétlenül érvényes Kínára is, más államokra is."[3] E meghatározás az adott helyzetben teljes mér-

[3] *Mao Ce-tung* Válogatott művei. 2. köt. Szikra 1953. 405. old.

tékben megfelelt a kínai forradalom sajátosságainak. Kína számára a háború és a forradalmi osztályharc ez elválaszthatatlan egysége Kína adottságaiból következett. Az ország gyarmati és feudális széttagoltsága, valamint a különböző imperialista és reakciós csoportok s tábornokok arra irányuló törekvése következtében, hogy uralmukat kiterjesszék vagy megszilárdítsák, a fegyveres harc Kína életének állandó részévé vált. A Kínai Kommunista Párt fő feladata 1924–1927-ben, a Kuangtung tartományban viselt háborúk és az északi hadjárat idején, a burzsoáziával szövetségben vívott háború volt a militaristák (az imperializmus lakájai) ellen. Az 1927–1936-os parasztmozgalmak idején viszont a parasztsággal és a városi kispolgársággal szövetségben polgárháborút viselt a földesurak s a komprádor burzsoázia (ugyancsak az imperializmus lakájai) ellen. A japán imperialisták fegyveres támadása időszakában pedig nemzeti felszabadító háborút vívott a külső ellenség ellen, szövetségben az ország minden olyan osztályával és társadalmi rétegével, amely szembefordult a külföldi agresszorokkal.

„Más államokban – elemzi Kína sajátos helyzetét Mao Ce-tung – a burzsoá pártoknak nincs szükségük arra, hogy csapatok álljanak közvetlen irányításuk alatt. Kínában más a helyzet: az ország feudális széttagoltsága következtében a hatalomban azok a földesúri, illetve burzsoá pártok részesednek, amelyeknek szuronyaik vannak, s a hatalomból az kaparint meg nagyobb részt, amelyiknek több a szuronya. A proletariátus pártjának, amely ilyen körülmények közt folytatja harcát, világosan kell látnia a helyzet lényegét... A dolgozó nép, melyet a reakciós uralkodó osztályok évezredeken át félrevezettek és megfélemlítettségben tartottak, igaz, nem egykönnyen érti meg, milyen fontos dolog az, hogy fegyver legyen a kezében. A japán imperialista elnyomás és a japán betolakodók elleni népi háború arra késztette a dolgozó népet, hogy a háború küzdőterére lépjen, s a kommunistáknak felelősségük teljes tudatában e háború vezetőivé kell lenniük. Minden kommunistának meg kell tanulnia azt az igazságot, hogy »a fegyver szüli a hatalmat«.

Egyesek gúnyosan azt mondják rólunk, hogy mi »a háború mindenhatóságának elméletét« hirdetjük – írta Mao Ce-tung. – Hát igen, mi a forradalmi háború mindenhatóságának elméletét hirdetjük. Ez nem rossz, hanem jó, ez a marxizmus szelleméből következ-

zik. Az orosz kommunisták a fegyverek segítségével vívták ki a szovjet szocialista hatalmat; így akarjuk mi is megteremteni a demokratikus köztársaságot. Az imperializmus korában folyó osztályharc tapasztalatai azt mutatják, hogy a munkásosztály és általában a dolgozó tömegek csak fegyverek segítségével győzhetik le a felfegyverzett burzsoáziát és földesurakat; ilyen értelemben elmondhatjuk, hogy a világot csak fegyverek segítségével lehet átalakítani."[4]

A kínai forradalom győzelmének a titka kétségkívül abban volt, hogy a Kínai Kommunista Párt képes volt a modern gyarmati parasztháború vezetőjévé válni, amennyiben a háború bázisát az óriási területen szétszórtan élő nagy tömegek közé helyezte át, s a tömegek partizánharcát céltudatos és tervszerű irányítással, a szervezett erő harcával egyesítve, a forradalom győzhetetlen erőforrásává tette.

De ha a kínai vezetőknek a háború elkerülhetetlenségével kapcsolatos nézetei mélyen összeforrtak is a kínai párt gyakorlati és elméleti örökségével, ez nem jelentheti azt, hogy ugyanezek a nézetek ma is reálisak. Veszélyes lenne, ha a kínai múltból fakadó következtetéseket a XX. század második felére mechanikusan akarnánk alkalmazni, s annak alapján mindenütt a forradalom és a háború elválaszthatatlan összetartozását tekintenénk korunkban a szocializmus egész világon való győzelme egyetlen lehetséges útjának és formájának. Éppen ez a súlyos veszély ad hatványozott jelentőséget annak, hogy a kínai vezetők stratégiai koncepcióját történeti és elméleti összefüggése és fejlődése alapján mérlegre tegyük, s összevessük a lenini felfogással, a kommunista mozgalomnak a XX. kongresszuson megfogalmazott stratégiájával.

Az illúziók vagy a realizmus politikája

A kínai vezetők szerint – amint az a polémia dokumentumai alapján nyilvánvaló – a szocializmus nem győzhet a XX. kongresszus által számba vett békés úton, hanem csakis az emberiség többségét kitevő és az imperializmussal a legélesebben ütköző Kína, valamint az elmaradt országok népi erőinek fegyveres harcával. A kínai fel-

[4] *Mao Ce-tung* Válogatott muvei 2 kot. Szikra 1953. 414–415. old

fogás szerint a Szovjetuniónak az életszínvonalban való verseny helyett nagyobb mértékben kellene segítenie Kínát és az elmaradt országok fegyveres erőit. A Szovjetuniónak az atombomba átadásával is segítenie kellett volna a népi Kína fellépését Csang Kaj-sek ellen. A kínai felfogás az osztályharc és a nemzetközi küzdelem kiéleződéséből kiindulva azt vallja, hogy csak a háborúra való felkészülés – az ezzel járó áldozatok vállalásával –, nem pedig az életszínvonal emelése vezethet a szocializmus győzelméhez. A Szovjetuniónak az össznépi államra s a szocialista demokrácia fejlesztésére irányuló célkitűzése szerintük revizionista engedmény, letérés a leninizmus útjáról. A leninizmus zászlaját tehát – mondják – a kínai kommunisták emelik magasra, akik következetesen kitartanak a proletárdiktatúra, a proletárforradalom stratégiája mellett.

A nézeteltérések a stratégia céljáról és eszközeiről fennálltak már a XX. kongresszus idején is. A kínai vezetők nem a béke fenntartására irányuló célkitűzést, hanem az ellentétek kiéleződését, a háború elkerülhetetlenségét tekintették reálisnak. Arra számítva azonban, hogy az események gyakorlati menete amúgy is őket fogja igazolni, a kongresszus alkalmával elkerülték a polémiát, és később aláírták az 1957. és 1960. évi moszkvai nyilatkozatokat is, bár azok a XX. kongresszusra mint korunk kommunista mozgalmának stratégiáját meghatározó alapra épülnek.

A megegyezést akkor kétségkívül segítette, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja, a többi párttal együtt, a közös álláspont megfogalmazásakor igyekezett messzemenően figyelembe venni a kínai kommunisták egyes kérdésekben vallott nézeteit. A nézeteltérések – nem véletlenül – akkor csaptak át nyílt vitába, amikor a kínai vezetők várakozása, az ellentétek szükségszerű kiéleződését képviselő elképzelései ellenére a Szovjetunió az imperialista agressziót a közvetlen robbanás és nukleáris összeütközés vállalása helyett a béke és a békés egymás mellett élés fenntartásával hárította el.

A polémiában a kínai kommunista vezetők stratégiai koncepciójuk igazolásául az októberi forradalom eszméire, Leninre és Sztálinra hivatkoznak, mert jól érzik, hogy csak a kínai helyzetből, a kínai problémák egyoldalú értelmezéséből kiinduló stratégiai elképzelés aligha nyerhetne bármilyen támogatást is a kommunista világmozgalomban. Így Lenint s az októberi forradalmat idézve igyekeznek

igazolni nézeteiket. Ez pedig egyenesen kikényszeríti és megköveteli, hogy az eddiginél behatóbban tisztázzuk a leninizmus mai alkalmazásával, a XX. kongresszus politikájának következetes továbbvitelével és eredményes megvalósításával kapcsolatos elméleti és történelmi problémákat.

A kommunisták természetesen minden korszakban a munkásosztály és a szocializmus, a kommunizmus végső győzelmének tudatában harcolnak. A végső győzelem azonban nem automatikusan következik be. A szocializmus világméretű megvalósulásához vezető úton mindenkor számba kell venni az adott feltételeket és lehetőségeket, és a munkásosztály s a dolgozó milliók számára elérhető és reális célokat kell kitűzni. A kínai vezetők ezzel szemben a nemzetközi helyzet, a szocializmus és az imperializmus harcának messzemenő leegyszerűsítését képviselik.

Ez a leegyszerűsítés abban van, hogy a kínai vezetők a kínai forradalom második világháborút megelőző és a kínai sajátosságokból következő formáját kívánják a mai nemzetközi munkásmozgalom általános sémájává, kötelező és általános törvényévé tenni. Az imperializmus és a szocializmus közötti nemzetközi küzdelem stratégiáját azonban a jelenkor feltételeiből, a kapitalizmus és a szocializmus összes viszonyainak számbavételével, különösen pedig a szocializmus és az imperializmus fő erői közötti erőviszonyok változásaiból kiindulva kell meghatározni, s nem egyes, bármily jelentős országok specifikus adottságaiból. Az erőviszonyok e változása alapján az imperializmus és a szocializmus XX. századi harcának három stratégiailag különböző szakaszát kell megkülönböztetni: először az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalmat megelőző szakaszt, majd a két világháború között a fasizmus feletti győzelemhez és a népi demokráciák létrejöttéhez vezető korszakot, s végül a második világháborút követő szakaszt. Ezek az egymást követő korszakok éppen a stratégia konkrét feltételeiben különböznek egymástól, ezért eltérőknek kell lenniük a győzelmet biztosító stratégiai célokhak és eszközöknek is. Alapvetően helytelen tehát, ha a stratégiát e különbségek figyelembevétele nélkül igyekszünk meghatározni, és az egyik szakasz törvényeit mint mindig és mindenütt azonos módon érvényesülő összefüggéseket igyekszünk felfogni.

Világosan kitűnik ez, ha az egyes korszakokban akár csak a stra-

tégia fő feladatát vesszük is számba. Az imperializmus és a szocializmus harcának XX. századi első szakaszában a forradalmi munkásmozgalom központi feladata az imperialista lánc forradalmi átszakítása volt. E harc második, a német fasizmus felett aratott győzelemmel befejeződő szakaszának fő feladatát a szocializmus egy országban való megszilárdítása és több országban a szocializmushoz vezető út szabaddá tétele képezte, mégpedig a fasizmussal szemben a demokrácia, valamint a nemzetek önállóságának védelmén keresztül. A XX. század második világháborút követő új, jelenlegi történelmi korában a kommunista világmozgalom fő feladatát, fő stratégiai célkitűzéseit az alkotja, hogy a szocializmus több országban folyó eredményes építése és a gyarmati rendszer felszámolása mellett megvédjük a békét, megakadályozzuk az új világháborút és a még kapitalista világban a szocializmus – lehetőség szerint kedvezőbb körülmények között, békés úton – győzhessen, ami természetesen nem jelenti az imperializmus jelenlegi pozícióinak változatlan fennmaradását. Hangsúlyozni kell tehát, hogy a békés út, a békés verseny nem azonos az imperializmus és a szocializmus közötti valaminő status quo fenntartásával, hanem az imperializmus elleni harcnak lehetőleg világháború nélküli és a népekre nézve kedvezőbb feltételek közt való folytatását jelenti. Világos, hogy a győzelem útját ebben az összefüggésben nem biztosíthatja sem az októberi, sem a kínai forradalom tapasztalatainak, illetve módszereinek mechanikus átvétele. Minden korszakban az új világhelyzetnek, az új erőviszonyoknak és lehetőségeknek megfelelően kell kialakítani és alkalmazni a stratégiát.

A kínai kommunistáknak abban természetesen igazuk van, hogy nem kommunista az, aki megijed a harctól, aki visszariad a reakció, az imperializmus hatalmának a megdöntésétől. A stratégia lenini értelmezése szerint azonban az sem kommunista, aki nem érti meg, hogy a jelentős erővel rendelkező ellenséggel szemben saját erőinek valóságos számbavételével kell harcolni, s a végső cél elérését a reális feladatok megvalósításával úgy kell megközelíteni, hogy a forradalom már elért eredményeit megszilárdítsuk, meggondolatlanul ne kockáztassuk. Vajon ki állíthatja, hogy Lenin, azért mert a breszt-litovszki béke idején szembeszegült a felelőtlenséggel, a frázisforradalmisággal, kevésbé gyűlölte, kevésbé vetette meg a német

imperialistákat, vagy kevésbé bízott a forradalom ügyében, mint a békekötés ellen fellépő ellenzék és Trockij? Ellenkezőleg, az ellenzék és Trockij éppen azért kerültek a katasztrófát jelentő háborús politika, a nemzetközi forradalom és a háború összekapcsolódásának álláspontjára, mert nem bíztak a forradalom egy országban való győzelmének lehetőségében, különösen pedig abban, hogy imperialista környezetben és hallatlan nehézségek között az elmaradt Oroszországban fel lehet építeni a szocializmust. Velük szemben Lenin volt az, aki bízva a nép és a kommunisták alkotóerejében, bízva a forradalom s a szocializmus egy országban való győzelmének lehetőségében, szenvedélyesen szembefordult a felelőtlenséggel és a kalandorsággal, avval a politikával, amely a háború folytatásával akarta forradalmasítani a fejlett országokat, mert az a tényleges helyzetet figyelmen kívül hagyva, a meglevő lehetőségek kihasználását is kockáztatta.

Trockij emlékirataiban utóbb elismeri Lenin álláspontjának helyességét a vitában, de igyekszik a nézeteltérés jelentőségét csökkenteni, lényegtelennek feltüntetni. A helyes álláspont győzelme azonban akkor a lét kérdése volt. A legvilágosabban Lenin szenvedélyes és következetes fellépése bizonyítja ezt az ellenzékkel szemben. Lenin egyenesen a párt legnagyobb veszedelmének minősítette a frázisok politikáját, amely a szovjet rendszer pusztulását vonhatja maga után. „Forradalmi pártok – írja »Béke vagy háború« címen megjelent cikkében –, amelyek szigorúan érvényesítik a forradalmi jelszavakat, a történelem folyamán már sokszor elkapták a forradalmi frázis betegségét és bele is pusztultak... csak a fékevesztett frázis késztetheti Oroszországot háborúra, s én a magam részéről természetesen egy pillanatig sem maradnék benn sem a kormányban, sem pártunk Központi Bizottságában, ha a frázis politikája felülkerekedne."[5]

Lenin a békekötés, az imperialistákkal való ideiglenes megegyezés, a kompromisszum mellett volt. Meggyőződéssel vallotta, hogy a béke Oroszország és Európa népeinek legközvetlenebb érdeke, tehát semmiképpen sem jelenti a forradalom elárulását, ezért világosan amellett foglalt állást, hogy az orosz proletariátusnak nem

[5] *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 24–25. old.

háború útján, hanem a szocializmus építését a nehéz feltételek ellenére vállalva kell segítenie a nemzetközi proletariátus ügyét. Lenin különösnek és szörnyűségesnek tartotta, hogy kommunisták a permanens forradalom jelszavait hangoztatva kockára tegyék a szovjethatalmat. Különös és szörnyűséges – mondotta Lenin – a moszkvai területi iroda határozata, amely szerint az iroda „... feladatának tekinti, hogy előmozdítsa mindazoknak a következetes forradalmi kommunista elemeknek az egyesítését, akik egyformán harcolnak mind a különbéke megkötésének hívei, mind a párt valamennyi mérsékelt opportunista eleme ellen. *A nemzetközi forradalom érdekében célszerűnek tartjuk megkockáztani azt, hogy esetleg elveszítjük a szovjethatalmat, amely most tisztán formálissá válik.*"[6] (Lenin kiemelése.)

Ami különös és szörnyűséges volt 1918-ban, az nem kevésbé veszélyes és még inkább különös és szörnyűséges napjainkban. A kubai kérdés körüli ellentét megmutatta, hogy a mai forradalmi jelszavakat hangoztató stratégia a nukleáris háború veszélyének felidézésével, talán még többet kockáztatna, mint a breszt-litovszki ellenzék.

Mit jelentett ez esetben a kínaiak felfogása? Azt, hogy az SZKP és a kommunista pártok ítéljék el és mint revizionistákat közösítsék ki mindazokat, akik az új feltételek között a szocializmus építésének s a kapitalizmus túlszárnyalását biztosító továbbfejlesztésének új módszereit képviselik, akik a különböző rendszerű államok közötti béke fenntartására s a fegyverkezés korlátozására vonatkozó megállapodásokat óhajtják. Azt jelentette, hogy a Szovjetunió atomháborút is vállalva semmisítse meg az amerikai imperializmust, s így biztosítsa Kína és az elmaradt országok gyors felemelkedését. Mindez súlyosan veszélyeztetné nemcsak a szocializmus eddig elért eredményeit és további fejlődését, hanem az emberiség jelentős részének puszta létét is. Ezzel szemben Lenin 1918-ban követett stratégiájához híven, az a helyes, hogy a szocializmus háború útján való győzelemre juttatása helyett a kínai kommunisták is a szocializmus eredményes építésére összpontosítsák erőfeszítéseiket. Kína éppen ezen az úton mutathat példát, adhat konkrét segítséget az elmaradt országok szocialista jellegű felemelkedéséhez.

[6] *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 54. old.

Az imperialistákkal való nemzetközi tárgyalásokat a kínai vezetők is az imperializmus ellen vívott harc egyik formájaként ítélik meg. Szükséges kompromisszumokat – mondják – el lehet érni tárgyalások útján is. „De ha valaki – hangsúlyozzák – a tárgyalásokat a békés együttélésre való törekvés fő eszközének, sőt egyetlen eszközének tartja, és nem riad vissza attól, hogy az imperializmussal kötendő kompromisszum elérésének az igyekezetében áruba bocsássa a népek alapvető érdekeit, akkor az nem a békés együttélés, hanem a kapituláns együttélés híve. Mindez pedig a világbéke veszélyeztetéséhez vezet."[7]

Mondhatjuk-e azonban, hogy a Szovjetunió megtagadja, sőt szabotálja a nemzeti felszabadító mozgalmat és a népek forradalmi harcát? Mondhatjuk-e azt, hogy a szovjet vezetők a tárgyalásokat tekintik az imperializmus elleni harc fő vagy egyetlen formájának? A tények alapján semmiképpen sem mondhatjuk. Az elmúlt évek gyakorlata éppen azt igazolta, hogy a Szovjetunió támogatja a népek nemzeti felszabadító, igazságos háborúit elnyomóik ellen, és szükség esetén katonai segítséget is nyújt számukra, megtesz minden lehetőt annak megakadályozására, hogy az imperialisták helyi háborúkat robbantsanak ki, fegyveresen exportálják az ellenforradalmat. Továbbá a Szovjetunió Kommunista Pártja – mint az kongresszusainak határozataiból és egész gyakorlati politikájából kitűnik – nem az imperializmus elleni harc beszüntetését, nem a két rendszer status quó-jának fenntartását, hanem a harc továbbfejlesztését hirdeti a szocialista világrendszer megerősödéséből fakadó magasabb rendű lehetőségek maximális kihasználásával és a kapitalista országok túlszárnyalásával. Ugyanakkor a tárgyalásokat, a szükséges kompromisszumokat csupán eszköznek tekinti arra, hogy – az alapvető érdekek feladása nélkül, de a háború elkerülésével – a szocializmus fejlesztésének és ezzel a békés versenyben való győzelmének a feltételeit biztosítsa. A kínai kommunista vezetők viszont, a szovjet álláspontttal szöges ellentétben, mert pesszimista módon ítélik meg a gazdasági versenynek, az elmaradott országok gyors felemelkedésének a lehetőségeit, az alapvető kérdések megoldásának eszközeként a forradalom exportját állítják előtérbe, s a „nem kell félni a

[7] Vörös Zászló, 1963. szeptember 1.

háborútól" politikával – szándéktól és nyilatkozatoktól függetlenül – a háború megkockáztatásának útjára kerülhetnek.

Ugyanez a koncepció határozza meg a kínai vezetők álláspontját a leszerelés kérdésében. Minthogy nyíltan nem fordulhatnak szembe a népek többsége által helyeselt leszerelés követelésével, egyetértésüket hangsúlyozzák. „Helyeseljük – mondják – az általános leszerelést, és valljuk, hogy az imperialistákat rá lehet kényszeríteni valamennyi ország népeinek lankadatlan harca révén bizonyos leszerelési megállapodások elfogadására . . ."[8] Ugyanakkor a kínai kommunista vezetők a leszereléssel kapcsolatban elért első jelentős lépést, a moszkvai atomcsendegyezményt, árulásnak minősítik, mert a leszerelést saját atomfelfegyverkezésükkel kötik össze.

A teljes leszerelés megvalósításához érthetően hosszú és küzdelmes út vezet, csakis a népek összességének az erőfeszítésével lehet rajta előrehaladni. Ennek azonban megvan a lehetősége, mert a népek összessége, sőt a kapitalisták egy része is egyre inkább egyetért a nukleáris fegyverkezés, sőt a mindenféle fegyverkezés korlátozásában.

Mi ezzel szemben a kínai álláspont? „Állítjuk – mondják ugyancsak a háború és a béke problémájával kapcsolatban –, növekszik annak a lehetősége, hogy az imperializmust megakadályozhassuk egy új világháború kirobbantásában, de ugyanakkor valljuk: el kell azt is ismerni, hogy még mindig megvan az új világháború veszélye. Meg kell tenni a szükséges előkészületeket ez ellen a veszély ellen. Minél jobban felkészülünk, annál kisebb a lehetősége annak, hogy az imperialisták ilyen háborút merjenek kirobbantani." Ha valaki – szögezik le ugyanitt – csak az egyik lehetőséget hangsúlyozza, az „csak lankasztja a világ népeinek éberségét, alkalmat ad az imperializmusnak arra, hogy kihasználja és növelje a világháborús veszélyt."[9] Ez is igaz, de ezzel kapcsolatban azt kell kérdezni: ki az, aki csak az egyik lehetőségre gondol? Vajon a Szovjetunió, amely éppen nem deklarációkban, hanem a gyakorlatban számol az agresszió, a háború lehetőségével, s igyekszik mindent megtenni e lehetőség kizárására? Vajon nem éppen a Szovjetunió vállalta magára a

[8] Vörös Zászló, 1963. szeptember 1.
[9] Ugyanott.

legnagyobb terhet azért, hogy amíg a teljes leszerelés meg nem történik, megsemmisítő katonai fölényével kényszerítse az agresszort a háborús kalandról való lemondásra? S ki az, aki az imperializmus megléte mellett illúziónak minősítve a háború kiküszöbölését, a béke és a leszerelés melletti deklarációk ellenére, a gyakorlatban veszélyesen közel kerül a háború s a katasztrófa stratégiájához?

1963-ban a helyzet természetesen alapvetően más, mint 1918-ban volt, s a kubai helyzet alakulása sem azonosítható közvetlenül a breszt-litovszki békekötéssel. Az orosz proletariátus hatalma akkor, néhány hónappal az októberi forradalom után, még meg sem szilárdult, ma viszont a szocializmus világrendszerré, sőt a nemzetközi fejlődés döntő tényezőjévé vált. Ha akkor a forradalom egy országban való győzelmének biztosítása volt a cél, ma a szocialista világrendszer védelméről és az egész emberiséget fenyegető nukleáris háború megakadályozásáról van szó. A világrendszerré vált szocializmus ma az egész Földön támasza és erőforrása a népek felszabadulásának és a béke védelmének, s ezen keresztül a szocializmus további országokban, új feltételek közt, új úton való győzelmének. De csak akkor töltheti be továbbra is e szerepét, ha – a német imperializmusnál sokkal hatalmasabb mai ellenféllel szemben – változatlanul a stratégia lenini értelmezéséből, a reális feltételek és erőviszonyok számbavételéből, s nem a stratégiának a végső céllal való felcseréléséből, „az ellenség megvetéséből" indul ki. Ez pedig azt is jelenti, hogy bár a stratégiai vita egyfelől az SZKP és a XX. kongresszus vonalát magukévá tevő kommunista pártok, másfelől a kínai kommunista vezetők között közvetlenül a háború vagy a béke, illetve az atomháború elkerülésének vagy vállalásának a kérdésében robbant ki, elméletileg korunk egészének általános stratégiai feladatára, a szocializmus világméretű győzelméért folyó harc vitelének módjára vonatkozik. Éppen ezért maradéktalanul csak ezzel összefüggésben, a kommunista stratégia egészét elemezve érthető s oldható meg.

Vizsgáljuk meg ezek után a stratégiai vitát a szocializmus győzelméért folyó XX. századi küzdelmek összefüggésében. Mi jellemzi a kínai dokumentumokban kifejtett stratégia elméleti és történelmi koncepcióját? A kínai kommunista vezetők 1963 júniusi 25 pontos nyilatkozatának első pontja mindenekelőtt kiemeli, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom általános irányvonalának vezérelvéül a proletariátus történelmi szerepére vonatkozó marxista–leninista forradalmi elméletet kell tekinteni. Ebben természetesen nem lehet nézeteltérés. Más lapra tartozik persze az, hogy mit értünk a marxizmus–leninizmus forradalmi elméletén s annak alkalmazásán. A Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának 1963. június 14-i levele szerint „el kell dönteni, hogy elfogadjuk-e a marxizmus–leninizmus általános igazságát, elismerjük-e az októberi forradalom útjának általános jelentőségét, elfogadjuk-e, hogy a még imperialista és kapitalista rendszerben élő népeknek, amelyek a világ lakosságának kétharmadát jelentik, forradalmat kell kirobbantaniuk, elfogadjuk-e, hogy a már szocialista útra lépett népeknek végig kell vinniük forradalmukat... Csak akkor lehetséges a Deklaráció és a Nyilatkozat forradalmi elveinek helyes értelmezése, csak akkor lehet megfelelő magatartást kialakítani e kérdésekkel kapcsolatban – húzza alá még egyszer ugyanazon pontjában a kínai vezetők június 14-i levele –, ha szigorúan követjük a marxizmus–leninizmus forradalmi tanításait, az októberi forradalom *általános érvényű útját*." (Kiemelés tőlem. – *M. A.*)

Hogyan is állunk azonban ezzel az általános érvényűséggel? Az általános érvényűség a kínai koncepcióban az októberi forradalom változatlan megismétlését jelenti. Ha azonban az októberi forradalom lényegének szélesebb körben való érvényre juttatását akarjuk elérni, úgy az éppen azt követeli, hogy különbséget tegyünk az 1917-es forradalom általános jelentőségű és az akkori orosz viszonyokból következő sajátos (csak Oroszországra érvényes) vonásai között. „A proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól" címen 1957-ben, a Kínai Kommunista Párt által közzétett dokumentum az októberi forradalom lényegének s a marxizmus általános igazságának meghatározására törekedve kiemeli, hogy melyek az

októberi forradalom s a szovjet építés nemzetközileg közös és alapvető vonásai, mit ért a marxizmus–leninizmus általános érvényű igazságán, a proletárforradalom s a szocializmusba való átmenet történelmi és nemzeti adottságoktól független általános követelményén. A Kínai Kommunista Párt fenti, 1957-es dokumentuma általában helyesen határozza meg azokat a kérdéscsoportokat – a párt, a forradalom, az állam, a szocialista építés és a szocializmus küzdelme az imperializmussal –, amelyek körében az októberi forradalom alapvető vonásait keresnünk kell. Viszont helytelen, *ahogyan* e területeken az egyes vonásokat mint alapvetőket meghatározza. A Kínai Kommunista Párt és a XX. kongresszus koncepcióját kidolgozó SZKP felfogása közötti ellentmondás elméleti forrása már itt felfedezhető abban, hogy a Kínai Kommunista Párt dokumentuma nem tesz különbséget a forradalom fegyveres és békés útjának lehetősége között. A forradalmat azonosítja annak a fegyveres felkelésben és polgárháborúban testet öltő formájával. Ez pedig alapvető különbséget jelent az összes többi vonások, a párt politikája, szövetségi rendszere, az állam formája, a szocialista építés feltételei és az imperializmus elleni harc tekintetében is. A forradalom kétféle útjának figyelmen kívül hagyása ezért – a sajátos vonások s adottságok elméleti elismerése ellenére – szükségképpen a nemzetközi forradalom egészének az októberi forradalommal való azonosítását foglalja magában.

Az októberi forradalom általános és sajátos vonásai

A kínai dokumentumok újra meg újra Leninre hivatkoznak. Vegyük elő azonban Lenint. Vegyük elő Leninnek az orosz példa, a bolsevik párt és az októberi forradalom tapasztalatainak nemzetközi értelmezésére vonatkozó polémiáját a „»Baloldaliság« a kommunizmus gyermekbetegsége" című munkája alapján. Lenin e munkájában az októberi forradalmat orosz sajátosságként feltüntetni igyekvő reformizmussal szemben kétségkívül először az októberi forradalom nemzetközi jelentőségét hangsúlyozza. „A tapasztalat – írja – a legteljesebb határozottsággal bizonyítja, hogy forradalmunk egyes alap-

vető vonásainak nem helyi, nem különleges nemzeti, nemcsak orosz, hanem nemzetközi jelentősége van." Ez magától értetődő, és nem igényel külön bizonyítást. Ugyanakkor Lenin külön kiemeli, hogy az orosz októberi forradalom nemzetközi jelentőségén nem azt érti, hogy a forradalom minden vonása minden országra érvényes. A forradalom „egyes alapvető vonásainak a szó legszorosabb értelmében, azaz olyan értelemben kell nemzetközi jelentőséget tulajdonítani, hogy nemzetközi érvényűek, vagyis történetileg elkerülhetetlen, hogy nemzetközi méretekben megismétlődjék az, ami nálunk történt." Lenin ehhez mindjárt hozzáteszi azt is, hogy „persze igen nagy hiba volna, ha túloznánk ezt az igazságot, ha forradalmunk egyes alapvető vonásain túlmenően is kiterjesztenénk érvényességét".[10]

Ilyenképpen világos, hogy nem beszélhetünk az októberi forradalomnak, hanem csak alapvető vonásainak általános érvényéről, de ebben a vonatkozásban is elsőrendű jelentősége van annak, hogy minden kor konkrét viszonyait mérlegre téve tisztázzuk, mit kell értenünk az alapvető vonások érvényesülésén.

A lenini örökséget, a kommunista pártok tapasztalatait és a jelen kor követelményeit figyelembe véve, az októberi forradalom alapvető vonásait a következőkben lehet meghatározni:

1. A szocializmus csak a munkásosztály s a marxizmus–leninizmus alapján álló forradalmi párt vezetésével juthat győzelemre. A harcban a forradalmi párt egységére és fegyelmére van szükség. A párt egységnek és fegyelmének viszont csak az elvi egység, a helyes elmélet s annak helyes alkalmazása lehet igazi forrása.

2. A szocializmus csak a régi társadalom gyökeres forradalmi átalakítása útján jöhet létre. A forradalom tartalmát az osztályuralom és a termelési viszonyok alapvető megváltoztatása képezi. A forradalom tartalmától meg kell különböztetni a forradalmi átalakulás formáját. A forradalmi átalakulás, formáját tekintve, végbemehet fegyveres felkelés és polgárháború útján, de kedvező feltételek, a munkásosztály s a dolgozó nép többségét egyesítő, ennek túlsúlyát helyesen érvényesítő politika mellett megvalósulhat fokozatos és békés átmenet útján is.

[10] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 5. old.

3. A munkásosztálynak a burzsoá reakció és a monopoltőke bármilyen formájú, demokratikus köntösben vagy nyíltan megjelenő diktatúrájával szemben a munkásosztály s a dolgozók hatalmát, tehát az elnyomó kisebbséggel szemben a többség szervezett hatalmát kell létrehoznia. Lenin 1920-ban a munkásosztály hatalmát: a proletariátus diktatúráját azonosította a szovjethatalommal. Ugyanakkor azonban – mint azt Kautskyval való polémiája is tanúsítja – lehetségesnek tartotta a szocializmusba való átmenet különféle államformáinak kialakulását. Azóta a történelem bebizonyította, hogy a proletárdiktatúra lényege: a munkásosztály vezető szerepe, a többség érdeke és uralma az elnyomó kisebbség felett – mint a népi demokrácia keretében –, létrejöhet szovjet forma nélkül is, a parlamentáris formáknak az új tartalom érdekében való felhasználásával, nemcsak egy párt, hanem több párt kormányzásban való részvételével is. De bármilyen legyen is a szocializmus építésének államformája, Lenin legfontosabb idevágó tanítása, hogy az csak a többség diktatúrája lehet. A szocialista államnak a diktatúrára – a párt helyes politikája mellett – nem a többség, illetve egyik vagy másik dolgozó osztály ellen van szüksége, ellenkezőleg, a munkásosztály, a dolgozó nép, a nép állama, diktatúrája annál erősebb, minél inkább a többség demokráciáját testesíti meg.

4. A szocializmusba való átmenetnek – bármilyen formája is legyen államának – a munkásosztály túlnyomó többségének egységes fellépése, a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetsége, továbbá a dolgozó nép többségének a megnyerése a legdöntőbb kérdése. A kommunista pártok a többség e megnyerését és mozgósítását a szocializmus történelmi céljai érdekében, az általános jelszavak és frázisok politikájával szemben, csakis a tömegek közvetlen igényeinek és szükségleteinek figyelembevételével érhetik el.

5. A szocializmus megvalósítása minden országban a nemzetközi imperializmus frontjával való összeütközést jelenti, amellyel szemben bármely ország szocialista forradalmát csak a nemzetközi forradalom erőinek közvetett vagy közvetlen segítségével, az egyes országok érdekeit a nemzetközi forradalom érdekeivel egyesítve, azzal összhangban lehet győzelemre juttatni, megvédeni és a nemzetközi szocialista front kiszélesítésével megdönthetetlenné tenni. A szocializmus világméretű kiszélesedése a forradalomnak a világ jelentős ré-

szén való győzelmét követőn sem következhet be a forradalom más országokba való bevitele vagy kívülről való kirobbantása útján, hanem a kedvezőbb nemzetközi feltételek, a szocializmus növekvő nemzetközi súlya mellett is minden országban csakis a többség, a tömegek megnyerése útján valósulhat meg.

Lenin „»Baloldaliság« . . ." című munkájában nem foglalkozik az októberi forradalom alapvető vonásainak egyenkénti, részletes meghatározásával, de az orosz forradalom legfontosabb tanulságaként egész munkájában a többség megnyerését, ebből a szempontból pedig a konkrét feltételeknek megfelelő különböző formák számbavételét hangsúlyozza. Éppen ezért, ha feltétlenül szükséges, hogy a reformizmussal, a revizionizmussal szemben hangsúlyozzuk az októberi forradalom alapvető vonásainak nemzetközi jelentőségét, általános érvényűségét, nem tulajdoníthatunk kisebb jelentőséget annak sem, hogy a dogmatizmussal szemben, mint azt ugyancsak Lenin követelte, vegyük figyelembe az orosz forradalom egyszeri, a történelemben nem ismétlődő körülményekből, a nemzetközi és nemzeti adottságok sajátos egybeeséséből származó speciális meghatározottságát is. Azaz az októberi forradalom adott történelmi formájának szabályként való megmerevítésével szemben a szocialista forradalom lényege csakis a mindenkori feltételeknek megfelelő formákon keresztül juthat érvényre.

„A kommunistáknak minden erejükkel azon kell lenniük – írta Lenin –, hogy a munkásmozgalmat és általában a társadalmi fejlődést a legegyenesebb és leggyorsabb úton vezessék a szovjethatalom világgyőzelme és a proletárdiktatúra felé. Ez vitathatatlan igazság. De csak egy kis lépéssel kell tovább menni – az ember azt hihetné, hogy a lépés ugyanabban az irányban történt –, és az igazság már tévedéssé válik. Elég azt mondani, amit a német és az angol baloldali kommunisták mondanak, hogy tudniillik csak egy utat ismerünk el, az egyenes utat, hogy nem tartjuk megengedhetőnek a lavírozást, a megegyezést, a kompromisszumokat – és ez már tévedés lesz, amely igen komoly kárt okozhat, részben már okozott és okoz is a kommunizmusnak . . . Nekünk mint kommunistáknak az a kötelességünk, hogy alkalmazni tudjunk minden formát, hogy megtanuljuk, miképpen kell a legnagyobb gyorsasággal kiegészíteni az egyik formát a másikkal, felváltani az egyiket a másikkal, taktikánkat hoz-

záidomítani, minden olyan változáshoz hozzáalkalmazni, melyet nem a mi osztályunk, nem a mi erőfeszítéseink idéztek elő."[11]

Egyébként magát az októberi forradalmat tekintve ismeretes, hogy Lenin annak dogmatikus, a proletárforradalmat általában fegyveres felkeléssel, a proletárdiktatúrát pedig egypártrendszerrel azonosító értelmezésével szemben, az áprilisi tézisekben, valamint a magyar proletárforradalom viszonylag békés győzelmét elemezve, nem a fegyveres felkelést, nem október lemásolását tekintette a forradalom egyetlen s legkedvezőbb lehetőségének. Emellett a proletárdiktatúrát nem egy párt, hanem az osztály diktatúrájaként értelmezte. Ebből következően – mint azt a Központi Bizottság 1917. november 15-i határozatában leszögezett álláspontja is bizonyítja – a proletárdiktatúra győzelmének, a szocializmusba való átmenet feltételei biztosításának fogalmából nem zárta ki a forradalom ügyét magukévá tevő, a bolsevikokkal való közös harcot vállaló mensevikekkel és eszerekkel való koalíció, tehát a különböző pártok közötti együttműködés lehetőségét. „A Központi Bizottság leszögezi – olvasható e határozat 6. pontjában –, hogy senkit sem zárt ki a II. Összoroszországi Szovjetkongresszusról, és most is teljes mértékben kész visszafogadni az eltávozottakat és elismerni a koalíciót ezekkel az eltávozottakkal a Szovjetek keretein belül, hogy tehát teljesen hazugok az olyan beszédek, amelyek szerint a bolsevikok senkivel sem akarják megosztani a hatalmat."[12]

1917 októbere után a kapitalizmus világhatalma, a kispolgári demokráciának a nyugati tőkésországok iránti illúziói miatt, Oroszország adott viszonyai közt lehetetlennek bizonyult a szocializmusba való átmenet kedvezőbb, viszonylag békés, az erők szélesebb összefogásán alapuló útjának közvetlen megvalósítása. A bolsevikoknak egyedül kellett vállalniuk a könyörtelen harcot az ellenforradalom és az imperializmus vadállati támadásával szemben. De éppen, mert következetesen harcoltak a nép túlnyomó többségének közös érdekeiért: a háború befejezéséért, a béke biztosításáért, a földért és a szovjetekben testet öltött munkás- és paraszthatalom védelméért – a nép túlnyomó többségének támogatása legyőzhetetlenné tette őket.

[11] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 96. old.
[12] *Lenin* Művei. 26. köt. Szikra 1952. 282. old.

Ugyanakkor az imperialisták vadállatiassága és a bolsevikok harca ellenük, a kispolgári demokrácia erőivel és képviselőivel is megértette, hogy az imperialistákkal összeforrt ellenforradalom ellen együtt kell működniük a kommunistákkal. Ekkor újra csak Lenin volt az, aki a proletárdiktatúra és a szocializmusba való átmenet leszűkített, szektás értelmezésével a szocialista demokráciának, a munkásosztály szocializmusért való tudatos harcának és a kispolgári demokrácia megnyerésének politikáját állította szembe. Trockijnak a gazdaság militarizálására, a szakszervezetek katonai szervezetekké való átalakítására, a gazdasági parancsuralom és a bürokratikus vezetésre vonatkozó koncepciójára pedig azzal válaszolt, hogy kidolgozta a NEP politikáját; az átmenet hosszabb s az egész ország, benne a kispolgárság számára is kedvezőbb és reális tervét.

„Könyörtelenül el kell nyomnunk a burzsoáziát és a földbirtokosokat, a kispolgári demokráciát viszont meg kell nyernünk" – mondotta Lenin már egy évre az októberi forradalom győzelmét követően, 1918 novemberében a moszkvai pártfunkcionáriusok gyűlésén.[13] Megegyezésre kell jutni a középparaszttal, a kézművessel, a kisiparossal, az olyan munkással, aki kispolgári viszonyok között él – vagy rabja a kispolgári nézeteknek, megegyezésre kell jutni az alkalmazottakkal, kiváltképpen pedig az értelmiséggel – írta ugyanebben az időben „Pityirim Szorokin értékes beismerései" címen a „Pravdá"-ban megjelent cikkében. A forradalmi proletariátusnak – szögezi le ugyanitt – tudnia kell, hogy kit kell elnyomnia, és kivel, mikor és hogyan kell megegyeznie. Nevetséges és ostoba dolog volna, ha lemondana a terrorról és az elnyomásról a földesurakkal és a tőkésekkel szemben, de ugyanilyen nevetséges és ostoba dolog volna, ha egyes-egyedül az elnyomás és a terror taktikájához ragaszkodna „a kispolgári demokráciával szemben, amikor a dolgok menete arra készteti, hogy felénk forduljon". „A mi hadaink nem fognak megrettenni, a mi seregünk nem fog ingadozni, ezt már tapasztalatból tudjuk – írja e cikk befejezéseképp Lenin. – De amikor mélyreható világtörténelmi változások azt idézik elő, hogy a pártonkívüli, a mensevik és az eszer demokrácia tömegeiben szükségszerű fordulat áll be mifelénk, meg kell tanulnunk és meg is fog-

[13] *Lenin* Művei. 28. köt. Szikra 1952. 211. old.

juk tanulni, hogyan kell ezt a fordulatot kihasználni, támogatni, a megfelelő csoportok és rétegek körében előidézni, minden lehetőt megtenni annak érdekében, hogy ezekkel az elemekkel megegyezzünk, s ezzel megkönnyítsük a szocialista építés munkáját, csökkentsük a szocializmus győzelmét késleltető gyötrelmes gazdasági bomlás, tudatlanság, hozzánemértés terhét."[14]

Végül vegyük ehhez hozzá, hogy Lenin nemcsak belpolitikailag egyesítette a szilárd proletárvezetést a széles, nem proletár rétegek megnyerésének, a szocialista építésbe való bevonásnak a politikájával, hanem a többi országok fiatal kommunista pártjait is arra figyelmeztette, hogy az októberi forradalom egyszerűen lemásolható példaként való ismétlése helyett a bolsevik párt egész történelmi útját, ebben a „két taktikát" is átfogóbban tanulmányozzák. Törekedjenek a tömegek közötti munkára, az azonos tartalom mellett az átmenet konkrét feltételeinek megfelelő új formák kialakítására, vegyék figyelembe a kompromisszumok szükségességét is. A proletárforradalomnak demokratikus forradalommal, demokratikus átalakulással való megalapozását 1920-ban jórészt az orosz viszonyokból következő sajátosságnak tekintették, s csak az imperializmus korának második, a burzsoá demokratikus diktatúrát a monopoltőke diktatúrájával s annak legszélsőbb formájával, a fasizmussal felváltó szakasza tette világossá (nem is azonnal, hanem keserves tapasztalatok árán), hogy ez a lenini stratégia a szocializmus egy országban való győzelmét követően is elengedhetetlen része, történelmileg általános feltétele lett a szocializmus győzelmének más országokban is.

Történelmileg nézve nyilvánvaló, hogy a cári önkényuralommal szemben a demokratikus forradalmat előtérbe helyező, s azt szocialista forradalommal folytató lenini stratégia sem a cárizmus túlbecsüléséből, az attól való félelemből fakadt. Ellenkezőleg, Lenin az ország óriási többségének közvetlen igényeiből, a történelmi fejlődés és az osztályviszonyok reális elemzéséből kiindulva törekedett stratégiája kialakítására: a forradalom hivatott vezetőjének túlsúlyát biztosítva maximálisan kiszélesíteni a hatalmon levőkkel szembeni erők frontját, s így lehetővé tenni az imperializmus oroszországi láncának átszakítását, megnyitni a szocializmushoz vezető utat.

[14] *Lenin* Művei 28. köt. Szikra 1952 188., 191. old.

Ugyanez a stratégia érvényesült a szocializmus további győzelme előkészítésének szakaszában, a Szovjetunió és a demokratikus erők fasizmus feletti győzelmének, a népi demokráciák létrejöttének idején, majd a szocialista világrendszer megszületését biztosító célkitűzéseket illetően is. A Szovjetunió védelmét a német fasizmus ellen és az imperialista lánc átszakítását több országban tudvalevően egyáltalában nem az az egy ideig folytatott politika biztosította, amely az októberi forradalom tapasztalatainak mechanikus átvételéből kiindulva, az új viszonyokat, a fasizmus létrejöttét nem vette kellően számításba. Éppen ellenkezőleg, a szocializmus győzelmét az tette lehetővé, hogy a Komintern VII. kongresszusa, komolyan véve a fasiszta veszélyt, lényegesen megváltoztatta a munkásosztály stratégiáját. Olyan politikát alakított ki, amely a szocializmus védelmét és a szocializmus győzelmének lehetőségeit egyesítette a népek közvetlen érdekeiért folyó, a fasizmus elleni harcával, a demokrácia és a nemzeti függetlenség védelmével. A Komintern VII. kongresszusa és a népfrontpolitika az új körülményeknek megfelelően új úton kívánta folytatni a szocializmusba való átmenetnek az októberi forradalommal megkezdett folyamatát. Egyik oldalról azáltal, hogy a német fasizmus elleni harcban érdekelt erőkkel szövetkezve megvédte az októberi forradalom vívmányait, a szovjethatalmat, s a fasizmus ellen, a népek szabadságáért való harcban megszüntette a Szovjetunió elszigeteltségét; a másik oldalról azáltal, hogy az erők összpontosításával biztosította a fasizmus szükségszerű vereségét. Ezt követően pedig a felszabadult országok egy részében lehetővé tette, hogy Leninnek a szocializmusba vezető kedvezőbb útra, a békés átmenetre vonatkozó stratégiai elképzelései megvalósulhassanak. Az októberi forradalom célkitűzéseinek ez új úton való érvényesítése, a fasizmus elleni harc új stratégiája vált egyébként nemcsak az európai országokban, hanem Kínában is a szocializmus győzelmének nemzetközi alapjává.

A fasizmus veresége és a Szovjetunióval szövetséges népi demokráciák, végső soron a szocialista világrendszer létrejötte a második világháborút követően az imperializmus és a szocializmus közötti erőviszonyok újabb lényeges változását és a köztük folyó harcnak

ismét új feltételeit és lehetőségeit, új történelmi szakaszát hozta magával. Ennek az új helyzetnek a XX. század második felére kialakuló legfontosabb tényezői a szocializmus erőinek további ugrásszerű növekedésében, ugyanakkor a kapitalizmus uralmi területének lényeges összeszűkülésében jelölhetők meg. Helytelen volna azonban, a két világháború közötti stratégiai helyzet leegyszerűsítése lenne, ha a szocializmus erőinek új növekedését és a kapitalizmus pozícióinak gyengülését egyszerűen mint olyan lehetőséget értékelnénk, hogy a proletárdiktatúra most már világszerte egy csapásra győzhet. Figyelembe kell vennünk ugyanis a kapitalizmusban végbemenő változásokat is: az amerikai imperializmusnak a német fasizmust messze felülmúló erőit, s általában a kapitalista világ reális helyzetét.

Mindez azt követeli: ne tévesszük szem elől, hogy a szocializmus és a kapitalizmus küzdelmének történelmi menete, a szocializmus erőinek a kapitalizmus erőit messze felülmúló növekedése mellett is, a fejlődés gyorsulása következtében, még nagyobb feladatokat ró a munkásosztályra. Az első világháborút követően az orosz proletariátus számára kétségtelenül óriási feladatot jelentett az, hogy egy elmaradt és imperialista gyűrűvel körülvett országban elsőként építse fel a szocializmust, s emellett Európa iparilag legfejlettebb, katonailag legerősebb imperialista fasiszta hatalmát leküzdve segítse azt is, hogy több országban is szabaddá váljék az út a szocializmus győzelméhez. A második világháborút követően azonban, a szocializmus erőinek ugrásszerű, rendkívüli növekedése ellenére, az előzőnél még nagyobb feladatot jelent, hogy ma az egész kapitalista világ fő erejével, a német imperializmus erőit sokszorosan felülmúló amerikai imperializmussal és szövetségeseivel szemben kell az egész emberiség pusztulásával fenyegető nukleáris háború kirobbantását megakadályozni, a békét a szocializmus világméretű győzelmét megelőzően biztosítani. A fejlődésnek az a sajátossága, hogy bár a szocializmus erői egyes korszakokon belül ugrásszerűen megnövekednek, de – éppen az átalakulás gyorsulása következtében – még nagyobb mértékben növekszenek feladatai a demokrácia és a szocializmus frontjának kiszélesítésében, a béke fenntartásában. Mindez azt követeli, hogy a munkásosztály s annak forradalmi vezető ereje, a kommunista párt, a szocializmus

világméretű győzelméhez s a béke fenntartásához vezető utat ne a kínai párt által képviselt, az októberi forradalom példáját leegyszerűsítő stratégiában keresse, hanem újra csak a lenini stratégiát, a két taktika stratégiájának új viszonyok közt való alkalmazását kövesse.

Milyen örökséget képvisel ezzel szemben a kínai kommunista vezetők 1963 júniusi nyilatkozatának a marxizmus–leninizmust az októberi forradalom példájának mechanikus megismétlésére szűkítő koncepciója? Ennek gyökereit nem Leninnél, hanem Sztálinnál találjuk meg. Sztálin volt az, aki Leninnek a változó összefüggések konkrét marxista elemzéséből kiinduló stratégiai koncepcióját, valamint a revizionizmus, a trockizmus és a baloldaliság elleni állásfoglalását sematikusan leegyszerűsítette, ezzel mintegy megmerevítette a kommunista mozgalmat, s a szocializmus győzelmének útját mindenütt az októberi forradalom útjával azonosította.

Sztálin, a kínai vezetők mai felfogásával egyezően, 1924-ben az imperializmus létét önmagában a közvetlen proletárforradalom általános érvényű feltételének tekintette, azaz szerinte az imperializmus korában minden országban adottak a proletárforradalom feltételei. „Régebben szokás volt – írja »A leninizmus kérdései« című munkájában – arról beszélni, hogy proletárforradalom objektív előfeltételei megvannak-e vagy hiányzanak-e egyik vagy másik országban, illetve pontosabban – egyik vagy másik fejlett országban. Ma ez a szempont már nem kielégítő. Ma arról kell beszélni, hogy az objektív forradalmi előfeltételek az imperialista világgazdaság egész rendszerében mint egységes egészben megvannak . . .”[15] Sztálin ennek alapján a nemzetközi munkásmozgalom stratégiai célját a proletárdiktatúra egy országban való megszilárdítása, annak a világimperializmus megdöntésében támaszpontként való felhasználása mellett helytelenül a proletárforradalom egész világon való közvetlen és átmenet nélküli győzelmének kivívásában határozta meg. A lényeges különbséget az 1917 előtti és az azt követő szakasz közt éppen a proletárforradalom általános kiterjesztésében látta. „Régebben szokás volt – írja ugyanott – egyik vagy másik fejlett ország proletárforradalmáról mint külön, teljesen önálló tényezőről beszélni, melyet szembeállítottak a tőke külön, nemzeti frontjával,

[15] *Sztálin* Művei. 6. köt. Szikra 1951. 108. old.

mint ellenlábasával. Ez a szempont – írja – már nem kielégítő. Ma a proletár világforradalomról kell beszélni, mert a tőke különálló nemzeti frontjai az imperializmus világfrontjának nevezett egységes lánc szemeivé lettek, s ezzel a fronttal a világ forradalmi mozgalmának közös frontját kell szembeszegezni."[16]

Sztálin helyesen hangsúlyozta, hogy a kapitalizmus megdöntésének és a szocializmusba való átmenetnek szükségessége és lehetősége az imperializmus egész rendszeréből következik, ezért többé nem korlátozódik egyes országokra. Helytelen volt viszont ennek az új helyzetnek olyan értelmezése, amely a kapitalizmus és a szocializmus fő erői közötti harc eldőltét, a szocializmusba való átmenet világméretű előrehaladását és győzelmét az októberi forradalom egyszerű megismétlődésével, s a kapitalizmus döntő országaiban a proletárdiktatúra közvetlen napirendre kerülésével azonosította.

Ha valaki Sztálin fenti megállapításai alapján ezt az azonosítást kétségbe vonná, azt meggyőzheti az, ahogyan Sztálin ugyane munkájában a forradalom stratégiai szakaszait meghatározza és rendszerbe foglalja. Sztálin nem tesz különbséget az orosz proletárforradalom és a nemzetközi forradalom stratégiája között, a kettőt sem történetileg, sem elméletileg nem választja el. „Forradalmunk – írja stratégiai rendszerezése bevezetéseképpen – már átélt két szakaszt, és az októberi forradalom után a harmadik szakaszba lépett." Sztálin itt a „forradalmunk" kifejezés meg nem határozott használatával nyitva hagyja, hogy vajon ezalatt az orosz proletárforradalmat vagy általában a nemzetközi forradalmat érti. Az első két szakasz (1903–1917 február, és 1917 február–1917 október) mindenesetre az orosz proletárforradalom periodizációját adja. Ennek alapján azt gondolhatnánk, hogy a „forradalmunk" is az orosz proletárforradalomra vonatkozik. Az 1917 októberi forradalmat követő szakaszban azonban a nemzetközi forradalom, a világforradalom új korszakát már azonosítja az orosz forradalom harmadik periódusával. Ez pedig azzal jár, hogy bár elvben a nemzetközi forradalom elsőbbségét képviselte, a gyakorlatban az orosz proletárforradalomnak s mechanizmusának rendelte alá. Ez az alárendelés konkrét formában elemezhető a második és a harmadik szakasz stratégiája alapján.

[16] Ugyanott.

Sztálin a forradalom második, 1917 februárjától 1917 októberéig terjedő szakaszának stratégiáját a következőképpen határozza meg: „A cél: megdönteni az imperializmust Oroszországban és kijutni az imperialista háborúból. A forradalom legfőbb ereje: a proletariátus. A legközelebbi tartalék: a szegényparasztság. A szomszédos országok proletariátusa – valószínű tartalék. Az elhúzódó háború és az imperializmus válsága – kedvező mozzanat. A fő csapás arra irányul, hogy elszigetelje a kispolgári demokráciát (mensevikeket, eszereket)." A harmadik, az októberi forradalmat követő szakasz stratégiai meghatározását Sztálin ugyanitt a következőképpen összegezi: „A cél: megszilárdítani a proletariátus diktatúráját *egy* országban, támaszpontként használva ezt a diktatúrát az imperializmus megdöntésére minden országban. A forradalom túllépi egy ország kereteit, megkezdődött a világforradalom korszaka. A forradalom legfőbb erői: a proletariátus diktatúrája *egy* országban, a proletariátus forradalmi mozgalma az egész világon. Fő tartalékok: a félproletár kisparaszti tömegek a fejlett országokban, a szabadságmozgalom a gyarmatokon és a függő országokban. A fő csapás arra irányul, hogy elszigetelje a kispolgári demokráciát, a II. Internacionálé pártjait, melyek az imperializmussal való *megegyezés* politikájának fő támaszai."[17] A két stratégiai szakasz tartalmát a sztálini meghatározás szerint összehasonlítva, azt kell megállapítani, hogy az októberi forradalmat követő nemzetközi forradalom, céljának és fő erőinek kiszélesített meghatározásában, eltér ugyan az előző szakasztól, de a szövetségesek, a tartalékok s a fő csapás irányának, szóval a stratégia egész tartalmának és mechanizmusának a meghatározásában nem különbözik tőle.

Sztálin a két stratégiai szakasz között, mint az a fentiekből kitűnik, a fő erő és a fő csapás tekintetében is csak a forradalom kiszélesedésének, azaz a mennyiségi változásoknak megfelelően tett különbséget, figyelmen kívül hagyta az erőviszonyok és a körülmények lényeges mennyiségi változásával összefüggő minőségi változások jelentőségét. Így például Sztálin mind a második, mind a harmadik szakaszban a forradalom fő erejét minden országra általános érvénnyel közvetlenül és kizárólag a proletariátusban hatá-

[17] *Sztálin:* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 70–71. old.

rozza meg. A két szakasz közötti különbséget ugyan jelzi azzal, hogy a forradalom világforradalommá vált, az elmaradt országok függetlenségi mozgalmát azonban csak a tartalék erők sorában veszi számba, s a forradalom fő erejének ez országokban is közvetlenül a proletariátust tekinti. Azt azonban, hogy a fő erő egységes s minden országra egyformán értelmezett meghatározása mennyire nem felelt meg a valóságnak, éppen Kína példája bizonyította a legvilágosabban. Itt a forradalom győzelmének Mao Ce-tung által felismert egyik fő kérdése éppen abban jelentkezett, hogy Kínában nem a proletariátust, hanem a parasztságot kellett a forradalom fő erejének tekinteni, a parasztság megnyerését és harcba vetését kellett a proletárpárt fő feladatának tekinteni. Egyébként az, hogy az adott helyzetben Kínában nem a proletariátus, hanem a parasztság képezte a fő erőt, egy pillanatig sem teszi kétségessé, hogy nemzetközi méretekben változatlanul a proletariátus volt a fő erő – ez azonban nem közvetlenül az országon belül, hanem közvetve, a kínai forradalom nemzetközi feltételeinek biztosításában jutott kifejezésre. Ezek a feltételek a Szovjetunió és az európai kommunista pártok fasizmus feletti győzelmében s abban öltöttek testet, hogy megakadályozták Amerika közvetlen beavatkozását Kína harcába. A szövetségesek és a fő csapás iránya tekintetében a sztálini általános meghatározás ugyanolyan elfogadhatatlannak bizonyult az európai országok számára, mint a fő erő tekintetében Kína számára.

A sztálini felfogás negatívuma tragikus élességgel domborodik ki Sztálinnak a nemzetközi helyzetről ez időben adott értékeléséből. „Egyesek azt gondolják – írta 1924-ben a kapitalizmus nyugat-európai burzsoá demokratikus stabilizációjáról, amely a békét hangoztatta és a nyílt fasizmust elutasította –, hogy a burzsoázia nem kénytelen-kelletlen, hanem jószántából, úgyszólván szabad választás útján jutott el a »pacifizmushoz« és a »demokratizmushoz«. Feltételezik, hogy a burzsoázia, amely a döntő harcokban (Olaszország, Németország) leverte a munkásosztályt, győztesnek érezte magát, és most megengedheti magának a »demokratizmust«. Más szóval, amíg a döntő harcok folytak, a burzsoáziának szüksége volt egy harci szervezetre, a fasizmusra, most viszont, amikor a proletariátust leverte, a burzsoáziának nincs többé szüksége a fasizmusra, és azt most már helyettesítheti a »demokratizmussal« mint győzelme meg-

szilárdításának legjobb módszerével. Ebből azt a következtetést vonják le, hogy a burzsoázia hatalma megszilárdult, hogy a »pacifizmus éráját« tartósnak kell tekinteni, az európai forradalmat pedig – a távoli jövő zenéjének. Ez a feltevés teljesen helytelen. Először, nem igaz az, hogy a fasizmus csak harci szervezete a burzsoáziának. A fasizmus nemcsak katonai-technikai kategória. A fasizmus a burzsoázia harci szervezete, amely a szociáldemokrácia aktív segítségére támaszkodik. A szociáldemokrácia a fasizmus objektíve mérsékelt szárnya... Ezek a szervezetek nem tagadják, hanem kiegészítik egymást... A fasizmus e két alapvető szervezet (a burzsoázia harci szervezete és a szociáldemokrácia. – *M. A.*) nem hivatalos politikai blokkja, amely az imperializmus háború utáni válságának viszonyai között jött létre, és célja a proletárforradalom elleni harc. A burzsoázia nem tud hatalmon maradni, ha nincs meg ez a blokk. Ezért hiba volna azt hinni, hogy a »pacifizmus« a fasizmus felszámolását jelenti. A »pacifizmus« a mai körülmények között a fasizmus igenlése a fasizmus mérsékelt, szociáldemokrata szárnyának előtérbe helyezésével."[18]

Mai szemmel nézve Sztálinnak ezt az 1920-as évekre vonatkozó elemzését, nyilvánvaló, hogy a helyes és a végzetesen helytelen keveredik benne. Helyes az értékelésben, hogy a kapitalizmus stabilizációját átmenetinek fogja fel, továbbá, hogy a „pacifizmust" és a „demokratizmust" nem mint a burzsoázia önkéntes politikáját, hanem mint a tömegek nyomásával kikényszerített politikát értékeli. Ugyanakkor alapvetően helytelen a „pacifista", a burzsoá demokratikus fordulatnak csak negatív értékelése, s még inkább helytelen, mondhatnánk végzetesen hibás, a fasizmus és a szociáldemokrácia értékelése, a szociáldemokráciának a fasizmussal való azonosítása. Sztálin az októberi forradalom stratégiájának általános érvényűségét feltételezve, a kialakuló új feltételeket, új viszonyokat, új erőelosztást figyelmen kívül hagyva, a szociáldemokráciát s a kispolgári demokrácia erőit a maga egészében azonosította az ellenség frontjával. Sőt, az volt a véleménye, hogy a kommunistáknak, a forradalom győzelméért, a szocializmushoz vezető út szabaddá tételéért harcolva, a fő csapást a szociáldemokráciára, méghozzá annak – a munkásosztályt

[18] *Sztálin* Művei. 6. köt. Szikra 1951. 311–313. old.

baloldaliságával leginkább megtévesztő – balszárnyára kell mérni. Sztálin e felfogása vált irányadóvá 1924-ben a III. Internacionálé V. kongresszusán, amely az egységfrontpolitikát csak az agitáció módszerének, a tömegek forradalmi mozgósítására szolgáló eszköznek tekintette, s kizárta a szociáldemokráciával való politikai koalíció bárminő formáját. Ez jutott kifejezésre a munkás-paraszt kormány, illetve a munkás-paraszt hatalom olyan értelmezésében, hogy az lényegében nem lehet más, mint a proletariátus diktatúrája.

Sztálin így, amikor egy részről helyesen állapította meg a burzsoádemokratikus stabilizáció átmeneti és ingatag jellegét, más részről eltúlozta a burzsoázia nehézségeit, rendszerének bizonytalanságát és ellentmondásait. A kommunista pártok jelentős erősödését, valamint a szociáldemokrata pártok válságát az egyes országok munkásmozgalmában, továbbá a dolgozók rokonszenvét a Szovjetunió iránt úgy értékelte, hogy mindez közvetlenül napirendre tűzi a proletárforradalmat. Ez öncsalás volt. A forradalmi szárny valóban létrejött és erősödött Európa számos országában, de nem került túlsúlyba, s egymagában nem jelenthetett győzelemre képes erőt a burzsoázia s annak legreakciósabb erői ellen. A kommunista pártok erősödése ellenére ugyanis minden jelentős ország munkásmozgalmában a reformizmus maradt túlsúlyban, mégpedig azért, mert a tömegek s a helyzet nem voltak érettek az októberi forradalomhoz hasonló forradalomra. A kommunista pártok azonban a dogmatikus stratégia következtében képtelenek voltak az új feltételeknek megfelelő új utat mutatni, amely a monopoltőke diktatúrájának fokozatos felszámolásán, a demokrácia szélesítésén és erősítésén keresztül vezetett volna a szocializmushoz. A burzsoá reakció, majd a fasizmus erősödése és felülkerekedése így tragikus módon nemcsak a szociáldemokrácia, hanem átmenetileg a kommunista pártok vereségét is magában foglalta. A súlyosan hibás értékelés és a hibás politika elméleti forrása kétségtelenül Sztálin hibás stratégiai felfogásából fakadt, amely hosszú ideig akadályozta az imperializmus és a monopoltőke erőivel szemben a szocializmus és a demokrácia erőinek találkozását, eredményes és idejében való összefogásukat.

A sztálini vezetés történelmi létjogosultságát természetesen nem a reformizmus elleni harc e leegyszerűsített értelmezése alapozta meg, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy a trockizmussal, a forradalom ki-

terjesztésének kalandorpolitikájával szemben a kapitalizmus átmeneti stabilizációját mint realitást vette tudomásul, s a szocializmus egy országban való építésére igyekezett az erőket összpontosítani. „A párt abból indul ki – mondotta Sztálin a »permanens forradalom« ellenzéki platformját bírálva 1926-ban –, hogy a fejlett kapitalista országok általában a részleges, ideiglenes stabilizáció időszakában vannak; hogy a mostani időszak forradalomközi időszak, amely a kommunista pártokat arra kötelezi, hogy a proletariátust előkészítsék az előttünk álló forradalomra; hogy a tőke, amely hasztalan próbálja tartóssá tenni a stabilizációt, támadásával feltétlenül azt éri el, hogy a munkásosztály maga is harcot indít és egyesíti erőit a tőke ellen; hogy a kommunista pártoknak be kell avatkozniuk az élesedő osztályharcba és a tőke támadásait a proletariátus ellentámadásaivá kell változtatniuk a proletárdiktatúra kivívása céljából; hogy e célok elérése érdekében a kommunista pártoknak meg kell nyerniük a munkásosztály milliós tömegeit, amelyek még mindig a reformista szakszervezetekhez és a II. Internacionáléhoz csatlakoznak; hogy az egységfront taktikája ilyképpen elengedhetetlen és kötelező a kommunista pártok számára."[19] „Mivel az ellenzéki blokk – állapítja meg ugyane tézisekben Sztálin – nem hisz forradalmunk belső erőiben és kétségbeesik a világforradalom késlekedése miatt, a forradalom osztályerőinek marxista elemzése talajáról lesiklik az »ultrabaloldali« önámítás és a »forradalmi kalandorság« talajára, tagadja a részleges kapitalista stabilizáció fennállását, és így a pucscsizmus útjára téved."[20]

A trockizmus, a baloldali ellenzék e politikájával szemben a történelem alapvetően Sztálint igazolta, őt igazolta az átmeneti stabilizáció, az egységfront, a szakszervezetekben való munka szükségességét illetően. Politikájának lényeges stratégiai ellentmondásai, összes problémái ellenére a trockizmussal szemben tehát Sztálin kétségtelenül a helyeshez közelebb álló álláspontot képviselt. Helyesen fordult szembe az ellenzék türelmetlenségével, ultrabaloldali, forradalmat erőltető politikájával. Ugyanakkor, az új helyzet nem eléggé átfogó elemzése következtében, a szocializmusba való átmenetet il-

[19] *Sztálin* Művei. 8. köt. Szikra 1952. 237. old.
[20] Ugyanott, 238. old.

letően továbbra is csupán az októberi forradalom mechanikus alkalmazásának koncepcióját tartotta lehetségesnek. Az általa képviselt politika: a proletárdiktatúra közvetlen célkitűzése és a szociáldemokráciának egészében ellenséges irányzatként való kezelése olyan, lényegében balos politika volt, amely az új helyzet követelte új stratégia hiányában gyakorlatában sok tekintetben éppen a megbírált trockista módszerek alkalmazásához vezetett.

A sztálini koncepció ez ellentmondásos jellege, korlátozottsága elméletileg onnan eredt, hogy bár Sztálin a revizionista elhajlás gyökerét abban jelölte meg, hogy a forradalom szempontjából lebecsülte azokat a különbségeket, amelyeket Lenin a klasszikus kapitalizmus és az imperializmus közt feltárt (a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése, a monopolkapitalizmus új ellentmondásai), ugyanakkor a reformizmus elleni polémiájában ő maga is csak a klasszikus kapitalizmus és a monopolkapitalizmus közti általános különbséget hangsúlyozta. Nem elemezte az október utáni időszak stratégiája szempontjából a legfontosabbat: az októberi forradalom előtti és az 1920 után restaurálódó kapitalizmus közti különbségeket. Nem vizsgálta meg a legsúlyosabb helyzetben levő országokban, valamint a kapitalizmus egészében az erőviszonyok megváltozását, továbbá a polgári demokratikus diktatúra monopoltőkés, fasiszta diktatúrává való átalakulásának, e diktatúra minden eddiginél agresszívabb és veszedelmesebb mivoltának stratégiai jelentőségét. E korlátozott szemlélet nagymértékben nehezítette a Szovjetunióban az előrehaladást, nemzetközi viszonylatban pedig a kommunista pártok eredményesebb tevékenységét.

A Szovjetunió védelméhez, a szocializmus több országban való győzelméhez az alapot csak a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusán elfogadott új stratégia hozta meg. Ez a stratégia, felhasználva a fasizmussal közvetlen harcban álló európai pártok tapasztalatait, a fasizmussal folytatott élethalálharc küszöbén a valóságnak mintegy elkerülhetetlen történelmi követelményeként kényszerítette ki a demokratikus feladatok és a nemzeti függetlenség védelmének következetes előtérbe helyezését. Ez a politika nyitott utat a szocialista világrendszer létrejöttéhez, s ezzel a kapitalizmus és a szocializmus közötti erőviszonyok világtörténelmileg új lehetőséget feltáró megváltozásához. De az egyszer már helyesen felismert

új stratégia is roppant nehézségekkel, súlyos visszaesésekkel és erős korlátok közt valósult meg. Korlátozta az új stratégia megvalósulását, hogy a koncepciós perek megrendezésével még fokozódott az osztályharc törvényszerű éleződését képviselő személyi kultusz. Hogy magában a Szovjetunióban az októberi stratégiához mechanikusan ragaszkodó koncepció mily messzemenően éreztette hatását, azt pregnánsan mutatják Sztálinnak a népi demokráciát a proletárdiktatúra szovjet útjával közvetlenül azonosító gyakorlata, továbbá a háború és a béke, a béke és a szocializmus összefüggéseire vonatkozó második világháborút követő nézetei is. Ahhoz, hogy ezeket a nézeteket megfelelően értékelhessük, korunk történelmének ellentmondásos folyamatába kell belehelyeznünk őket.

3. A VALÓSÁG ÉS ELLENTMONDÁSAI

A második világháborút követő időszak kétségtelenül alapvetően új körülményeket, új kort jelentett, de az ennek megfelelő új stratégia kialakítása nem ment egy csapásra, nem alakult ki ellentmondások nélkül. Következett ez a történelmi fejlődés rendkívüli bonyolultságából, az új helyzet felismerésének, az általános következtetések levonásának sokféle akadályából. „A történelem úgy készül – írja Engels –, hogy a végeredmény mindig sok egyes akarat összeütközéséből származik; az egyes akaratok mindegyikét megint egész sor sajátos életfeltétel teszi azzá, ami, vagyis számtalan egymást keresztező erő, az erőparalelogrammáknak végtelen csoportja működik, melyek eredője – a történelmi eredmény – ismét úgy tekinthető, mint a maga egészében, *tudat* és akarat *nélkül* működő hatalom terméke. Mert azt, amit minden egyes ember akar, mindenki más megakadályozza, és ami kialakult, az valami, amit senki sem akart. Így, az eddigi történelem természeti folyamat módjára játszódik le, és lényegében ugyanazoknak a mozgási törvényeknek van alávetve, mint az."[21]

A marxizmus az egyesek akaratával szemben éppen a történelmi folyamat gazdasági alapokból következő objektív, a természeti tör-

[21] *Marx–Engels:* Válogatott Művek. Budapest 1963. 478. old.

vények erejével bíró törvényszerűségeit tárta fel, és kialakította a társadalmi folyamatok megértésének, a történelmi előrelátásnak helyes módszerét. A helyes előrelátás azonban nem automatikus eredménye a helyes módszernek. Ha e módszert leegyszerűsítve, a fejlődés általános törvényszerűségeit mechanikusan értelmezve, a tények sokoldalú változását, az új mozzanatokat figyelmen kívül hagyva alkalmazzák, a történelem a munkásmozgalomtól is újra meg újra az előző elképzeléseknek – a szocializmus győzelméhez vezető út konkrét történelmi formáira, a szocializmus fejlődésére, a még kapitalista országok szocializmusba való átmenetére vonatkozó elképzeléseknek – s velük együtt a munkásosztály stratégiájának lényeges módosítását követeli meg.

A leegyszerűsítés a történelmi fejlődés szubjektív felfogásából következik, amely a valóságos helyzet összefüggéseit, annak lényeges változásait – főleg a másik oldal változásait – nem veszi kellően figyelembe, illetve a kapitalizmus és a szocializmus harcában bekövetkező módosulásokat pusztán mennyiségi változásoknak tekinti.

A burzsoázia különböző irányzatai és képviselői, annak ellenére, hogy a szocializmus létét, sőt erőinek növekedését kénytelenek elismerni, azt az első világháborút követően az orosz viszonyokkal összefüggő sajátosságnak, a második világháborút követően pedig részben Hitler szerencsétlen politikájának, részben pedig az erőszak átmeneti győzelmének igyekeznek feltüntetni, tagadják a szocializmusnak a XX. század fejlődésének fő irányát meghatározó jelentőségét. A burzsoázia, a maga osztályálláspontjáról kiindulva, az első világháborút és a Szovjetunió megszületését követő időszakot mint a kapitalizmus megújulásának, a korlátlan fejlődés lehetőségeinek korát igyekezett meghatározni. Fő erői pedig ennek az ideológiának a zászlaja alatt az egy országban hatalmon levő szocializmus visszaszorítását, felszámolását tekintették közvetlen és fő céljuknak.

A történelem azonban a kapitalizmus nagyobb részét az eredeti stratégia módosítására kényszerítette. A valóságban ugyanis a XX. század első világháborút követő szakaszának új tartalmát nemcsak a szocializmus egy országban való győzelme és megszilárdulása képezte, hanem a kapitalizmus válságának az elmélyülése is. A válság által legsúlyosabban érintett országokban kibontakozott a fasizmus, mely idővel a német fasizmus agresszív világuralmi törekvése kö-

vetkeztében a többi kapitalista ország számára is közvetlen és fő veszéllyé vált. A burzsoá ideológia és politika az első világháborút követően így nemcsak a szocialista állam létrejöttét, hanem magát a kapitalizmust is alapvetően helytelenül értékelte, amennyiben a kapitalizmus fejlődésének fő irányát a valóságban nem ellentmondásainak tőkés alapon való megoldása, hanem ellenkezőleg, az ellentmondások új formában való kiéleződése, a fasiszta agresszió kibontakozása jelentette. Ez pedig nemcsak a szocializmus elismerését, de azt is elkerülhetetlenné tette, hogy a kapitalista hatalmak jelentős része – az eddigi legszörnyűbb s a számára is fő veszéllyé váló agresszióval szemben – a szocializmus erőivel való összefogás útjára lépjen, jóllehet kezdetben tétlenül nézte a fasizmus fejlődését, sőt még támogatta is.

Az új korszak a munkásosztálytól is új stratégia kialakítását követelte meg. A kezdetben az 1917-es októberi forradalom pontos megismétlésének koncepciójából kiinduló, a reformizmust s a szociáldemokráciát a szocializmus legfőbb ellenségeként kezelő stratégiát a fasizmus elleni összefogás, a demokrácia és nemzeti függetlenség védelme stratégiájának kellett felváltania. Az új korszak új követelményei azonban a munkásmozgalmon belül sem egyszerre váltak világossá, sem akkor, de később, a második világháborút követően sem. A burzsoázia fő erői a második világháború befejezése után is a szocializmus elszigetelését, visszaszorítását, majd új háború, a szocializmus elleni fegyveres agresszió előkészítését állították stratégiájuk előterébe. A kapitalizmus fő erőinek ez új agresszióra irányt vevő politikáját Sztálin rendkívül leegyszerűsítve úgy értékelte, hogy Amerika a fasizálódás ugyanazon útját járja, mint a hitleri Németország. Úgy vélte, hogy az amerikai monopoltőke uralma ugyanazt, fogja jelenteni az európai országok számára, mint Hitler uralma, ez pedig az európai országok népeivel való ellentétek hasonló kiéleződését hozza magával.

A helyzet ilyen megítélése a legszorosabb összefüggésben volt Sztálin egész történelemszemléletével. Sztálinnak a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetre vonatkozó egész felfogását, mondhatni maradéktalanul, a XX. század első évtizedeinek tapasztalatai határozták meg, és a győzelemhez vezető utat, az osztályharc addigi formáinak megfelelően, a fejlett kapitalista országokban is csupán

a kizsákmányolás, a nyomor és a tőkés diktatúra ellentéteinek közvetlen kiéleződésében látta. Nem ismerte fel, hogy a fejlődés nem zárja ki, hanem bizonyos feltételek és keretek között lehetővé teszi, hogy a monopoltőke új és haladottabb módszereket alkalmazzon, új tartalékokat tárjon fel, sőt a népek igénye és a szocializmus versenye következtében az új helyzet egyenesen kényszeríti erre. Ez pedig a szocialista fronttól is a demokráciáért s a szocializmusért való küzdelem lényegesen bonyolultabb formáit, új feltételeinek a figyelembevételét kívánja meg, s ezért minden lényeges kérdésben (hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki: alap és felépítmény, a munkásosztály vezető szerepe és szövetségi politikája, nemzetközi és nemzeti egysége stb.) a marxizmusnak az új viszonyoknak megfelelő alkalmazását, egyszóval teljesen új stratégia kialakítását igényli. Minderre sokáig nem került sor. Ez jó ideig természetesen nemcsak az elméleti belátás hiányán múlott. Szorosan összefüggött azzal, hogy a szocializmus egy országban, ostromlott erődként való építésének viszonyai közt kialakult személyi kultusz rendszerét képviselő sztálini vezetés a második világháború után nem bízott az imperializmussal szemben a béke fenntartásának, a fejlett kapitalista országok békés versenyben való legyőzésének a lehetőségében.

Az alapvetően új helyzet felismerésének hiányában Sztálin, lényegében egy elmúlt korszak stratégiájának megfelelően, az ellentétek rohamos kiéleződését s az új háború elkerülhetetlenségét véve számításba, a kommunista pártok feladatának azt tekintette, hogy mint a második világháborút megelőzően a német fasizmussal, úgy azt követően az új imperialista agresszióval szemben a hatalom megragadására és a társadalmi rend közvetlen megváltoztatására egyesítsék az összes erőket. Az amerikai imperializmus azonban – a nyugatnémet imperializmus újraélesztése, mindennemű reakcióval és a fasiszta örökséggel való összefonódása ellenére – uralmának lényegesen eltérő gazdasági és politikai feltételei, s nem utolsósorban a szocializmus és a demokrácia erőinek nagymérvű növekedése és a gyarmati népek demokratikus nemzeti felszabadító mozgalmai következtében, nem a hitleri nyílt fasiszta diktatúra útját járta. Igaz, hogy az európai kapitalizmus amerikai segéllyel való restaurálása az Egyesült Államok vezető szerepének megalapozását szolgálta, ugyanakkor azonban Amerika részvétele Nyugat-Európa tőkés res-

taurációjában, az új kapitalista konjunktúra kialakítása egybeesett nemcsak a nyugat-európai nagyburzsoázia, hanem még a kispolgárság közvetlen érdekeivel is. Amerika fellépésének tehát nem kellett a közvetlen nyílt diktatúra bevezetésével együtt járnia. A monopoltőkés diktatúra az országok jelentős részében demokratikus köntösben, a nyugat-európai népek számára részben megszokott, hagyományos, részben új formák szerint, a demokratikus intézményeket s igényeket számba vevő módon ment végbe. Sőt, a kapitalizmus e módszereivel új tartalékokat és fejlődési lehetőségeket tárva fel, a gazdasági konjunktúrával nemcsak a kispolgárság, hanem még a munkásosztály egy részét is leszerelte. Ilyen körülmények között a burzsoá politikának a fasizmussal való közvetlen azonosításából, a hatalmi és társadalmi rend közvetlen megváltoztatásából kiinduló stratégia nem felelt meg a reális helyzetnek, a tömegek közvetlen törekvéseinek, s így nem is érhette el a kívánt eredményt: a demokráciának s a kommunista pártok antiimperialista szövetségi politikájának a kiszélesítését.

Az imperialista agresszió burzsoá demokratikus köntösben újraszervezkedő és átcsoportosított erőinek háborús készülődésével szemben Sztálin a Szovjetunióval szövetséges népi demokráciák körében a szocializmusba való átmenet meggyorsításával, a proletárdiktatúra személyi kultusszal azonosított érvényesítésével igyekezett a szorosabb egységet és a szocializmus érdekeit biztosítani. Viszont épp a szocializmusba való átmenet e leszűkített, a személyi kultusszal, az osztályharc törvényszerű kiéleződésével azonosított értelmezése még inkább megnehezítette Nyugaton a népfrontpolitika lehetőségeit, a kispolgári és ellenzéki pártok vezetőségét – a kapitalista konjunktúra és a kommunistaellenes uszítás következtében – a kommunista pártokkal való együttműködés helyett a reakció uszályába terelte, sőt a népi demokráciákban is felidézte a párt és a munkásosztály, a párt és a tömegek közötti kapcsolat meglazulását.

A Komintern VII. kongresszusa irányvonalát tehát a sztálini vezetés nem fejlesztette tovább az új viszonyoknak megfelelően, így a népfrontpolitika részben formálissá vált, pusztán taktikai értelmezése érvényesült. A demokrácia és a szocializmus, valamint a béke és a szocializmus merev kettéválasztása miatt a népfront és a népi demokrácia jelszavainak a fenntartása mellett is, lényegében vál-

zatlanul az októberi forradalom mechanikusan értelmezett stratégiája lett az irányadó.

Az új helyzet követelményei tehát a szocializmus frontján sem azonnal váltak világossá. Az előző kor törvényszerűségeinek változatlan érvényesüléséből kiindulva, az új korszakot a kommunisták is jó ideig a szocializmus erőinek pusztán mennyiségi növekedésében, és a kapitalizmus válságának a korábbiakhoz hasonló egyszerű fokozódásában, nem pedig új stratégiát igénylő új minőségében fogták fel. Bár ha ennyiben hasonló volt is a burzsoáziának és a munkásosztálynak az új helyzetet, az új korszakot illető értékelése, igen jelentős különbség is van köztük. Ez a különbség abban van, hogy az érdekeinél fogva a fennálló rend fenntartására törekvő burzsoázia sokkal nehezebben, sokkal korlátozottabban, sokkal mélyebb ellentmondásokkal terhelten képes csak az új követelményekhez alkalmazkodni, mint a munkásosztály, amelytől érdekei az új kor követelményeinek maradéktalan feltárását, problémái következetes megoldását követelik. A munkásosztálynak ez a szerepe az új kor új követelményeinek felismerésében és megvalósításában megmutatkozott már a második világháborúban is a második front huzavonájával szemben a Szovjetuniónak és a kommunista pártoknak a fasizmus elleni fegyveres harcában, a háború megrövidítésében, s a népek felszabadításában vitt vezető szerepében. De megmutatkozik ez a XX. század második felében kibontakozó új viszonyok között abban is, hogy a béke fenntartását mint fő kérdést, s a szocializmus és a kapitalizmus küzdelmének az egész emberiség érdekeinek megfelelő, békés versenyben való megoldását a Szovjetunió XX. kongresszusán újra csak a kommunisták fogalmazták meg és állították a történelem középpontjába.

Ma, a monopoltőkés agresszió új erőivel szemben az SZKP XX. kongresszusának irányvonala a Komintern VII. kongresszusán kialakított lenini stratégia szélesebb fronton való és sokoldalúbb alkalmazását jelenti. Ezzel szemben a kínai vezetők – az októberi forradalom leszűkített értelmezésével – Sztálinnak a történelem által már elmarasztalt koncepciójához térnek vissza. Ennek elméleti forrása újra csak abban van, hogy amint Sztálin nem tett megfelelő különbséget az imperializmus és a szocializmus harcának első és második szakasza közt, ugyanúgy nem tesznek ma különbséget a kínai do-

kumentumok a XX. század második és harmadik szakasza között. A szocializmus és az imperializmus új vonásainak figyelmen kívül hagyása azonban – s ezt újra és újra ki kell emelni – még sokkal súlyosabb áldozatokat, még nagyobb veszélyt jelenthet napjainkban, a modern imperializmus új, agresszív erőivel való harcban, mint a két világháború között.

Nem elégedhetünk meg azonban a kínai kommunista vezetők stratégiájának csupán a sztálini elképzelésekkel való elméleti és történeti azonosításával. Látni kell a különbséget is. Sztálin szemben állt Trockijjal, Trockijnak azzal a koncepciójával, hogy a szocializmus építése nem lehetséges egy országban, s hogy a forradalom szféráját háborúk vállalásával kell kiszélesíteni. Ily módon Sztálin – Trockijjal ellentétben – a két világháború között kétségkívül szembeszállt a nemzetközi konfliktusok élezésével, s az államok közötti béke fenntartásának és a háború elkerülésének a politikáját képviselte. A kínai kommunista vezetők mai stratégiai koncepciója ezzel szemben még hátrább lép, annak a veszélyét idézi fel, hogy eljut egészen Trockijig, annak a permanens forradalmat képviselő platformjáig.

Tényleges és vélt nézeteltérések

Nem állítható azonban, hogy a kínai vezetők álláspontjában semmilyen változás sem következett be. Miután az 1963 elejéig hirdetett irányvonal, mely frontálisan fordult szembe a békés egymás mellett élés és a béke védelmét képviselő nézetekkel, csak a kínai politika elszigetelődését vonhatta maga után, a kínai vezetők 1963 végén megjelentetett dokumentumaikban lényegesen differenciáltabban igyekeztek kidolgozni addigi platformjukat. A „Renmin Ribaó"-ban és a „Vörös Zászló"-ban 1963 második felében és decemberében megjelent polemizáló dokumentumok többé már nem tagadják a béke fenntartásának, illetve a békés egymás mellett élés politikájának jelentőségét, sőt egyenesen azt hangsúlyozzák, hogy a kínai párt maga is a békés egymás mellett élés politikáját vallja, csakhogy ennek nem az SZKP által képviselt álláspontját. Nem igaz – írja a „Renmin Ribao" és a „Vörös Zászló" 1963. december 11-i számában „A békés

egymás mellett élés két, egymással homlokegyenest ellenkező politika" címen megjelent polémiájában –, hogy Kína ellene van a békés egymás mellett élésnek. A tanulmány idézi Mao Ce-tung s a kínai kormány különböző időben tett nyilatkozatait a békés egymás mellett éléssel kapcsolatban. Hivatkozik a bandungi öt alapelv elfogadására, majd megállapítja, hogy miután az osztályerők nemzetközi egyensúlya korunkban egyre inkább a szocializmus javára változik, és miután az imperialista erők napról napra gyengülnek, ellentmondásaik pedig éleződnek, a szocialista országoknak megvan a lehetőségük arra, hogy egyik vagy másik imperialista országot valamiféle békés egymás mellett élésre kényszerítsék. Nem értenek azonban egyet a kínai dokumentumok szerzői az SZKP-val abban, hogy annak vezetői – szerintük – a békés együttélést tekintik a legfőbb elvnek korunk társadalmi problémái megoldására.

A „Renmin Ribao" és a „Vörös Zászló" 1963. december 11-i cikkeiben kifejtett álláspont szerint a Kínai Kommunista Párt és a Szovjetunió Kommunista Pártja közötti nézeteltéréseknek három elvi forrása van. Az első ezek közül az, hogy a Szovjetunió lehetségesnek tartja, míg őszerintük nem lehetséges a kapitalizmus felszámolása a békés egymás mellett élés körülményei között, a harc új formáinak alkalmazásával. Másodszor, a kínai vezetők szerint az SZKP a békés egymás mellett élést tekinti a szocialista országok külpolitikája fő vonalának, s figyelmen kívül hagyja, hogy a szocialista országok külpolitikájának lényege az internacionalizmus, azaz az a feladat, hogy segítsék az imperializmus ellen harcoló elnyomott osztályokat és népeket. Harmadszor, a szovjet vezetők szemében a békés egymás mellett élés politikája valamennyi kommunista pártra érvényes, míg a kínai vezetők szerint az elnyomott országok kommunista pártjainak ez nem lehet a fő politikai irányvonala. „Az osztálytársadalomban teljesen helytelen úgy szemlélni a békés egymás mellett élést, mint a társadalom előtt álló létfontosságú problémák megoldásának legjobb s egyetlen elfogadható módját", illetőleg, mint „az egész modern társadalom létének alaptörvényét" – írják ezzel kapcsolatban. Hogyan állítható az – kérdezik a kínai dokumentumok szerzői –, hogy „a szocializmus világméretű győzelmet arat majd a békés egymás mellett élés és a békés versengés révén, ahelyett, hogy a népek forradalmi harcaival vívná ki azt".

Mi következik ezen állásfoglalásból? Az, hogy ha nem tartjuk lehetségesnek, hogy a békés egymás mellett élés viszonyai között győzzön a szocializmus, akkor elkerülhetetlen a háború a szocializmus és az imperializmus között. Így az 1963. év végi kínai közlemények is végső soron megmaradtak eredeti álláspontjuk mellett, s csak látszólag közeledtek a második állásponthoz. Ilyenformán a három közül az első elvi ellenvetés az alapvető, a döntő jelentőségű. A második ellenvetés már sokkal kevésbé az. Ez ugyanis nyitott kapukat dönget – olyan nézetet vitat, amilyet az SZKP tulajdonképpen sohasem képviselt. A kínai fél ugyanis figyelmen kívül hagyja, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártjának az országok békés egymás mellett élésére vonatkozó irányelve sohasem jelentett lemondást az egyes országokon belüli osztályharcról, az elnyomott népek és országok imperializmus elleni, szükség esetén fegyveres felszabadító harcáról. Az SZKP minden idevonatkozó állásfoglalása szerint: egy dolog a különböző országok s államok közötti békés egymás mellett élés, és más dolog az egyes országokon belüli osztályharc, valamint az elnyomott népek harca idegen elnyomóik ellen. A kínai közlemények viszont a Szovjetunió új világháború elleni harcát és a békéért való küzdelmét úgy igyekeznek feltüntetni, hogy az SZKP s a XX. kongresszus alapján álló pártok lemondanak a népek fegyveres felszabadító harcáról, sőt ellene vannak ennek, s az egyes országokat illetően is a szocializmusba való átmenetnek csak a békés útját ismerik el.

A XX. kongresszus és az SZKP politikájának ilyen felfogása szemben áll e politika valóságos tartalmával. A XX. kongresszus koncepcióját képviselő pártok álláspontja az egyes országok forradalmi harcát tekintve egyáltalában nem zárja ki, hanem – a burzsoá reakció magatartásától függően – magában foglalja az imperializmus s az azt kiszolgáló reakció elleni fegyveres harc szükségességét is. A különbség abban van, hogy ezt nem egyetlen lehetőségnek tekintik. Kuba és Algéria példája ugyan a XX. század második felére vonatkozóan éppen azt látszik bizonyítani, hogy ha a demokratikus vagy nemzeti forradalom győzelmét követően békés úton is megoldható a szocializmusba való átmenet, maga a népek nemzeti és demokratikus forradalma változatlanul csak a monopoltőkés és imperialista reakcióval szembeni fegyveres felkelés, fegyveres harc

útján győzhet. Helytelen dolog azonban általánosítani. Bizonyos, hogy a még imperialista s monopoltőkés uralom alatt levő országok egy részében a demokratikus és nemzeti felszabadulás a változott viszonyok ellenére sem győzhet fegyveres harc, fegyveres felkelés nélkül, de a fegyveres felkelés ma már a demokratikus és nemzeti felszabadulás útját tekintve sem minősíthető e forradalmak *egyetlen* lehetséges útjának, az átmenet abszolút törvényének. Az ebben a vonatkozásban is meglevő és növekvő új lehetőség, a demokratikus forradalom békés győzelmének a példája volt már a második világháborút megelőzően a népfrontkormány békés, parlamentáris úton való hatalomra jutása Spanyolországban. A forradalom e békés úton létrejött győzelmének megszilárdulását a harmincas évek második felében Spanyolországban, ugyanúgy, mint 1919-ben Magyarországon, nem a forradalom belső erőinek elégtelensége, hanem az imperializmus nemzetközi beavatkozása, viszonylagos túlereje tette lehetetlenné. Viszont a hitleri fasizmus vereségét követően a fasizmus alól felszabadult országok egy részében a demokratikus és szocialista forradalom feladatait megoldó népi demokratikus átmenet, ugyanúgy, mint 1946-ban Indiában, a hatvanas évek elején pedig számos afrikai országban a nemzeti függetlenség megvalósulása, éppen a nemzetközi erőviszonyok alapvető megváltozása következtében már békés úton vált lehetővé. Nem kétséges, hogy a szocializmus, a demokrácia és a nemzeti függetlenség erőinek kapitalizmust túlszárnyaló további fejlődése csak növelni fogja a népek felszabadulása békés útjának lehetőségeit.

A kínai polémia a fegyveres felkelés s a polgárháború elkerülhetetlenségéből kiindulva az internacionalizmusban, a szocialista országok kölcsönös segítésében a fő súlyt a fegyveres segítségre helyezi. Adott körülmények közt, mint a magyarországi ellenforradalmi támadás vagy mint Egyiptom és Kuba esetében ez bebizonyosodott, a fegyveres segítséget, illetve annak vállalását kötelezőnek tekinti magára nézve a Szovjetunió is. Végzetes dolog azonban nem látni, hogy korunkban a szocialista front s a Szovjetunió internacionalista kötelezettségének fő feladata – az egyes országoknak szükség esetén nyújtott fegyveres segítségen túlmenően – a népek összessége szempontjából abban áll, hogy a háború és az imperialista fegyveres agresszió megakadályozásával biztosítsa a népek békéjét, az

emberiség fennmaradását, s éppen ezáltal teremtsen kedvezőbb feltételeket az egyes osztályok és népek felszabadító harcához. Végzetes dolog figyelmen kívül hagyni, hogy a dolgozó osztályok és az elnyomott népek számára felszabadulásuk kedvezőbb feltételeit nem a pusztító eszközök korlátlan bevetése, nem a népeket megsemmisítő háborúk teremthetik meg, hanem a forradalmi erők belső, egész népeket egyesítő ereje, össznépi jellege és lendülete.

Végül, ami a harmadik elvi ellenvetést illeti, az lényegében az első, alapvetően helytelen ellenvetés más formában való megismétlése. Azt jelenti, hogy a kínaiak a világ még nem szocialista nagyobb részében (különösen Ázsiában, Latin-Amerikában és Afrikában) az imperialista bilincsek letörését – a kínai forradalomhoz hasonlóan – csak polgárháborúk és háborúk útján tudják elképzelni. Ha azonban egyes népek számára valóban elkerülhetetlen volt is, mások részére pedig ma is elkerülhetetlen a fegyveres harc, nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a hatvanas évek fordulóján függetlenné vált új országok egész sora éppen az imperializmus és a szocializmus megváltozott erőviszonyai következtében kedvezőbb úton, össznépi ellenállás útján, háború és polgárháború nélkül tett jelentős lépést szabadságának kivívása felé. Ugyanakkor mind a fegyveres harcban, mind a békés úton önállóvá .vált országok függetlenségének megszilárdítása elsősorban ezen országok gazdasági fejlődésének, a fejlett és fejletlen országok közötti szakadék áthidalásának a kérdése. Az újonnan felszabadult országokban a fejlett tőkésországok befolyása egyáltalán nem szűnik meg egyik napról a másikra, mert annak objektív bázisa a fejlődő országok alacsony gazdasági színvonalával szemben a fejlett tőkésországok hatalmas gazdasági kapacitásában, termelőerőik magas fejlettségében rejlik. Minthogy az elmaradt országok fejlődése saját erejükből csak igen lassú lehet, világos, hogy tényleges előrehaladásuk, fejlődésük szocialista útja szempontjából sokszor a fegyveres segítségnél is nagyobb jelentősége van számukra a szocialista országokban a gazdasági kapacitás kapitalistákat meghaladó ütemű növekedésének. Ily módon a szocialista országok számottevőbb gazdasági segítséget nyújthatnak a fejlődő országoknak, szorosabb lehet együttműködésük. A gazdasági felemelkedés alapvető kérdéseit természetesen minden országnak elsősorban saját keretei közt kell megoldania, emellett azonban egyál-

talán nem mindegy, hogy a fejlett és elmaradt országok közti szakadékot a kapitalista vagy a szocialista fronttal való gazdasági kapcsolatok erősítésével hidalják-e át.

A kínai dokumentumok szerzői mindezzel ellentétben árulásnak minősítik azt az álláspontot, hogy a nemzetközi munkásmozgalom s a népek segítésének legjobb módja a békés egymás mellett élés, a békés gazdasági verseny biztosítása. A forradalmi mozgalom feladásának minősítik azt a nézetet, hogy a gazdasági versengésben, a békés egymás mellett élés viszonyai között is döntő csapást lehet mérni a tőkés kapcsolatok egész rendszerére. Változatlanul nem bíznak abban, hogy a szocializmus békés úton is győzhet, hogy a dolgozó osztályok a szocializmus helyes és eredményes építése mellett – az októberi forradalom és Kína felszabadulása történelmi útjától eltérően – hosszabb és fokozatosabb úton, s háború nélkül is felszámolhatják a kapitalizmust.

A kínai dokumentumok szerzői, a történelmi összefüggések változását figyelmen kívül hagyva, egyes kiragadott Lenin-idézetekkel igyekeznek igazolni álláspontjukat, és azt hirdetik, hogy ők a békés egymás mellett élés Lenin és Sztálin által képviselt politikája alapján kívánnak haladni. Ez azonban csak két dolgot bizonyít. Először azt, hogy változatlanul nem értik vagy nem akarják érteni a XX. század húszas és hatvanas évei közötti nagy különbséget. Nem látják, hogy annak idején a szocializmus erőinek korlátozott volta miatt a háború megakadályozása nem lehetett reális célja a kommunista pártoknak, ugyanakkor maguk a háborúk minden szörnyűségük és súlyos pusztításuk ellenére sem jelenthették az emberiség egészének veszélyeztetését, egész népek s világrészek pusztulását. Ma viszont a szocializmus és az imperializmus közti megváltozott erőviszonyok reális alapot nyújtanak az új világháború megakadályozására, s ez annál is jelentősebb, mivel az új világháború egész népek, világrészek pusztulását s az emberiség előrehaladásának súlyos visszavetését okozná.

Másodszor, a kínai polémia képviselőinek a békés egymás mellett élés kérdésében Lenint Sztálinnal összekapcsoló álláspontja azt bizonyítja, hogy nem látják: Sztálin, az 1920-as években lenini célokat követő politikája ellenére, éppen Leninnel ellentétes módszerei következtében, nem kapcsolható egyszerű egyenlőségjellel Leninhez.

Éppen ellenkezőleg, a lenini módszer helyes alkalmazása, az új kor kérdéseinek eredményes megoldása előfeltételként követelik meg nemcsak a Szovjetuniótól, hanem Kínától s az egész világ kommunista mozgalmától is, hogy bírálják a sztálini koncepciót, feltárják a leninizmussal való ütközését és annak forrásait.

*

Világos, hogy amint annak idején Sztálint, úgy most a kínai vezetőket sem önmagában az elméleti felismerés hiánya viszi a reális helyzettől helytelen irányba. Éppen ezért meg kell vizsgálnunk: milyen körülmények azok, amelyek a kínai kommunista vezetőket a saját hazai tapasztalaton és az októberi forradalom mechanikus értelmezésén túlmenően, most már a gyakorlat oldaláról nézve, a stratégia kérdéseinek a leninizmustól ennyire eltérő, azzal szembeforduló értelmezésére késztetik? E kérdés megválaszolásakor mindenekelőtt azt kell szem előtt tartanunk, hogy a külpolitika nemcsak a kapitalista országokban, hanem a szocialista államokban is az adott ország belső helyzetének a tükörképe. Ennek megfelelően a kínai vezetők álláspontja sem független Kína belső helyzetétől, fejlődésének ellentmondásaitól. A szocializmusba való átmenet országon belül is leegyszerűsített felfogása a kínai vezetőknek a trockizmushoz, a permanens forradalomhoz visszatérő koncepciójából következik. Ahogy azt a Kínai Kommunista Párt 1963. június 14-i nyilatkozata megfogalmazta: „A még imperialista és kapitalista rendszerben élő népeknek, amelyek a világ lakosságának kétharmadát jelentik, forradalmat kell kirobbantaniuk . . . a már szocialista útra lépett népeknek, amelyek a világ lakosságának egyharmadát jelentik, végig kell vinniük forradalmukat." Azt, hogy a békés átmenet útját kereső pártokkal szemben mit jelent a forradalom kirobbantásának, az októberi forradalom közvetlen megismétlésének irányvonala, az előbbiekben már kifejtettük. Mit jelent azonban a forradalom végigvitele a már szocialista országokra vonatkozóan? A választ erre vonatkozóan a júniusi nyilatkozatnak az össznépi állammal kapcsolatos állásfoglalása adja meg, mely szerint a proletárdiktatúra elkerülhetetlenül szükséges a kommunizmus magasabb fokáig. A kínai vezetők antimarxistának, a szovjet társadalom reális viszonyaival ellenkezőnek

minősítik a XXII. kongresszus irányelveit a proletárdiktatúrának össznépi állammá való átalakulásáról. Ezt az állásfoglalást elméletileg azzal igyekeznek alátámasztani, hogy amíg különböző tulajdonformák és különböző osztályok vannak, amíg a munkásosztály mellett parasztság is létezik a szocialista társadalomban, addig – a szocializmus feladása nélkül – elkerülhetetlen a proletariátus diktatúrája. „Ha a szocialista társadalom gazdasági alapját vizsgáljuk – állapítja meg a nyilatkozat –, azt találjuk, hogy kivétel nélkül minden szocialista országban megvan a különbség az össznépi tulajdon és a kollektív tulajdon között, továbbá, hogy létezik még egyéni tulajdon is ... Az össznépi tulajdon és a kollektív tulajdon – folytatja a nyilatkozat – a tulajdon két formája és kétféle termelési viszony a szocialista társadalomban. Az össznépi tulajdonban levő üzemek dolgozói és a kollektív gazdaságok parasztjai a szocialista társadalomban a dolgozók két különböző kategóriájába tartoznak. Ezért munkás és paraszt között osztálykülönbség van, kivétel nélkül minden szocialista társadalomban. Ez a különbség nem tűnik el mindaddig, amíg meg nem valósul a kommunizmus magasabb fokára való átmenet. Jelenlegi gazdasági fejlődési szakaszunkban az összes szocialista országok még messze vannak a kommunizmus magasabb szakaszától, amelyben a gyakorlatban valósul meg a »mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint« elv. Ezért hosszúhosszú időre lesz szükség ahhoz, hogy megszűnjön az osztálykülönbség munkás és paraszt között. Amíg ez a különbség meg nem szűnik, lehetetlenség azt állítani, hogy a társadalom osztály nélküli, vagy hogy nincs többé szükség a proletariátus diktatúrájára."

Mit bizonyít a kínai nyilatkozatnak ez az érvelése? Nem mást, mint azt, hogy a szocializmus egész időszakában, egészen a kommunizmus magasabb fokának eléréséig a munkásosztálynak a parasztsággal szemben van szüksége a proletariátus diktatúrájára.

De vajon leninizmus ez? Lenin szerint a proletárdiktatúra bázisát a munkás-paraszt szövetségnek kell alkotnia, a proletárdiktatúra csakis akkor lehet szilárd, ha az a munkásosztály és a parasztság szövetségét foglalja magában. A munkásosztálynak Lenin értelmezése szerint nem szövetségesével, hanem a kizsákmányoló osztályokkal, a földesurakkal, a kuláksággal, a tőkésekkel szemben van szüksége diktatúrára, s ott, ahol megszűntek az ellenséges osztályok, a

szövetség politikájának kell érvényesülnie. A munkás-paraszt szövetségen belül természetesen a munkásosztályé a vezető szerep, anélkül nincs és nem lehet szocializmus. A munkásosztálynak azonban nem diktatúrával, hanem helyes politikával, a parasztság többségének meggyőzésével és megnyerésével kell biztosítania vezető szerepét.

Éppen ezért fel kell tenni a kérdést: mit bizonyít az a kínai érvelés, hogy a proletárdiktatúrát az ellenséges osztályok felszámolását követően is fenn kell tartani? Csupán azt, hogy a kínai vezetők ebben a kérdésben sem a proletárdiktatúra lenini, hanem sztálini felfogását képviselik. Csupán azt bizonyítja, hogy a kínai vezetők ahogyan szinte szó szerint követik Sztálint a békéért való harc és a szocializmusért való küzdelem merev kettéválasztásában, továbbá követik az imperializmus elleni harcnak az októberi forradalom megismétlésére való leszűkítésében, mondhatnánk betű szerint ismétlik Sztálint az össznépi és a kollektív tulajdon merev szembeállításában is. A kínai vezetők – miután nem bíznak abban, hogy a munkásság és a parasztság a termelőerők fejlesztése, igényeik magasabb fokú kielégítése során eggyé forrhatnak – állandónak s elkerülhetetlennek tekintik a parasztság szembekerülését a munkásosztállyal s a szocialista állammal.

A kínai felfogás ebben a vonatkozásban is figyelmen kívül hagyja a következőket: Sztálin az 1920-as években, Lenin halála után, a trockista elméletekkel (diktatúra a parasztsággal szemben, a gazdaság militarizálása) vívott harcban alapozta meg tekintélyét s párton belüli vezető szerepét. Alig néhány évvel később a parasztsággal való elkerülhetetlen összeütközés és vele szemben a diktatúra fenntartásának szükségességét igazolni törekvő gyakorlatával azonban már nem Lenin módszereit, hanem valójában Trockijét képviselte. Mint tudvalevő ugyanis, Trockij volt az, aki Leninnel ellentétben a parasztsággal szembeni diktatúra szükségességét vallotta, azt hirdette, hogy a szocializmus építése az elmaradt Oroszországban megvalósíthatatlan a parasztsággal való együttműködés alapján, mert a munkásosztály a szocializmus építése során szükségképpen összeütközésbe kerül vele. Szerinte a szocializmus építése Oroszországban szükségképpen összeütközést fog okozni a munkásosztály és a parasztság között mindaddig, amíg nem győz a nyugati proletariátus. A proletariátus – írta Trockij az 1905-ös forradalomról írt munkájának

1922-es előszavában –, miután megragadta a hatalmat, szükségképpen „ellenséges összeütközésbe kerül nemcsak a burzsoázia valamennyi csoportjával, amelyek forradalmi harcának első idejében támogatták, hanem a parasztság széles tömegeivel is, amelyek segítségével hatalomra jutott". Trockij szerint: „az elmaradt, túlnyomó többségében paraszt lakosságú ország munkáskormányának helyzetében rejlő ellentmondások csak nemzetközi méretekben oldhatók meg, a proletariátus világforradalmának a porondján."[22]

Trockij fenti nézeteivel szemben Sztálin a lenini koncepciót védte, s a középparasztsággal való szövetséggel és az új gazdasági politikával igyekezett megalapozni a Szovjetunióban a szocializmus felépítését. E politika védelmében 1929-et megelőzően élesen és határozottan fellépett a parasztkérdés lebecsülése, az utasítgatás, a parancsolgatás, a munkás-paraszt szövetség veszélyeztetését jelentő módszerek ellen. 1925 janárjában a dimovkai üggyel kapcsolatban mondotta, hogy egyes falvakban, járásokban, kerületekben „a helyi pártfunkcionáriusok csak Moszkva felé néznek, nem óhajtanak a parasztság felé fordulni, nem értik meg, hogy nem elegendő, ha Moszkvával megférnek, hogy a parasztsággal is meg kell férniük". Sztálin akkor még az egész forradalom sorsa szempontjából alapvető jelentőséget tulajdonított a parasztsággal szembeni helyes magatartásnak. Kijelentette, hogy a parasztság az orosz proletariátusnak az a szövetségese, amely „máris közvetlen segítséget nyújt, hadsereget, gabonát stb. ad. Ezzel a szövetségessel – hangsúlyozta – ... együtt dolgozunk, vele együtt építjük a szocializmust, jól-rosszul, de építjük, és ezt a szövetségest éppen most, különösen most, tudnunk kell értékelni."[23] Sztálin az ellenzékkel szemben, amely azt állította, hogy a parasztság elleni erőszak elkerülhetetlen, s azt javasolta, hogy az adó-, a beszolgáltatási és az árrendszert meg kell szorítani, Lenint idézte: „A diktatúra legfőbb elve – a proletariátus és a parasztság szövetségének a fenntartása."[24] Sztálin a lenini koncepció védelmében Trockijjal való 1926-os polémiájában azt hirdette, hogy a proletariátus gazdasági téren, a szocializmus építésében ugyanúgy a pa-

[22] Idézi *Sztálin* Művei. 8. köt. Szikra 1952. 233–234. old.
[23] *Sztálin* Művei. 7. köt. Szikra 1951. 21–23. old.
[24] *Sztálin* Művei. 8. köt. Szikra 1952. 8. old.

rasztság zömének vezetője lehet és kell is, hogy az legyen, mint ahogy vezetője volt 1917 októberében politikai téren, amikor megdöntötték a burzsoázia hatalmát és megteremtették a proletárdiktatúrát. Az ország iparosítását – hangsúlyozta ekkor Trockijjal szemben Sztálin – csak abban az esetben lehet végrehajtani, ha a munkásosztály élcsapata a szocializmus építésének megalapozásában az ipar fő piacát alkotó népesség többségének, a dolgozó parasztságnak fokozatosan javuló anyagi helyzetére támaszkodik. Ezért pedig – mondotta – olyan gazdasági politikát (árpolitikát, adópolitikát stb.) kell folytatni, amely erősíti az ipar és a parasztság összefogását, fenntartja a munkásosztály és a parasztság zömének a szövetségét.

Sztálin tehát Trockijjal szemben, a mezőgazdaság szocialista átalakítását megelőzően, Lenin politikáját igyekezett megvalósítani. A történelem valóságos menetét tekintve azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az 1929-et követő időszakban a parasztságra gyakorolt nyomás fokozódott, és az ellentmondások kiéleződtek. Trockij az 1930-as években mindezt mint Leninnel szemben saját koncepciójának – a parasztsággal való összeütközés elkerülhetetlenségének – történelmi igazolását igyekezett feltüntetni. A valóságban azonban ezek az ellentmondások nem a lenini politikából adódtak, hanem éppen abból, hogy Sztálin nem elég következetesen érvényesítette azt. Abból eredtek, hogy míg Lenin 10–20 évnyi jó viszony biztosításában jelölte meg a szocializmusba való átmenet szilárd megalapozásának feltételét, addig Sztálin az imperialista államok által körülvett és fenyegetett Szovjetunióban a súlyt a szocialista nagyipar megteremtésére helyezve, bizalmatlanná vált az ösztönös paraszti tengerrel szemben. A jó viszony fenntartása helyett mindenekfölött arra törekedett, hogy az ipar számára a szövetkezeteken keresztül biztosítsa a szükséges akkumulációt és ellátást, s a szocializmus megszilárdítását úgy oldja meg, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezését az eredetileg elképzeltnél jóval gyorsabb ütemben hajtja végre.

Félreértések elkerülése végett ki kell emelni, hogy a jó viszony Leninnél sem a mezőgazdaság szocialista átalakításáról való lemondást jelentette. Szerinte a NEP segítségével kialakul a lehetősége annak, hogy a munkásosztály a szocialista szektor maximális kihasználásával legyőzze a kapitalizmust, s a szocializmus útjára vezesse a

parasztságot. Sztálin a szocialista szektor fölényére és a parasztság megnyerésére, ezúton pedig a kapitalista elemek gazdasági versenyben való legyőzésére építő lenini átmenet széles útját – Leninnek a szocializmus nagyobb lehetőségeire, fölényére építő politikája helyett – a mezőgazdaság közvetlen átszervezésére szűkítette le. Ez a politika azonban, mivel az adminisztratív megoldások irányába tolódott el, egyrészt sok esetben magában foglalta a középparasztság elleni fellépést is, másrészt az ipari akkumuláció s a városi szükségletek bizonyos mérvű biztosítása mellett korlátozta a mezőgazdaság nagyobb arányú fejlődését. Mikor pedig mindez az ellentmondások éleződését okozta, Sztálin azzal a tételével igyekezett igazolni politikáját, hogy a szocializmus építésének előrehaladásával szükségszerűen éleződik az osztályharc. Ugyanakkor a személyi vezetéshez kapcsolódó diktatúra további fokozásával korlátozta a szocialista alkotómunkát, annak a szovjet demokráciára támaszkodó kibontakozását.

Az ellentmondások éleződése, a sztálini vezetés hibáinak súlyosbodása – amint azt ma már a szovjet vezetők és a szovjet párttörténetírás feltárja és tanítja – azért volt lehetséges, mert Sztálin mindinkább akadályozta, sőt gyakorlatilag lehetetlenné tette a párton belül a kritikát, a kollektív vezetést és a valóságos helyzet feltárását. Sztálin ilyen módszereinek éle először Trockijt s az ellenzéket érte. Így nem véletlen, hogy Sztálinnak a lenini pártnormákat háttérbe szorító vonalával szemben először Trockij lépett fel, aki pedig a szakszervezetek militarizálására vonatkozó felfogásával a munkásdemokráciának utasítással s parancsuralommal való felváltásának volt nyílt képviselője. A sztálini vezetés módszereiben bőségesen volt bírálni való, de az ellenzék helytelen, antileninista koncepciójának platformja nem szolgálta a szocializmus és a demokrácia ügyét. Ellenkezőleg, miután a Trockij és az ellenzék elleni harc fő kérdéssé vált, a helytelen politika elleni küzdelem tartalma mögött háttérbe szorult a sztálini vezetés módszereinek veszélye. Nehezebbé vált az imperialista környezet által fenyegetett országban a bonyolult kérdések jobb megoldásához szükséges pártszerű vita, a szocialista demokrácia fejlesztéséért való fellépés. Ami azonban akkor lehetetlen volt, az a XX. század második felében nemcsak, hogy lehetségessé vált, hanem egyenesen előfeltétele lett a szocializmus tovább-

fejlődésének és a kapitalizmus feletti győzelmének. Az SZKP XXII. kongresszusának az ossznépi állam kifejlódésére vonatkozó megállapításai éppen ezért nem a leninizmus útjáról való letérést, hanem a lenini útnak a sztálini ellentmondasoktól való megszabadítását, a lenini koncepció kovetkezetesebb továbbvitelét képviseli.

Kínai sajátosság

A kínaiaknak az új feltételek kozt Sztálin, sőt részben Trockij nézeteit felújító vonala természetesen távolról sem magyarázható egyszerűen a kínai vezetők Sztálin vagy Trockij iránt érzett rokonszenvével. Végső soron csakis azokból az objektív korulményekből fakad, amelyek kovetkeztében, a nemzetkozileg lényegesen kedvezobb helyzet ellenére, a kínai vezetóknek még a cári Oroszország orokségénél is sokkal elmaradottabb viszonyok kozott kell a szocializmus epítésének feladatait megoldaniuk.

Kína Oroszországénál jóval elmaradottabb viszonyait Mao Ce-tung, az 1949 előtti kínai társadalomról szólva, a kovetkezőkkel jellemzi: „Az országban naturális gazdaság uralkodott. A parasztok nemcsak a számukra szukséges mezőgazdasági termékeket termelték, hanem a számukra szükséges iparcikkek nagy részét is maguk állították elő."[25] Ugyancsak Mao Ce-tung ír arról is egyik 1939-es cikkében, hogy az ország lakosságának 80 százalékát képviselő parasztság soraiban 5 százalék árutermelő kulákgazdaság mellett 20 százaléknyi a középparaszt-gazdaság, amely jó termésű években még valamit piacra is visz, míg a parasztság 75 százalékát kitevő szegényparasztság onellátásra is elégtelen foldjén árutermelést egyáltalában nem folytat.[26] 1949 után, a foldreform során a szegény- és a középparasztság jelentős része kapott foldet, vagy novelte meglevő parcelláját A paraszti parcellák novekedése, a foldesúri járandóságok és adósságok torlése novelte a paraszti gazdaságok piaci feleslegét, de csak igen kis mértékben, minthogy annak jelentősebb bővítését e gazdaságok primitív technikai szintje teljességgel lehetetlenné tette.

[25] *Mao Ce-tung* Valogatott Muvei. 3 kot Szikra 1954 151 old
[26] Lásd ugyanott, 179–181 old

E technikai színvonalra jellemző, hogy az 1950-es évek elején a paraszti gazdaságok 60–70 százalékát kitevő kis- és szegényparaszti parcellákra egyenként átlagosan csak egy fél igásállat, egyharmad faeke és egytizenhatod vízátemelő kerék jutott. Vagyis a Kína népességének óriási többségét kitevő parasztság az alacsony termelési szint következtében, 1949-et követően is, majdnem egészében megmaradt a naturálgazdálkodás talaján, nem jutott el az árutermelés fokára.

Ennek az oroszországinál is jóval elmaradottabb, túlnyomó részben naturálgazdálkodást folytató gazdasági bázisnak az alapján feltételezhető volt, hogy Kína szocialista átalakulása a Szovjetunió és a népi demokratikus országok segítsége mellett is lassúbb lesz, mint annak idején a Szovjetunióban végbement átalakulás volt. Ugyancsak erre, s a gazdaságilag elmaradt országokéhoz kozelebb eső átmenet új formájára lehetett kovetkeztetni a kínai vezetők első, a Kínai Népkoztársaság gazdasági építésére, a szocializmushoz vezető útjára vonatkozó nyilatkozatai alapján is, amelyek a fokozatosságot, a nemzeti burzsoáziára való támaszkodást hangsúlyozták. Ennek ellenére Csou En-laj miniszterelnok már 1957 júniusában, a népképviseleti ulés 4. ülésszakán, nyolc évvel a Kínai Népkoztársaság megalakulása után hírul adta, hogy az ország 1956 folyamán lényegében befejezte a mezőgazdaság, a kisipar, a tőkés ipar és a kereskedelem szocialista átalakítását.[27] Ez pedig azt jelentette, hogy a szocialista átalakulás Kínában fele annyi idő alatt ment végbe, mint a sokkal fejlettebb Oroszországban.

Az 1957-ben kozzétett kínai statisztikák szerint az acél és a villanyáram termelése megháromszorozódott, a széné és a cementé megkétszereződott. A második otéves terv szerkesztői ekkor számításba vették az elért eredményeket, és először elég reális célokat tűztek ki: az iparnak az első számítások szerint 1958 és 1962 kozott meg kellett kétszereznie a termelését, míg a mezőgazdaság hozamának 36 százalékkal kellett novekednie. 1958-ban azonban a viszonylag ésszerű tervezés véget ért, és azt a „nagy ugrás" politikája váltotta fel. Az előző tervet átdolgozták, és csaknem minden téren nagy-

[27] Lásd Renmin Ribao, 1957 junius 27, lasd még Nemzetkozi Szemle, 1957 évi 8. sz.

arányú, többszörös növekedést írtak elő, célul tűzve, hogy 15 év alatt utolérik Nagy-Britanniát.

A kínai fejlődés belső ellentmondásai ezt követően éleződtek ki. 1957-et megelőzően, az első ötéves terv ideje alatt, Kína ipari termelése csaknem megkétszereződött. Az első ötéves tervet Kína határidő előtt, négy év alatt teljesítette. Ezzel szemben a második ötéves terv túlméretezett és ismételten irreálisan emelt feladatait Kína gazdasági élete már képtelen volt teljesíteni. A sikerek hatására elburjánzott az önelégültség, az a valóságos helyzet által alá nem támasztott kívánság, hogy az ütemet kétszeresére, háromszorosára, sőt még gyorsabban növeljék. 1958 júliusában, röviddel a KKP VIII. kongresszusa után az ipar növekedésének az ütemét a kétszeresről 6,5-szeresre növelték, s ezt az emelkedést öt év alatt kellett volna elérni. A növekedés átlagos ütemét pedig 45 százalékban állapították meg. A mezőgazdasági termelés növekedését 2,5-szeresére, évi 20 százalékra irányozták elő. A termelés ez új és többszörösen felemelt előirányzatainak megvalósítását tekintették a „nagy ugrás" vagy „általános ugrás" tervének. A „nagy ugrás" terve messzemenően egyezett az orosz bolsevikok által elvetett trockista „szuperiparosítás" koncepciójával. Kínában a terv megvalósulásának reális társadalmi formáját a kommunák létrehozásában, a szövetkezeti fejlődés szakaszainak átugrásában vélték felfedezni. Az anyagi-technikai alapnak és a kommunizmusra való áttérés előfeltételeinek a hiányában a kínai vezetők arra hivatkoztak, hogy ők – a kínai parasztság magas fokú öntudata következtében – hamarabb térhetnek át a kommunákra s ezzel a kommunista életformára, mint a Szovjetunió, amely szerintük megrekedt a szövetkezés fokán. Ennek az elképzelésnek alapján egyenként 15–20 000 családot magában foglaló egységeket hoztak létre. Tapasztalt vezető kádereik azonban nem voltak, de az adott feltételek mellett lehetetlen is volt a munkát ilyen keretek közt irányítani. Emellett nemcsak arról volt szó, hogy a kommunáknak adják át a mezőgazdasági termelést, az iskolákat, a helyi ipart, hanem arról is, hogy a munka-kommunákat militarizálják, még az emberek munkába menetelét is katonai módszerekkel kívánták megszervezni. A kommunák megalakítását azzal a jelszóval vitték végbe, hogy „likvidálják a magántulajdon maradványait". A gigászi méretű kommunák társadalmi tulajdonba vették a ház-

táji parcellákat, a háztáji baromfit, a kerteket és a gyümölcsösöket, a kisgépeket, sok helyütt a lakóépületeket s még a személyi használatú tárgyakat (varrógépet, kerékpárt, bútort, lábast, fazekakat és más háztartási eszközöket) is. A falvakban a munkaegységen és az anyagi érdekeltség elvén alapuló díjazást eltörölték, és minimális javadalmazással, valamint a „fogyasztókénti ingyenes étkeztetési rendszerrel, vagyis egyenlősdivel cserélték fel".[28]

Miben van a magyarázata annak, hogy a kínai vezetők – korábbi nyilatkozataik ellenére – a fokozatos átmenet helyett az átmenet rendkívüli meggyorsítására vették az irányt? Erre válaszolva két dolgot kell megemlíteni: a gyakorlatot illetően a paraszti árutermelés fokozásának igen nagy nehézségeit és ellentmondásait; az elméletet tekintve pedig az átmenet lényegében sztálini sémájának átvételét, sőt, a gazdaság militarizálását magában foglaló irányba való továbbvitelét.

A földreform 1949 után megemelte a földhözjutottak fogyasztási szintjét, életszínvonalát, de alig valamivel növelte a piacra való termelést. A piaci felhozatal elégtelensége következtében, a városi ellátás biztosítására, melyet korábban a földesúri és kulákgazdaságok fedeztek, a kormány terményadót vezetett be, ami azonban még jobban akadályozta a szabad piac fejlődését. Minthogy a felhozatal így sem fedezte a szükségletet, 1953-tól bevezették a legfontosabb mezőgazdasági termények – a gabona, az olajos magvak és a gyapot – összes feleslegeinek állami áron való kötelező beszolgáltatását. A begyűjtési előirányzatot így túlteljesítették, de ez természetesen nemhogy ösztönözte volna, hanem, ellenkezőleg, korlátozta a saját szükségleten túli feleslegek, a piaci többlet termelését. Az államosított vagy az állam által a Szovjetunió és a népi demokráciák segítségével újonnan létesített ipari nagyüzemekben a termelés gyorsan növekedett, a népgazdaság több mint 70 százalékát kitevő mezőgazdasági, elsősorban kisüzemi termelés viszont stagnált, s egyre kevésbé elégítette ki a szocialista fejlődés folytán növekvő ipari és városi lakosság akkumulációs és ellátási igényeit. A kínai vezetők, miután intézkedéseikkel még inkább csökkentették a mezőgazdasági kisüzemek amúgy is elégtelen többlettermelését, türelmetlenné vál-

[28] Pravda, 1964. április 28–29.

tak, a mezőgazdaság lemaradását nem az árutermelés akadályainak kikuszobolésével, a NEP átfogóbb alkalmazásával, hanem a kollektivizálásnak a Szovjetunióénál is gyorsabb ütemű keresztülvitelével kívánták elérni. Kezdetét vette a mezőgazdaság rohamos átszervezése. Két év alatt a szovetkezetek számát 100 000-ről 800 000-re emelték, s ezzel 120 millió paraszti gazdaságot alakítottak át szovetkezetté. A kollektivizálás azonban ugyancsak nem emelte lényegesen az ipart élelmiszerrel, nyersanyaggal ellátó termékek mennyiségét. Bár a kollektív munka novelte valamivel a mezőgazdaság termelését és termelékenységét, de a parasztság naturális gazdálkodáshoz tapadó szemléletét, s magát a gazdaság naturális, onellátásra szorítkozó jellegét alapjában nem változtathatta meg. A kézi erővel folyó termelés s az alacsony termelékenység mellett a szovetkezetek legfeljebb manufakturális jelleget adtak a mezőgazdasági tevékenységnek. Miután ebben a formában a szovetkezetek nem váltották be a hozzájuk fűzott reményeket, a vezetés tovább ment a számára rovidebbnek tűnő úton, s 1958-ban megkezdte és nem egészen egy év alatt be is fejezte 740 000 szovetkezet népi kommunává való osszevonását. A gyakorlatban azonban újra csak az következett be. hogy minél nagyobb teruletre és minél tobb funkció egyesítésére terjedtek ki ezek a kommunák, annál kevésbé segithették elő az árutermelés és a munkamegosztás, a termelés fejlődését.

Osszegezve: Mao Ce-tung és a kínai vezetők a kínai forradalom győzelmét a munkásosztály vezető szerepének mechanikus értelmezésével szemben a forradalom bázisát a falura helyezve vívták ki. Ezzel szemben a forradalom győzelmét kovetően, az átmenet oroszországinál is súlyosabb ellentmondásai miatt, elutasították a fokozatos fejlődés álláspontját, jóllehet az adott helyzetben éppenséggel a NEP-nek még szélesebb korű bevezetése lett volna az indokolt. Az új gyakorlat mogott az a felfogás húzódott meg, hogy amint a demokratikus és nemzeti forradalom idején a kínai vezetők a kínai sajátosságnak megfelelő helyes stratégiával győztek a komprádor burzsoázia és az imperializmus felett, úgy a forradalom győzelme után is a kínai sajátosságokra támaszkodva, a kínai falukozosségek kozvetlen kommunista átalakításával fogják megtalálni a kommunizmusba való átmenet oroszországinál sokkal rovidebb, s Kínát a kommunizmus igazi példájává tevó útját.

Az a kínai sajátosság azonban, amely a demokratikus és nemzeti forradalom szakaszában a Szovjetunióétól eltérő utat követelt meg, a szocializmusba való átmenet idején éppen a szovjet tapasztalat átvételét, sőt a NEP-nek még átfogóbb és messzebbmenő figyelembevételét igényelte volna. Az, hogy a kínai vezetők a sztálini út ellentmondásainak kritikai értékelése és lenini feloldása helyett a kommunizmusba való közvetlen átmenettel keresték a megoldást, nem válthatta be a hozzá fűzött reményeket. A kínai kommunistáknak abban igazuk van, hogy a kínai nép több százmilliónyi munkaerejének kollektív megszervezése és felhasználása az alkotóerő rendkívüli lehetőségeit hordja magában, de ez nem bontakozhat ki az objektív feltételektől függetlenül, hanem csak reális keretek közt, reális célok jegyében. A kínai adottságok olyan értelmezése, hogy a kínai kommunák – a naturálgazdálkodás kommunista átszervezésével, az árutermelés és az anyagi érdekeltség kikapcsolásával, a termelés és fogyasztás közvetlen kommunista formáinak bevezetésével – már a nagyüzemi technikai bázist megelőzően a kommunizmusnak s magának a technikai alap gyorsabb ütemű létrehozásának alapjává válhatnak, nem oldhatta meg az átmenet kérdéseit. Ellenkezőleg, a paraszti naturálgazdálkodásnak mint a kommunizmusba való közvetlen átmenetnek lényegében narodnyik nézeteket felújító koncepciója csak a problémák elmélyülését, az ellentmondások kiéleződését hozhatta magával. Az ellentmondásoknak ez a megoldhatatlansága, a megkezdett út folytatásának lehetetlensége a forrása annak, hogy a kínai vezetők egyrészről hangsúlyozzák a parasztsággal szemben a proletárdiktatúra fenntartásának szükségességét, másrészről pedig, a kommunista pártok nemzetközi stratégiája tekintetében az imperializmus háborús felszámolásában keresik a szocializmus gyorsabb fejlődésének útját.

Ha csak a nézetek különbözőségét, azaz a XX. kongresszus és a kínai vezetők koncepciójának ellentétes voltát nézzük, lehetetlennek látszik a kettő összeegyeztetése, és elkerülhetetlennek vélhetjük az ellentmondások további kiéleződését. Az eltérő nézeteknél azonban erősebb az élet. Ez pedig az imperializmus elleni harc és a szocializmus útján való előrehaladás közös követelményei révén a helytelennek bizonyuló gyakorlat s ezzel együtt a nézetek korrekciójának szükségességét is magában foglalja. Így például a „nagy ugrás"

csődje a kínai vezetőket a gyakorlatban máris arra kényszerítette, hogy lényegesen módosítsák a szocializmushoz, a kommunizmushoz vezető útra vonatkozó elképzeléseiket, s ezért a kommunáknak mint közigazgatási egységeknek keretekként való fenntartása mellett, visszatértek a termelőszövetkezetekhez s az anyagi érdekeltség érvényesítéséhez. A kommunizmusba való közvetlen átmenet tervének módosítása, a realitások figyelembevétele bizonyos javulást hozott Kína életében. A termelés visszaesését annak emelkedése s az ellátási helyzet javulása váltotta fel. A kínai vezetők azonban a változtatást az előző koncepció kritikai értékelése és módosítása nélkül viszik keresztül, s ez a körülmény lassítja az átmenet problémáinak megoldását, nehezíti a munkásmozgalom nemzetközi stratégiai kérdéseiben való egyetértés helyreállítását is.

4. A XX. KONGRESSZUS CÉLKITŰZÉSE ÉS KORUNK GYAKORLATA

A kínai vezetők az SZKP és a XX. kongresszus stratégiáját követő kommunista pártok koncepciójával szemben azt hangoztatják, hogy a béke fenntartásának, a kapitalizmus békés versenyben való legyőzésének, valamint a szocializmusba való békés átmenetnek a lehetőségét eddig még semmilyen tapasztalat nem támasztja alá. A valóság ezzel szemben az, hogy a nemzetközi küzdelemnek mind a vita nyilvánossá válását, azaz a kubai válságot megelőző, 1956–1962 közötti, mind az azt követő jelenlegi szakasza – bár súlyos ellentmondások közepette – egészében a XX. kongresszus stratégiáját igazolja. Ezt igazolja az 1956-os magyarországi ellenforradalmi, valamint az egyiptomi és a szíriai agressziós kísérletek visszautasítása, a kubai forradalom közvetlen intervenció nélküli győzelme, s az imperializmus azon számításának csődje, hogy ha Magyarországon nem is vált lehetségessé a fegyveres beavatkozás és a burzsoá hatalom restaurálása, a Szovjetunió és a kommunista pártok belátható időn belül nem lesznek képesek az ellenforradalom s a revizionista támadások keltette zűrzavar s elszigeteltség köréből kikerülni. A Szovjetunió erőinek gyors növekedése, az első szputnyik felbocsátása 1957-ben, a magyar népi demokrácia gyors konszolidá-

ciója és a szovjet kormány új békeoffenzívája erőteljesen megcáfolta ezen imperialista reménységeket, s a kapitalizmus fő erőinek felelős képviselőit arra kényszerítette, hogy reálisan mérjék fel a megváltozott helyzetet. Az újabb orosz kísérletek tanúsága szerint – írták az első szputnyik után a nyugati lapok –, a Szovjetunió kellő mennyiségű és erejű rakétával rendelkezik ahhoz, hogy a világ bármely pontján, bármilyen célpontot elérjen és megsemmisítsen. Amerika a szovjet interkontinentális tüzérség hatósugarába került, mégpedig jelenleg minden védekezési lehetőség nélkül, s vonatkozik ez a többi országra is . . . A tények nyilvánvalóak: a hatalmas és gazdag Amerikának nem volt meg a kellő politikai előrelátása és a szükséges gazdasági energiája ahhoz, hogy erőfeszítéseit a leghatalmasabb nukleáris töltettel ellátott rakétafegyverekre és a világűr meghódítására összpontosítsa. Ebből fakad a Szovjetunió győzelme, amelynek tudományos jelentőségénél is nagyobb a politikai jelentősége.[29] Régóta tudjuk már mindannyian – írja ugyanekkor Edward Crankshow az „Arbeiter Zeitung"-ban –, hogy ha a háború utáni idők Oroszországa, amelyet szigorúan központosítottak, elhatároz valamit, akkor azt el is éri. A háború alatt ez a cél tankok és ágyúk gyártása volt; az orosz tank volt a legjobb a világon. Azóta kibővült a sor: magfegyverek, rakéták, lökhajtásos bombázók és repülőgépek, hadihajók és tengeralattjárók, vízi erőművek, a legmodernebb alapon folyó acéltermelés, a szétrombolt városok gyors újjáépítése stb.[30]

Az erőviszonyok alapvető változása így nem véletlenül késztette az imperializmus fő erőinek képviselőit arra, hogy módosítsák az atommonopóliumra épített korlátozás és „felszabadítás" stratégiáját, s a fegyverkezési hajsza mellett számba vegyék a háború elkerülésének s a békés versenynek a lehetőségeit is. A burzsoá politika korifeusai, természetesen, mint a szocializmus egy országban való megszületését követően, ma, a szocializmus világerőként való kibontakozása idején is újra csak azzal igyekeznek biztatni önmagukat, hogy a szocializmus előretörése nem törvényszerű menete a történelmi fejlődésnek, csak esetleges, véletlen jelenség, az erőszak következménye. A Szovjetunió döntő területeken elért fölényét átmeneti

[29] Lásd Express, 1957. november 7.
[30] Lásd Arbeiter Zeitung, 1957. október 20.

előnynek igyekeznek feltüntetni, s azt bizonygatják: a szocializmus egészében képtelen lesz gazdaságilag túlszárnyalni a fejlett kapitalista országok teljesítőképességét, termelékenységét és életszínvonalát. A Szovjetunió és a többi szocialista ország még megoldatlan problémáira hivatkozva azt remélik, hogy ezek az országok nem lehetnek úrrá nehézségeiken, s ezért végeredményben hátrányba kell kerülniük, a kapitalizmus erőinek megfelelő koncentrálása mellett alul kell maradniuk a versenyben.

Mit mutat azonban a kapitalizmus és a szocializmus gazdasági fejlődésének eddigi menete? Amint arra a XXII. kongresszus referátuma rámutatott, csak a szocialista világrendszer kialakulását követő utolsó éveket véve, 1955 és 1960 között a kapitalizmus aránya a világtermelésben 73 százalékról 64 százalékra süllyedt, ugyanakkor a szocializmus részesedése 27 százalékról 36 százalékra emelkedett.

A döntő azonban az, hogy a szovjet vezetők a szocialista gazdaság fejlődésének korábbi dogmatikus, a szocializmuson belül az ellentmondások szerepét tagadó koncepciójával szemben irányt vettek a szocialista termelés magasabb rendű formáinak kialakítására, s a meglevő ellentmondások és problémák feltárásával, a szocialista demokrácia fejlesztésével, a nép és a tudomány alkotóerőinek magasabb rendű felszabadításával küzdenek a feladatok megvalósításáért. S éppen e küzdelem következetes végigvitele biztosíthatja a szocializmus kapitalizmust minőségileg túlszárnyaló magasabb rendű lehetőségeinek a valóra válását.

Mit jelent ez a változás? A személyi kultusz korának dogmatikus felfogása a szocializmus építését a szocialista termelési viszonyok között tudvalevően a termelőerők és a termelés mennyiségi növelésére egyszerűsítette, s legfeljebb a praktikus szervezési, technikai nehézségekről beszélt, mintha a termelési viszonyok és termelőerők kapcsolata semminemű ellentmondással nem járna, s a közgazdaságtudomány szempontjából érdemleges problémát nem adna. A szocialista építés ilyen leegyszerűsített felfogásával szemben már Sztálin is fellépett „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban" című, a XIX. kongresszus előtt megjelent tanulmányában. Sztálin ebben helyesen emelte ki a szocializmusban ható gazdasági törvények objektív jellegét, s ezzel a törvényszerűségek tudományos elemzésének a jelentőségét. Ugyanakkor azonban a szocialista

gazdaság ellentmondásainak, s a szocialista árutermelés problémáinak a gyökerét mindössze az állami ipar és a kolhoz-mezőgazdaság eltérő viszonyaiban vélte felfedezni, illetőleg a megoldást csak ezen ellentmondás kiküszöbölésére korlátozta. Figyelmen kívül hagyta, hogy a termelőerők fejlődése jellegének általában megfelelő termelési viszonyok mellett is ellentmondások keletkezhetnek, sőt keletkeznek is, ha időközben a fejlődés új és magasabb követelményei következtében az elavulttá vált formákat nem helyettesítik újakkal, olyanokkal, amelyek az egyes országok adottságainak és szükségleteinek megfelelnek.

A Szovjetunió a két világháború között még a legfejlettebb, a leggyorsabban iparosodott ország, az Egyesült Államok két évszázados fejlődésével összehasonlítva is lényegesen rövidebb idő alatt és gyorsabb ütemben alakult át elmaradt agrárországból a világ második ipari nagyhatalmává. A Szovjetunió alig egy emberöltő alatt elért, történelmileg páratlan fejlődése kétségkívül a termelési viszonyok forradalmi átalakításának az eredménye, és ez a fejlődés az oroszországi adottságok által meghatározott szervezeti és irányítási formák mellett valósult meg. De azok a szervezeti és irányítási formák, amelyek korábban megfeleltek, nem feltétlenül alkalmasak a további, még nagyobb feladatok megoldására. A XX. század második felére – a szocializmus fejlődésének mai követelményeiből, a szovjet nép növekvő igényeiből, s a legfejlettebb kapitalista országok túlszárnyalásának követelményeiből kiindulva – az új szovjet vezetésnek fel kellett ismernie, hogy a termelőerők s a termelékenység magasabb síkon való fejlesztése elkerülhetetlenül összefügg azzal, hogy a szocialista gazdaságvezetés és irányítás eddig kialakult módszereit és megszokott formáit megváltoztassák, az ellentmondásokat és korlátokat felszámolják. „Téves nézetek alakultak ki – írja a személyi kultusz leegyszerűsítő szemléletével szemben a moszkvai »Kommunyiszt« – a szocializmus lényeges ismérvei (a szovjetek hatalma, a termelési eszközök társadalmi tulajdona, a munka szerinti javadalmazás stb.) és a társadalmi élet konkrét szervezeti formái (az igazgatás, a termelés szervezése, a bérezés stb.) között fennálló kölcsönös kapcsolatot illetően. E nézetek szerint a szocialista társadalom szervezeti felépítésének olyannak kellett lennie, ahogyan annak idején megteremtették, és semmiképpen sem másnak. Bizo-

nyos elavult szervezeti és igazgatási reformok bírálatát már a szocializmus elleni támadásnak tekintették ... A termelőerők és a termelési viszonyok jellegének teljes összhangjáról szóló tételt úgy magyarázták, mintha semmiféle ellentmondás nem létezne közöttük."

Az ellentmondások gyökereinek feltárása érdekében különbséget kell tenni a termelési viszonyok jellege és formája között. A kapitalizmus termelési viszonyainak jellege ugyanaz a klasszikus kapitalizmus és az imperializmus korában: mindig és mindenütt a tőkés kizsákmányolás különböző, fejlettebb vagy kevésbé fejlett formában való érvényesülését foglalja magában. Ugyanígy, mindvégig azonos a szocializmus termelési viszonyainak jellege is, mely a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján a munkásosztály és a dolgozó nép szükségletei fokozódó kielégítésének, jóléte emelkedésének növekvő lehetőségeit és körülményeit jelenti. Más a helyzet a termelési viszonyok formája tekintetében. Lényegesen különböznek például egymástól – az azonos kapitalista jelleg mellett is – a klasszikus kapitalizmus és az imperializmus különböző, s mai szakaszának tőkés gazdasági szervezetei és formái. De különbözik egymástól a XIX. és XX. század Angliájának, Amerikájának vagy éppen a kelet-európai országoknak a kapitalizmusa is. Ugyanígy különbséget kell tenni a szocialista termelési viszonyok közepette is a termelés és a fogyasztás, a termelőerők fejlesztésének módja, a központi vezetés és az egyes gazdasági területek, illetve termelő egységek egymás közti kapcsolatainak változó formái, a közés az egyéni érdek, a közvetlen és közvetett anyagi érdekeltség közti ellentmondások feloldásának tekintetében is. Ellentmondások a szükséges és az adott formák közt itt is keletkezhetnek, és keletkeznek is. De a kapitalizmus és a szocializmus ellentmondásai között minőségi eltérés áll fenn. A kapitalizmusban ugyanis a termelőerők fejlődése a termelési viszonyok jellegével kerül ellentmondásba, s a nép, a dolgozó osztályok szükségleteinek kielégítése a termelési viszonyok alapvető megváltoztatását követeli. A szocializmusban ezzel szemben a termelőerők fejlődése nem a termelési viszonyok jellegével, hanem csak formájával ütközik, amennyiben ellentmondás keletkezhet a termelőerők és a termelési viszonyoknak egy időben megfelelt, a fejlődés során azonban esetleg megmerevedő, elavulttá váló formái között. „A szovjet emberek alapvető érdekeinek azo-

nossága – írja már idézett cikkében a »Kommunyiszt« –, a köz és az egyén érdekeinek egybeolvadása még nem jelenti azt, hogy minden érdek – a közérdek, az egyes kollektívák vagy egyének érdekei – mindig és minden körülmények között egyforma... Egy kollektíva tevékenysége általában előbbre viszi a társadalmat, de a körülmények kényszere folytán előfordulhat, hogy valamilyen szervezet tevékenysége zavaróan kezd hatni a társadalom előrehaladására, noha nem sérti saját dolgozói közvetlen érdekeit."

Az előrehaladás éppen ezért a szocializmusban is elválaszthatatlan az ellentmondások feltárásától. Sőt, a mai fejlődésnek éppen ez a központi kérdése, mégpedig úgy, hogy a felszínre kerülő ellentmondásokat egyre magasabb szinten oldják meg. Ez azonban nem pusztán gazdasági, hanem elsőrendűen politikai kérdés is. Az ellentmondások eredményes megoldásának előfeltétele ugyanis a szocialista demokrácia fejlesztése, a szocialista állam össznépi állammá való átalakulása, ezen belül pedig változatlanul, de magasabb szinten a marxizmus és a munkásosztály vezető szerepének érvényesülése.

*

Ha a nemzetközi helyzet alakulásában 1950–1960 közt végbement lényeges változások forrását és a további kedvező fejlődés biztosítékát keressük, akkor ezeket legfőképpen a Szovjetunión belül végbement, és ma is folyó, a szocializmust mind magasabb szintre emelő tevékenységben találhatjuk meg. A változások pedig maradéktalanul a XX. kongresszus koncepcióját, az azzal elindult fejlődést igazolják, s annak következetes továbbvitelét követelik.

A XX. kongresszust igazolja azonban nemcsak a Szovjetunió belső fejlődése, megváltozott nemzetközi súlya, hanem a kommunista pártok helyzetének erősödése is az egyes kapitalista országokban, például Olaszországban, Franciaországban. Ezek az új feladatok elé került pártok az októberi forradalom és a szocialista építés dogmatikus értelmezésével szemben a szocializmusba való átmenet és a szocialista építés új útjait tárják fel. A Francia Kommunista Párt XVII. kongresszusán elvetette azt a gondolatot, hogy az egypártrendszer kötelező feltétele a szocializmusba való átmenetnek. „Ez a Sztálin által megfogalmazott tétel – szögezi le a kongresszus

határozata – káros módon általánosította azokat a sajátos körülményeket, amelyek közt az októberi forradalom végbement. Az utóbbi tapasztalatok azt mutatják, hogy a városok és a falvak dolgozó tömegeit képviselő pártok közös céljai elősegítik egy mind szorosabb egység kialakulását a szocialista társadalom felépítése céljából. Nem lehet kétséges, hogy új és új országoknak a szocializmusra való áttérése idején az egység és az összefogás további új és eredeti formákat fog felölteni. Míg ötven évvel ezelőtt – olvasható a határozatban – a békés átmenetet a marxisták lehetséges, de ritka eshetőségnek tekintették; ma a munkás- és a demokratikus erők tömörítésén munkálkodva, a személyi hatalom kiküszöbölésééért és a mind fejlettebb demokratikus reformokért harcolva jelentősen növelni lehet a szocializmusba való békés átmenet lehetőségeit, a monopolista nagyburzsoázia elszigetelésére képes erők mozgósítása révén."[31]

A kínai közlemények az ilyen megnyilatkozásokat az opportunizmus, a revizionizmus számlájára írják, s minden, az általuk egyedül helyesnek tartott elképzeléstől eltérő politikát a marxizmus–leninizmus feladásának, elárulásának minősítenek. Nem vesznek tudomást arról, hogy az SZKP és a XX. kongresszus vonalát képviselő pártok az egyes kérdésekben mutatkozó nézeteltérések, különbségek, sőt alkalmasint helytelen nézetek mellett is a fő kérdésekben: a béke, a demokrácia és a szocializmus kérdéseiben az együttműködést erősítik, és éppen a különböző megoldásokkal segítik, hogy különböző feltételek mellett is a szocializmus világméretekben megvalósuljon. A kínai vezetők mindezt a gyengeség, az opportunizmus, a revizionizmus előtti behódolásnak tekintik. A valóság számbavételének, az erők kiszélesítésének a politikája azonban nem a gyengeség, hanem az erő politikája.

Helytelen megfeledkezni arról, hogy a kommunista mozgalomban az igazi erő és a helyes út politikáját nem a legkisebb nézeteltérést ellenséges nézetté minősítő, a kutatást, a vitát elvben kizáró, az új problémák tisztázására teret adni képtelen Sztálin, hanem az a Lenin képviseli, akinek megvolt az ereje ahhoz, hogy

[31] A Francia Kommunista Párt XVII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1964. 189–190., 191. old.

nézeteltéréseket feltáró elvi vitákban tisztázza a helyes álláspontot, s biztosítsa a különböző elemek részvételét, hasznosítsa alkotóerejüket, tehetségüket és képességüket a forradalomban, a polgárháborúban és a szocialista építés feladataiban. A kínai vezetők a vita első felében a jugoszláv kommunistákat és a szocialista építés jugoszláv útját mint a kapitalista restauráció szocialista országokra nézve legfőbb veszedelmét támadták. Már a jugoszláv kommunisták kiközösítésére irányuló e kínai kampány során nyilvánvalóvá vált, hogy a kínai vezetők, a régi sémákhoz ragaszkodva, végzetessé válható korlátot emelnek a szocialista országok és a kommunista világmozgalom új problémái megoldásának útjába. 1964 elejétől a kínai vezetők a szovjet vezetés elleni nyílt támadást helyezték polémiájuk előterébe. Politikájuknak a szocializmus létérdekeivel való szembekerülését azonban éppen ez, a most már a szovjet vezetés ellen kiélezett támadás tartalma és formája tette a kommunista pártok többsége előtt is minden eddiginél nyilvánvalóbbá.

Rendkívül jellemző az is, ahogy a közlemények az 1963-as év polémiái során – a Szovjetunión kívül – a jugoszláv kommunisták mellett a legnagyobb erővel az Olasz Kommunista Pártot támadták. Azt a pártot, amely olyan országban találta meg az eredményes tömegmozgalom útját, ahol több éven át a kapitalista világban Japán mellett leggyorsabban növekedett az ipari termelés, s ahol a nemzeti jövedelem tíz év alatt megkétszereződött. Olaszországban, ahol a fiatalok s a nők óriási tömege lépett be a termelőmunkába, s az „olasz csodának" minősített átmeneti konjunktúra ellenére, 1960-ban 129 millióra, 1961 első tíz hónapjában pedig ennek több mint kétszeresére, 385 millióra emelkedett a sztrájkolók száma. Az olasz munkásosztály a sztrájk s a harc különböző új formáit alakította ki. Ezekben a súly a bérviszonyok, a munkások anyagi helyzetének javítása mellett egyre inkább a kollektív szerződések új rendjének, a szakszervezetek s a munkások üzemi jogainak kiterjesztésére helyeződik át. A kínai kommunista vezetők, a közvetlen proletárdiktatúra politikáját kérve számon, revizionizmusnak minősítik az olasz párt politikáját, amely a különböző rétegekkel való együttműködés és a fokozatos átmenetek útját képviseli, és nem veszik észre az európai burzsoáziának a kommunista mozgalom éppen ezen jellegével kapcsolatos növekvő aggodalmát. Az olasz burzsoázia

az 1963-as választásokon a kommunista szavazatok számának egymilliós nem várt növekedésében éppen azt tekinti a legveszélyesebbnek, hogy az új utakon járó Olasz Kommunista Párt a munkásokon kívül hat a földmunkásokra és a feles bérlőkre, a kisparasztokra és a kiskereskedőkre, követőre talál a kispolgárság csalódott és ellenzéki köreiben, maga mellé állítja az értelmiség színe-javát, s növekszik bázisa a fiatalok és az asszonyok között is. Az olasz kommunisták e növekvő tömegbefolyását kétségkívül a személyi kultusz dogmatizmusával való szembefordulás tette lehetővé, az a körülmény, hogy ebben a pártban világosan felismerték, mit jelentett az európai kommunista mozgalom számára az a téves sztálini elmélet, mely szerint éppen sikereink következtében növekszik ellenségeink száma. Felismerték, hogy a törvénysértések és szektás hibák minő kényszerzubbonyt jelentettek a kommunista pártok számára. Togliatti elvtárs szavaival szólva: „mindez nem engedte meg a kommunista mozgalomnak, hogy amikor a háború befejeztével oly sok új hadállást vívott ki, egész erejét, minden alkotó képességét kifejtse és az egész világnak megmutassa, hogy a szocialista rendszer, amelyért harcolunk, a társadalmi élet minden területén az igazi demokrácia rendszere".[32]

Az Olasz Kommunista Párt ma a XX. kongresszus stratégiáját téve magáévá, a szocializmushoz vezető demokratikus és békés út lehetőségéért harcol. A Kínai Kommunista Párt szószólói polémiájukban azt állítják az Olasz Kommunista Pártról, hogy az parlamenti harccal cserélte fel a hatalomért való forradalmi harcot. Természetesen nem erről van szó. Világosan kitűnik ez Togliattinak az Olasz Kommunista Párt kongresszusán mondott következő megállapításaiból: „Naiv és illuzórikus dolog lenne ezt a harcot a parlamenti választásokra korlátozni és az 51 százalék megszerzésére várni. A burzsoá uralkodó osztály ezt mindig meg tudná akadályozni... még naivabb azonban azoknak a javaslata, akik szerint a feladat minden további nélkül egyszerűen felülről jövő határozattal bizottságokat szervezni a hatalom megszerzésére... A hatalom megragadásának eszméje ily módon közhellyé laposodik. A munkás-

[32] Az Olasz Kommunista Párt X. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1964. 47. old.

osztály, amikor olyan számbeli és szervezeti ereje, harcos szakszervezeti és politikai mozgalma van, mint ma pl. Olaszországban, sokkal bonyolultabb, de egyszersmind sokkal eredményesebb formában igyekszik pozícióit megszilárdítani. Úgy szilárdítja meg, hogy védelmezi a demokrácia intézményeit, köztük a parlament intézményét, követeli a regionális és helyi önkormányzatot, harcol a lényeges reformokért, új javaslatokat tesz az alulról való ellenőrzést és a közvetlen demokrácia formáit illetően."[33]

A kínai vezetők tehát egyoldalúan a revizionizmust tekintik a nemzetközi kommunista mozgalom fő veszélyének, s mindenben a klasszikusokra hivatkoznak, de megfeledkeznek arról, hogy a revizionizmusban nem önmagában a klasszikusokhoz való viszony a döntő, hanem az, hogy az új korszak új kérdéseit helytelenül értelmezik. Éppen ezért a revizionizmus nem az új megoldásoknak a klasszikus tételek alapján való visszautasításával, hanem csakis a marxizmusnak az új viszonyokra megfelelő alkalmazásával, továbbfejlesztésével győzhető le. Ez pedig a dogmatizmus elleni következetes fellépést teszi a munkásosztály s a szocializmus eredményes előrehaladásának egyik fő feltételévé. Áll ez mindenkorra, de talán hatványozottan azon pártok harcára, amelyek a többékevésbé elmaradt országokban győztes forradalmak után a szocializmus építésének új ellentmondásaival kerülnek szembe.

A burzsoázia és a kispolgári demokrácia, a kispolgári szocializmus és a revizionizmus képviselői mindent megtesznek, hogy a marxizmust s a kommunista pártok politikáját mint elavultat, megújulásra képtelent tüntessék fel. A XX. század történetének minden szakasza azonban azt bizonyítja, hogy éppen a burzsoá irányzatok avultak el, s a marxizmus az az ideológia, az a történelmi erő, mely – ha súlyos ellentmondásokon keresztül is – az elavult dogmatikus nézetek és a revizionista ferdítések elleni szakadatlan harcban nyit új lehetőségeket, új távlatokat a dolgozó osztályok s az új világért küzdő emberiség előtt.

A történelem azonban nemcsak azt bizonyítja, hogy a szocializmus erői élen járnak az új követelmények felismerésében és megvalósításában, hanem azt is, hogy maga a szocializmus sem mentes

[33] Ugyanott, 66. old.

attól, hogy korábbi időszakokban egyszer már leküzdött, történelmileg vereséget szenvedett dogmatikus irányzatok az egyes országok adottságai, ellentmondásai által meghatározott formában újból jelentkezhetnek, újratermelődhetnek. A történelemben egyszer már eldöntött kérdések új feltételek közt, mint országokat vezető pártok nézeteltérései, a nemzetközi forradalom központi kérdésévé válhatnak. A történelemben az új és növekvő feladatokat a munkásmozgalomban sem minden esetben az ellentmondások közvetlen s egyszeri kiküszöbölésével oldják meg, hanem sokszor – s még átfogóbban, gyökeresebben – az ellentmondások bonyolultabb s élesebb formában való visszatérésén keresztül. Vonatkozik ez nemcsak a revizionizmus, de a dogmatizmus és az ellene való harc újratermelődésére is.

A kommunista világmozgalomnak a XX. század közepére elért egyik legnagyobb jelentőségű eredménye kétségkívül a kínai forradalom győzelme, a Kínai Népköztársaság megszületése volt. Viszont éppen abból a körülményből, hogy a szocializmus építése a fejlett európai országokkal szemben újra egy hatalmas, s most még inkább paraszti országban került napirendre, az is fakadt, hogy a baloldaliság túlhajtása, amely az előző szakaszban egy ország súlyos belső ellentmondásait fejezte ki, most mint Kína és a már fejlett ipari nagyhatalommá vált Szovjetunió közti ellentmondásként lépett fel. Így szükségessé vált, hogy az elvileg azonos vita problémái most már nemcsak egy ország, hanem a nemzetközi munkásmozgalom egésze szempontjából megoldódjanak.

Azt, hogy az ezzel összefüggő vita ma, mint a különböző országokban a hatalmat képviselő, egész országokat vezető pártok vitája kerül napirendre, felületesen úgy is értelmezhetnénk, hogy ez az ellentétek olyan kiéleződéséhez vezet, amely az összeütközés semmilyen formáját sem zárhatja ki. Ugyanakkor azonban a történelem reális összefüggéseit tekintve látnunk kell, hogy a nézeteltérések sztálini módon történt, elsősorban adminisztratív elintézésével szemben a vitás kérdések egyedül a tudomány alapján, a szocialista demokrácia következetes érvényesítésével oldhatók meg.

A nemzetközi helyzet objektív követelményeinek kényszerű figyelembevétele alapvetően új helyzetet teremtett a nézeteltérések korábbi, adminisztratív elintézésével szemben. A kiátkozás, a szakítás,

a megbélyegzés csődjét megmutatta már a jugoszláv kommunistákkal szembeni sztálini fellépés is. Szükséges-e bizonyítani, mennyire abszurd törekvés ma valamely párt elképzeléseit, akár egyik, akár másik irányban ráerőszakolni egy másik pártra vagy éppenséggel több más pártra.

Az ellentétek kiéleződése kétségkívül súlyos kárt és súlyos veszélyt jelent a nemzetközi munkásmozgalom számára, a szocializmus egész frontjának biztonságára és előrehaladására. De abban a korban, amelyben az erőszakkal, a régi módszerekkel szemben a harc új formái válnak elkerülhetetlenné a szocializmus és kapitalizmus között, még messzebbmenően más módszereket – s ebben az esetben a lenini pártszerűség és a szocialista demokrácia, valamint az egyenjogúság eddiginél sokkal messzebbmenő érvényesítését – követel a kommunista pártok közötti nézeteltérések tisztázása.

Összegezve: nem lehet kétséges, hogy a kommunista világmozgalom mai ellentmondásai nem a régi módszerekhez való visszatérés, hanem csakis a haladás és a nemzetköziség platformján, a leninizmus korszerű alkalmazásáért vívott következetes harcban oldhatók meg. Éppen ezért a legnehezebb problémát nem is maguk a nézeteltérések jelentik, hiszen bizonyos nézeteltérések elkerülhetetlenül következnek a különböző országokban különböző feltételek közt küzdő pártok adottságaiból. Ezek a nézeteltérések pártszerű vitában, a tapasztalat, a gyakorlat alapján tisztázhatók. A veszély abban van, a kérdések tisztázásának legfőbb akadályát az képezi, ha a vitában bármelyik fél nemcsak koncepciójának tartalmában, de módszerében is Sztálinnál kívánna megmaradni. Változatlanul azt a módszert követné, hogy minden különbséget, a saját felfogásától való minden legkisebb eltérést ellenséges nézetnek minősít, s eleve lehetetlenné teszi bárminő kérdés tisztázását. A szocialista tábor számára – beleértve természetesen Kínát is – ma a legfőbb feladat, hogy minden egyes ország a maga körülményeinek megfelelő módon növelje gazdaságát, a nép jólétét, hogy túlszárnyalhassa a kapitalizmust; a maga körülményeinek megfelelő módon szélesítse a szocialista demokráciát, s a még kapitalista világban az imperializmus monopoltőkés erőit a demokratikus és nemzeti összefogás útján szigetelje el és számolja fel.

*

A kínai vezetők a „Renmin Ribao" és a „Vörös Zászló" cikkeiben változatlanul hangoztatják: amíg létezik az imperializmus, elkerülhetetlenek a háborúk, mert az imperializmusnak természete a más országok és nemzetek elleni agresszió. Ez igaz, csakhogy ma megváltoztak e természet érvényesülésének objektív feltételei. A „Renmin Ribao" és a „Vörös Zászló" cikkeinek szerzői is elismerik, hogy objektív okok az imperialistákat a háborús kockázat elkerülésére kényszeríthetik. Arra hívatkoznak, hogy ha az imperializmus, természete ellenére, a békés együttélést, a béke biztosításának a politikáját hangoztatja, ezt csak azért teszi, mert a szocialista országok egy részében tapasztalható revizionista elhajlásra, fellazulásra számít. Ezúton kíván behatolni a szocialista országokba és restaurálni a kapitalizmust. Az imperializmus céljai természetesen világosak. A kérdés végleges eldöntése azonban egyáltalában nem az imperialistákon múlik. A vásár mindig kettőn áll. S ma az, hogy a kapitalisták a háborút eddig nem kockáztatták meg, már önmagában véve felbecsülhetetlen eredménye a népek Szovjetunió vezette békeharcának. S ha a Szovjetuniónak sikerült a fegyverkezés, a technika és a tudomány egyes lényegbe vágó területein elért vívmányaival az Egyesült Államokat maga mögött hagynia, s az imperializmus felelős erőit korlátoznia a háború megkockáztatásában, akkor a kommunistáknak nincs okuk kételkedni abban, hogy a magasabb rendű lehetőségekre, a szocialista országok rendszeréből adódó fölényükre támaszkodva a továbbiakban mind inkább képesek lesznek a békés gazdasági és társadalmi versenyben utolérni és végül legyőzni a tőkésországokat. Igaz, ez nem könnyű feladat. Jóval bonyolultabb, több nehézséggel és ellentmondással jár, mint az imperialisták túlszárnyalása egy – bár sorsdöntő – területen: a fegyverkezésben és a rakétatechnikában.

A versenyben az győz, aki a termelőerők legmagasabb rendű fejlesztésére és legcélszerűbb felhasználására a legnagyobb mértékben képes bevonni a népet a gazdaság és a tudomány fejlesztésébe, a közéletben való aktív és tudatos részvételbe. A monopolkapitalizmus rendszerének jellegénél, lényegénél fogva képtelen erre. A szocializmusban viszont ez nemcsak lehetséges, hanem rendszere fejlődésének feltételeként egyenesen elkerülhetetlen. Így van ez az egyes országokban és a nemzetek egymás közötti viszonylatában is.

A szocialista demokrácia érvényre juttatása, kiteljesülése feltétele, s egyben biztosítéka annak, hogy a szocializmus legbensőbb lényegének kiteljesedésével széttörje azokat a korlátokat, amelyek ma még gátolják, hátráltatják végső győzelmét a kapitalizmussal folytatott versenyben.

Mindez azt jelenti, hogy a szocializmus teljes győzelméhez vezető út meghatározása a XX. század második felében elméletileg új megfogalmazást követel.

Ez természetesen nem a marxizmus tanításának vagy alaptételeinek a módosítását vagy tagadását jelenti, hanem ellenkezőleg, ezeknek az új feltételek közötti alkalmazását. Az új feltételek, az új korszak követelményei például mit sem változtatnak a marxizmusnak azon az alaptételén, hogy az emberiség története a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődése s az általuk meghatározott egymást követő társadalmi formáknak a története, a népek és nemzetek története osztályharcok története, amelyek során a XVIII–XIX. század társadalmát, a kapitalizmust a polgárság, a XX. század új társadalmát, a szocializmust pedig a munkásosztály történelmi harca valósítja meg. A régi helyébe lépő társadalom fontos elemeit azonban nemcsak az új termelési mód megteremtésére hivatott osztály kizárólagos tevékenysége hozza létre, hanem részt vehetnek ebben más, a régi megváltoztatásában szintén érdekelt osztályok, rétegek is. A kapitalizmus a XVIII–XIX. században nemcsak a városi polgárság kizárólagos tevékenysége és politikai vezető szerepe által jutott uralomra, hanem a munkásosztály és a nincstelenek mellett – főleg az angol és francia forradalmat követően –, a hatalomban és a gazdaságban való részesedés előfeltételeképp, a feudális érdekeltségek egy része is hozzájárult ehhez. Felismerte, hogy a feudalizmus régi formában való fenntartása a gazdasági verseny és a forradalom növekvő veszélye miatt a XIX. század második felében már lehetetlen.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet természetszerűleg minőségileg különbözik a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenettől. A feudális rend egyes elemei, a középbirtokos osztály, sőt még az arisztokrácia bizonyos rétegei is a XIX. században éppen hatalmuk és gazdagságuk átmentése érdekében bizonyos keretek közt képviselőjévé válhattak a feudalizmus polgári reformjának.

Ezzel szemben a burzsoázia – bár érdeke a nagyüzemi termelés maximális fejlesztése – soha, semmiféle formában nem válhatik a tőkés tulajdon felszámolásának, a szocializmus bevezetésének képviselőjévé. Ez azonban egyáltalában nem azt jelenti, hogy a szocializmus kiterjedése és fejlődése, valamint a társadalmi harc változó feltételei semmilyen hatást ne gyakorolnának a burzsoázia, illetve egyes csoportjainak magatartására, az osztályharc formáinak alakulására. A jelenkort tekintve például az elnyomorodás mechanikus értelmezésével, valamint azzal a tétellel szemben, hogy a háborúban a burzsoázia egésze érdekelt, a valóság az, hogy a szocializmus fejlődése, példája kényszeríti a kapitalizmust, hogy a termelékenység növekedésével együtt járó rendkívüli profitjának egy részét magasabb bérekre, más részét munkanélküli-segélyre, szociális juttatásokra fordítsa. Ugyanakkor a Szovjetuniónak és a többi szocialista országnak a leghatalmasabb agresszor megsemmisítésére is képes erői arra kényszerítik a burzsoáziát, hogy a saját pusztulását is kockáztató háborús úttal szemben a kapitalizmus fenntartásának új formáit keresse, s mint Kennedy a békés verseny képviselőjeként lépjen fel.

Ez természetesen nem az agresszió veszélyének megszűntét jelenti. Az imperializmus igazi arcát, vadállatiasságát jól mutatta az elmúlt években Kongó esete, a kubai inváziós kísérlet, a brutális vietnami beavatkozás. Az imperialista vezetőknek változatlan törekvése, hogy minden erővel készüljenek a háború minden lehetséges formájára. A fejlődésben új vonás azonban, hogy a biztos pusztulás kockázata következtében a háború ellentétbe kerül a burzsoázia jelentős részének közvetlen érdekeivel is. A XX. század második fele ezért a béke biztosítását a munkásosztály és a szocialista tábor célkitűzéséből a burzsoázia e részének is életbevágó feladatává teszi. Ez az, aminek következtében a béke fenntartása már ma, a szocializmus világméretű győzelme előtt is lehetséges és reális célkitűzés. Ám, ha a béke megőrzésében van is közös érdek a dolgozó osztályok és a kapitalisták egy elég jelentős része között, korunk e központi követelményének valóban következetes képviselője változatlanul a munkásosztály. De a munkásosztály is csak akkor töltheti be eme hivatását, ha mint a múltban, most is szem előtt tartja, hogy végső célját, a szocializmus teljes győzelmét az egész világon úgy se-

gítheti elő a legeredményesebben, hogy ott, ahol már hatalmon van, anyagi, erkölcsi, szellemi és politikai tekintetben mind eredményesebben gyümölcsözteti a szocialista építésnek a kapitalizmust messze túlszárnyaló lehetőségeit. Másrészt a proletárforradalomnak az egész világon való közvetlen napirendre tűzése helyett a hatalom megszerzéséért folytatott harcában egyezteti a szocializmus ügyét a béke fenntartására, a demokráciára, a nemzeti függetlenségre, a dolgozók életviszonyainak javítására irányuló törekvésekkel.

Lehetséges-e ez? Feltétlenül, de csak a munkásosztály és az emberiség nagy többségének közös érdekeit közös harcban érvényesítő helyes politikával. Meggyőződésünk szerint ez a politika érvényesül előbb vagy utóbb az egész nemzetközi kommunista mozgalomban.

TARTALOM

KORUNK VITÁJA 7

KENNEDYTŐL JOHNSONIG 36

1. *Cél és módszer* 37

2. *A békés verseny kapitalista koncepciója* 42

3. *Az elmélet és a gyakorlat ellentmondásai* 55

Fegyverkezés plafon nélkül 57
A kettősség útja és forrása 62
Vita az amerikai közvéleményben 72
Fegyverkezés és gazdasági lemaradás 76
Az Atlanti Szövetség és az „új Európa" 83
„Szövetség a haladásért" – terv és valóság 93

4. *A Kennedy-tragédia és az új választút Amerika politikájában* 107

A dallasi háttér és a felelősség 111
Johnson és politikája 120
Az agresszió politikai fellépése és kudarca 127

A HÁBORÚ VAGY A BÉKE STRATÉGIÁJA 139

1. *A stratégia kinai és lenini felfogása* 140

Az illúziók vagy a realizmus politikája 149

2. *Történeti és elméleti vonatkozások* 158

Az októberi forradalom általános és sajátos vonásai 159
Új szakasz – új stratégia 166

3. *A valóság és ellentmondásai* 176

Tényleges és vélt nézeteltérések 182
Kinai sajátosság 194

4. *A XX. kongresszus célkitűzése és korunk gyakorlata*..... 200

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Fonó Györgyné
A borító és kötésterv Darvas Sándor munkája
Műszaki vezető: Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő: Jordán Gusztávné
A szedést 1964. X. 7-én kezdték meg
Megjelent 1965. III. 18-án, 3600 példányban
Terjedelme $13^3/_4$ (A/5 ív)

PL–87–K–6566

644690 Athenaeum Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató